

Kapocs

XII. évf. 4. szám tél

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet folyóirata

Társadalmi
nemi minták
és modellek a
számítógépes
játékokban és
magazinokban

Mit közvetítenek
a női magazinok?

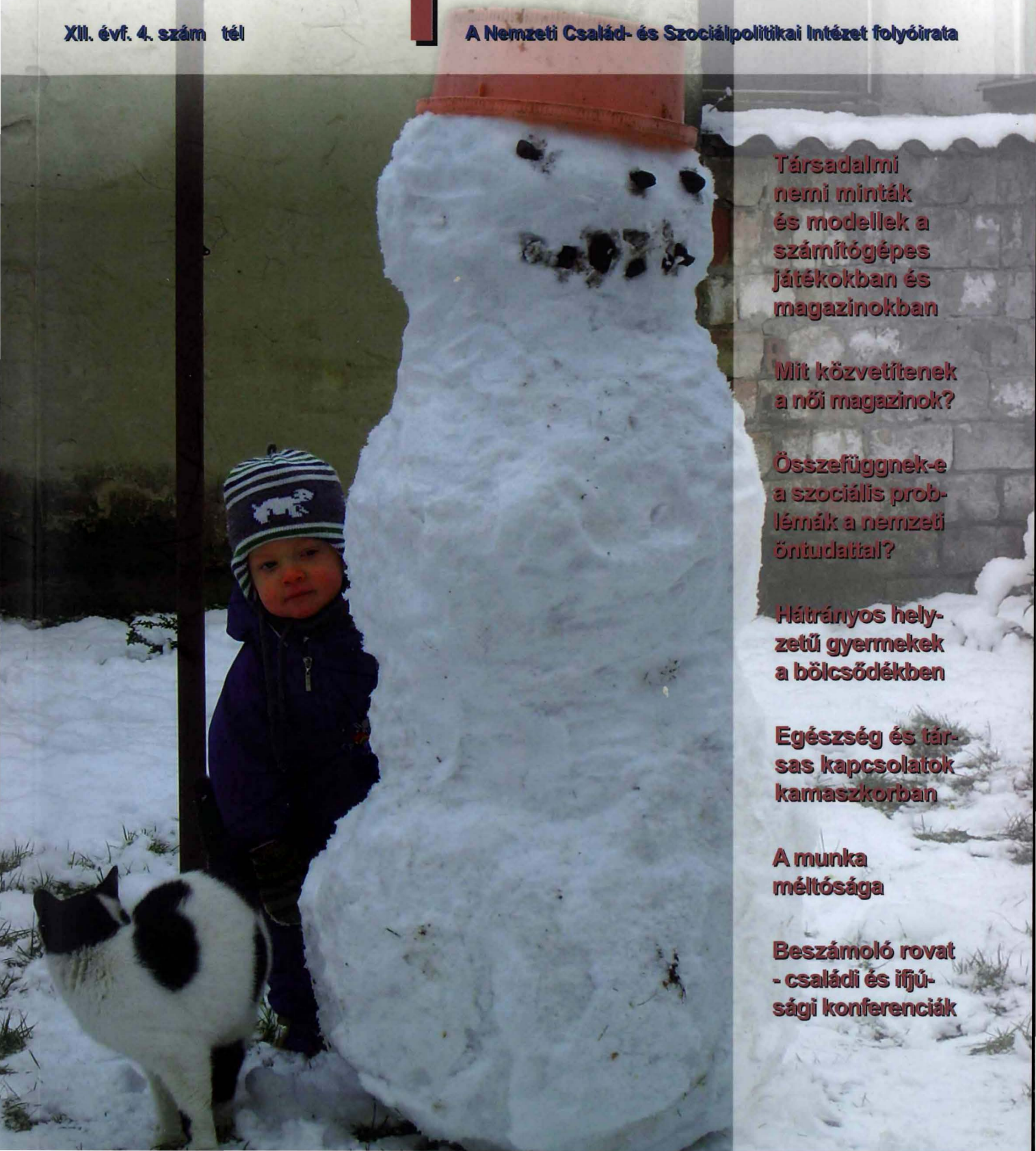
Összefüggnek-e
a szociális prob-
lémák a nemzeti
öntudattal?

Hátrányos hely-
zetű gyermekek
a bölcsődékben

Egészség és tár-
sas kapcsolatok
kamasz korban

A munka
méltósága

Beszámoló rovat
- családi és ifjú-
sági konferenciák

Kovács Edina

Digitális szocializáció: társadalmi nemi minták és modellek a számítógépes játékokban és magazinokban

Bevezetés

Médiahasználat szempontjából az internet az utóbbi években megelőzte a televíziót a fiatalok körében: a Magyar Ifjúság-kutatások adatai szerint 2008-ig volt a tévénézés a legnépszerűbb szabadidős tevékenység. 2012-ben már a 15-29 évesek 56 százaléka mondta, hogy leggyakrabban internetezik, a tévénézés a második helyre került, 49 százalékkal. Mégis, az, hogy a számítógép egyre inkább mediatiszálódik és kommunikációs felületté válik, nem változtat azon, hogy lényegét tekintve a számítógép-használat és az informatika hangsúlyozottan férfias terület. Ezt tükrözi például, hogy miközben a felsőoktatásban részt vevő nők aránya egyre nagyobb, az informatikai képzésben évek óta és minden képzési szinten változatlan a 10-13 százalékos női részvételi arány.¹ Európa-szerte kérdés, milyen tényezők állnak ennek hátterében, és nem csupán a munkaerő-piaci szegregáció miatt, hanem azért is, mert a digitális írástudás mindenki számára egyre fontosabb, és a foglalkozások többsége is igényli a számítógép használatát. Az, hogy egy-egy tudományterület vagy eszköz mennyire számít maskulinnak vagy femininnek, társadalmi konstrukció, és mint ilyen, folyamatosan újratárgyalódik: például a korábban kimondottan maskulin területnek számít jogi karokon Magyarországon ma már több nő tanul, mint férfi. A számítógép-használat ezzel szemben továbbra sem része a női identitásnak.

Jelen tanulmányban – a szakirodalom áttekintése alapján – összefoglaljuk, hogy a változatlan helyzet fenntartásához hogyan járulnak hozzá a számítógépes játékok, amelyek a digitális szocializáció jelentős – bár természetesen nem kizárólagos – ágensei. A számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok kétféleképpen is képviselik a digitális médiát: egyfelől egy népszerű médium újdonságait mutatják be, azokkal kapcsolatos információkat

szolgáltatnak, másfelől on-line újságok, azok minden sajátosságával. Így kiemelt terepet jelentenek a számítógéppel kapcsolatos hiedelmek és elvárások, és az ezeket önmaguktól idegennek, illetve a maguk számára fontosnak tartó egyének számára. Ezért a tanulmány második részében a magyarországi magazinok tartalmát elemezzük, bemutatva, milyen férfi- és nőképet jelenítenek meg, és az egyik esetben hogyan erősítenek, a másik esetben pedig hogyan fordítanak át – szinte önmaga ellentétévé – egy-egy társadalmi sztereotípiát.

Az internet és a televízió a fiatalok körében az elsőségért verseng: a legkisebbek még gyakrabban néznek tévét, ám az idősebb korosztályokban az internet az elsődleges tájékozódási forrás. A 7–10 évesek még főként játékra és e-mailezésre, chatelésre használják a világhálót, az idősebbek ezek mellett ismeretszerzésre is. A 2010-es hazai adatok szerint a 4–14 éves gyerekek a televíziót 58 százalékban, az internetet 38 százalékban értékelik hasznosnak, szórakoztatónak pedig 53, illetve 42 százalékban (Boda 2011). Azaz a hasznosság, és még inkább a szórakoztatás szempontjából az internet lassan megközelíti a televíziót. Ugyanakkor a fiúk és a lányok között jelentős eltérések mutatkoznak mind a számítógép használatában, mind az ezzel kapcsolatos attitűdökben.

Az otthoni számítógép-használat elterjedése során a számítógépek 80 százalékát a fiúknak vásárolták, és még a 2002-es adatok is azt jelzik, hogy ha egy családban van fiúgyermek, akkor a számítógép nagy valószínűséggel az ő szobájában található (Margolis és Fisher 2002). Az iskolában mindkét nem tagjai jóval kevesebbet használják a számítógépet, mint otthon, és általában unalmasnak találják a feladatokat, így a valós digitális írástudásra otthon tesznek szert. Ám míg a fiúk 45 százaléka minden

nap használja az otthoni gépét, a lányok körében ez az arány csak egyharmadnyi. Ugyanakkor az otthon csak ritkán (havonta egy-két alkalommal) számítógépezők aránya szinte egyező mindkét nem esetében: 22, illetve 18 százalék (Mumtaz 2001). Más kutatások szerint a lányok jelentős része kevésbé fér hozzá az iskolában a számítógépekhez (Schinzel 1997). A számítógépet használó fiúk valamivel többet játszanak, a lányok pedig gyakrabban küldenek e-mailt, a jelentős különbség azonban ott mutatkozik, hogy a fiúk a lányoknál jóval gyakrabban használnak a játékokhoz kapcsolódóan különféle szoftvereket (Mumtaz 2001).

Egy mai kutatás adatai bizonyára árnyaltabb képet mutatnának, a tendencia azonban változatlan: a fiúk gyakrabban és többféle szituációban számítógépeznek, mint a lányok, sokféle szoftvert és játékot használnak, míg a lányok inkább e-mailt küldenek és chatelnek, összességében a fiúk dominánsabb, a lányok passzívabb módon viszonyulnak a számítógépekhez (Kay 2007).

Mind a tanárok, mind a szülők úgy gondolják, hogy a számítógép nem nőknek való: a szakirodalom egyik általános megállapítása ezzel kapcsolatban, hogy a tanárok a lányoknak hamarabb engedik, hogy feladják valamilyen számítógépes probléma megoldását, mint a fiúknak. Mindez a lányok attitűdjére is hatással van: az általános iskolában még nem tartanak az informatikától és a természettudományoktól, ám a középiskolában már szignifikáns az eltérés a két nem attitűdjében (Rasmussen 1997; Kay 2007), a felsőoktatásban pedig egy empirikus vizsgálat szerint az elsőéves számítástechnika szakos női hallgatók közül senki nem értékelte magát felkészültnek, míg az elsőéves fiúk 53 százaléka nagyon felkészültnek tartotta magát. Mindez nem állt összhangban a valós tudással: a tanév végén a lányok kiemelkedő többsége A vagy B minősítést szerzett (Fisher, Margolis és Miller 1997). Összességében az új média megismételni látszik azt a jelenséget, amely a kábeltévé felvirágzása során már tapasztalható volt: a tévéóriások kialakulása és a kínálat tartalmának szűkülése fokozta a polarizációt az „információgazdag” aktív, jómódú és a „szórakozásgazdag” passzív, kevésbé tehetős rétegek között (Gerbner 2000). A digitális írástudásban szintén a fehér, középosztálybeli fiúgyerekek tesznek szert előnyre és teljesítenek jobban, szemben a lányokkal, valamint az etnikai vagy a szocioökonómiai szempontból hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozókkal (Mumtaz 2001).

A számítógép társadalmi identitása

Ahhoz, hogy lássuk, miért nagy még ma is a lányok hátránya az informatika terén, érdemes röviden áttekinteni a kezdeteket: a szakirodalom megállapítása szerint a számítógépek történelmében sajátosan ábrázolódnak vagy meg sem jelennek a nők (Schinzel 1997; Sanders 2006).

A két világháború közötti időszakban, amikor a nagyméretű gépek még csak speciális programnyelveken beszéltek, a programozás napi feladatai túlságosan unalmasnak bizonyultak a magasan képzett férfiak számára. A hasonlóan jól képzett nők így bekerültek a számítógépes csapatokba, de a létrejövő új munkakörök elnevezése azonnal feminizálódott: „számítógépes gépírók” és „szkennerlányok” álltak munkába.

Ehhez képest a második világháború ki-robbanása komoly változást hozott az Egyesült Államokban: a korabeli társadalom nagyon fontosnak érezte a technológiai fölény megszerzését, és a katonai szolgálat miatt kieső férfiak pótlása érdekében a kortárs média arra biztatta a nőket, hogy lépjenek műszaki pályákra. Azok a matematika szakon végzett nők, akik korábban kizárólag tanárként tudtak elhelyezkedni, ekkor átlagosan huszonöt állásajánlatot kaptak az ipar vagy a közigazgatás területéről. Ugyanakkor tartotta magát az az elképzelés, hogy ha a férfiak visszatérnek a háborúból, a nők kivonulnak a munkaerőpiacról, így a megváltozott helyzet általában asszisztensi szintű pozíciót biztosított, a vezető posztokat továbbra is férfiak töltötték be.

Az egyik jól ismert projekt az ENIAC nevű számítógép felhasználása volt hadászati célokra, például lövedékek röppályáinak kiszámítására. A projektet két férfi vezette, a munkálatokban azonban közel kétszáz nő vett részt, hat fiatal matematikusnőt pedig programozásra választottak ki. A munkájuk során átlagosan négy soronként kellett ellenőrizniük a számítógépes programot, és bonyolult, akár tizenöt változós műveleteket végezniük. Többen közülük a háború után is számítógéppel dolgoztak tovább egészen a negyvenes évek végéig, sőt volt olyan is, aki a hatvanas évekig a hadsereg alkalmazottja maradt. Ám a médiában már a háború idején is csak „ENIAC-lányok” gyűjtőnéven szerepeltek, továbbá a számítógépről készült fényképeken kizárólag a férfiak voltak láthatóak, a nők sosem jelentek meg; 1946 után pedig az írásos tudósításokból is eltűntek (Light 1999).

Mindez azt a megállapítást támasztja alá, hogy a számítógépes kultúra olyan, a nők szögéből elutasító, maszkulin környezet, amelyben ők láthatatlanok maradnak. Ehhez kapcsolódóan több kísérlet is próbálta feltárni, milyen mértékben kötődik a számítógép kizárólag a férfiakhoz. Jól tükrözi az eredményeket az a vizsgálat, amely során a számítógép szóban kommunikált a kísérletben részt vevő hallgatókkal, méghozzá váltakozva magas (nőies), illetve mély (férfias) hangszínnel. A diákok hozzáértőbbnek találták a férfias hangú számítógépet, viszont a „nőies” témákban a magas hangszíntű gépet vélték megbízhatóbbnak (Sanders 2006).

Azon a társadalmi konstrukción, mely szerint a számítógéphez a fiúk értenek, a lányok pedig nem, az sem változtatott, hogy a számítógép egyre inkább mediális felületté válik. Noha a kommunikáció a közvélekedés szerint inkább feminin foglalatosság, a női jelenlét aránya csak akkor módosul, ha az adott szakterület nevében is feminizálódik, ahogyan a második világháború alatt is „szkennerlányokról” beszélt a társadalom: „a médiatudomány és informatika” szakon Németországban például a hallgatók fele nő, szemben az egyéb informatikai szakokon tapasztalható egyhatos aránnyal (Schinzel 1997; Rasmussen 1997).

A számítástechnika maszkulin címkéjének következménye, hogy az ezzel kapcsolatos tevékenységekben való részvétel a fiúk számára „normatív”, míg a lányok számára „férfias”. Ez magyarázza, hogy a serdülőkorig a lányok nem kerülnek az informatikát, vagy a matematikát, utána viszont – amikor a nőies viselkedés már fontossá válik számukra – kevésbé választják ezeket a tantárgyakat (Boaler és Sengupta-Irving 2006). Igazolni látszik ezt az a jelenség is, hogy az egyetemű iskolákban, ahol a feminin vonások hangsúlyozása kevésbé lényeges, a lányok sokkal inkább érdeklődnek a számítógép iránt.² Ezek a lányok a „nőies” elvárásokkal csak akkor konfrontálódnak, amikor kilépnek a kétnemű világba: az egyetemre vagy a munkahelyre. Addigra pedig már elsajátítanak bizonyos számítástechnikai alapkészségeket, míg a koedukált iskolákban tanuló társaik egy jóval korábbi életkorban elzárják magukat a „nem nőies” tárgyaktól. Más kutatások – az egyetemű oktatás kapcsán – arra hívják fel a figyelmet, hogy a kétnemű iskolákban sem elsősorban a fiúk jelenléte tartja távol a lányokat az informatikától, sokkal inkább a barátnők részvételének hiánya, és ez az, ami nem jelentkezik befolyásoló tényezőként az egyetemű oktatási intéz-

ményekben, vagy az egyetemű informatikai tanuló-csoportokban, mivel ezekben minden lány részt vesz (Schinzel 1997; Sanders 2006; Kay 2007).

Az iskola és a kortárs csoportok mellett a szülők véleménye is erőteljesen hat a lányok számítógéppel kapcsolatos szocializációjára. Ez természetesen kultúrától és osztálytól függően is valamelyest árnyalódik: a szakirodalom szerint például Romániában és Skóciában sokkal sztereotipikusabban gondolkoznak, mint az Egyesült Államokban; és a középosztálybeli szülők általában rugalmasabbak, mint az alsóbb osztályhoz tartozók. A kutatások azt mutatják, hogy a szülői támogatás mindkét nem esetében korrelál a digitális önbizalommal, ugyanakkor a lányok még jobb teljesítmény esetén is kevésbé bíznak magukban, mint a fiúk (Sanders 2006).

A digitális írástudás alakulását számos tényező befolyásolhatja, és mivel az eszközök és alkalmazások köre gyorsan és folyamatosan bővül, e tényezők egy részéről ma még kellő mennyiségű információ sincs. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a számítógépes játékokhoz erősen asszociálódik a későbbi informatikai tudás. A játékok készítői a jövő szoftverfejlesztőit látják a játékosokban, így ma már egyre több játékprogram lehetőséget ad az úgynevezett „moddolásra”: a felhasználók részben vagy akár teljes mértékben áttervezhetik a játék egyes szakaszait. A game modding mára internetes közösségeket hozott létre, „a játékkiadók pedig gyakran csemegeznek a fiatal elemek alkotásaiból” (Fekete 2009, 241).

Hasonlóan vélekedik egy, a hazai online magazinokat vizsgáló tanulmány szerzője is, aki szerint „a számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok készítői, olvasói a fejlett magyar számítástechnika úttörői közé tartoznak”, így például a televízióban látható időjárás-jelentések programjainak írói „húsz évvel ezelőtt még maguk is szenvedélyes játékosok és játékkészítők voltak” (Kupi 2010, 57). Ennek értelmében a nyolcvanas évek végére tehető „hőskor” alapozza meg azt a kulturális képet, amely szerint a számítógépes játékok aktív felhasználója valamilyen mértékben informatikai fejlesztő is, és ez a kép, úgy tűnik, a mai napig változatlan. Ez lehet az egyik oka annak is, hogy a szerepjáték-jellegű, azaz számos szociális interakciónak (virtuális) teret adó játékok felhasználói is többségükben férfiak. Az arány természetesen változhat egy-egy konkrét játék esetében, de például a World of Warcraft nevű játék teljes játékos-populációjának 84 százalékát adták a férfiak 2003-ban (Odrovics 2009).

Ha a játék felhasználója egyben fejlesztővé is válik, akkor egy másik – a szakirodalom szerint ma is létező – mítosz szerint a gép által megbűvölt „kocka” (nerd) lesz. Ez a sztereotip kép azt is tartalmazza, hogy az informatikus szociálisan elszigetelt, egész napját a számítógép előtt tölti, és csak a programozás érdekli. A lányok elutasító magatartásának hátterében így sokszor az áll, hogy úgy vélik: az informatikus „valaki más”, aki egyáltalán nem hasonlít hozzájuk, és akihez nem is kívánnak hasonlóvá válni (Spertus 1991; Rasmussen 1997; Sanders 2006). Mivel a nőket arra szocializálják, hogy legyenek barátságosabbak, segítőkészebbek, és általában érdekeltebbek az emberi interakciókban, mint a férfiak, elzárkóznak a látszatra nem társas számítógépes tevékenységektől, ezzel párhuzamosan az autonóm tanulás egy hasznos formájától is. Azonban ha az alapvetően magányos tevékenységhez másféle társadalmi konstrukciók kapcsolódnak, akkor azok már nem kizáróak a nők számára: ilyen például az írás, amely – bár sok órányi egyedül végzett munkát jelent – a társadalom szemében kevésbé maszkulinaként, így elfogadhatóként definiálódik (Margolis és Fisher 2002).

Felmerül a kérdés, hogy a kevéssé vonzó kép az „informatikus kockáról” miért nem okoz problémát a fiúk identitásalakulása során. Kendall médiakutatásai azt mutatják, hogy a számítógépes kultúrában ez az identitás újrakonstruálódik: stigmatizáló vonásai eltűnnek, miközben az értéket képviselő tulajdonságai kiemelődnek. A számítógépes fórumok fiatal, általában fehér és hímnemű résztvevői saját maszkulin tulajdonságaikra helyezik a hangsúlyt, erősen elválasztva és megkülönböztetve ezáltal önmagukat a nőktől; így a számítógépes játékok kultúrája végső

szoron a fiúk szocializációs folyamatának komoly alakitójává válik (Kendall 2007; Mumtaz 2001).

Férfias játékok

Ahogy a bevezetőben már említettük, a gyerekek többsége kezdetben – már tíz, de esetenként hét éves kora előtt – játékokra használja a számítógépet, így szereve meg a digitális kompetencia alapjait. Mumtaz már idézett kutatásában arra az eredményre jutott, hogy az otthoni számítógép-használat során az iskolások 85 százaléka használ különféle játékokat (Mumtaz 2001), az amerikai Entertainment Software Association adatai szerint pedig a 6 évesek fele játszik video- és számítógépes játékokat (Ivory 2006). Bár ezek a játékok elméletben igen sokféle lehetnek, a gyakorlatban – a számítógépes kultúra egészéhez hasonlóan – maszkulinok. Spertus idézi a Nintendo játékokat létrehozó Sony VLP vezetőjének, Jaron Laniernek egy korai, 1989-es interjúját, amelyben Lanier elmondja, hogy a játékok piacán nagyon erősen és határozottan különülnek el a „lányos” és a „fiús” játékok, és a Nintendo az utóbbi kategóriába került. Lanier azt is hozzáteszi, ha a játék lányok számára készülne, valószínűleg rózsaszínnek és fodrosnak kellene lennie. Spertus kutatási eredményei megerősítik, hogy a számítógépes játékok alapvetően fiúknak készülnek, elsősorban háborús, illetve sportautós virtuális tereket megjelenítve számukra (Spertus 1991).

Hasonló következtetésre jutunk, ha azt vesszük szemügyre, hogyan kategorizálja a szakirodalom a számítógépes játékokat. (1. táblázat)

1. táblázat

A számítógépes játékok kategóriái

Szerepjátékok	Stratégiai játékok	Szimulátorok	Sportjátékok	Akciójátékok
	Körökre osztott stratégiák	Autószimulátorok	Labdarúgás	„Lódd le mindet!”
	Valós idejű stratégiák	Motorszimulátorok	Kosárlabda	„Győzd le mindet!”
	Egyéb stratégiák (kereskedelmi, társasjátékok)	Repülőgép-szimulátorok	Jégkorong	Platformjáték
		Fiktív szimulátorok (űrrepülés)	Küzdősportok	Első személyű lövöldözés
		Egyéb szimulátorok (harckocsi)		Harmadik személyű lövöldözés
			Golf	
			Tenisz	
			Egyéb sportok (biliárd, sakk)	

Forrás: Ignác, 2007

Azt láthatjuk, hogy a kategóriák szinte kivétel nélkül maszkulinok. Két igen tág kategória: a társasjátékok és a szerepjátékok, valamint a tenisz nemsemlegesek, kifejezetten feminin pedig egyáltalán nincs közöttük. Ha pedig a játékok alapvetően fiúk számára készülnek, akkor folyamatosan aláhúzzák a számítógépes kultúra egészének maszkulin voltát. Amikor emellett a lányok egyfajta külön piacként jelennek meg, és számukra például az úgynevezett eseti játékok (casual gaming) készülnek, akkor épp a tudatlan felhasználó és a szoftvereket moddolni képes, kreatív géphasználó közötti különbség társadalmi nemi alapja erősödik meg. Ha ez a tendencia nem változik, akkor a digitális írástudás mellett egy másik területen is hátrányba kerülhetnek a lányok: egyre gyakrabban külön is említésre kerül a mediális kompetencia, vagy akár a játékírástudás (game literacy), azaz külön ismeretté, készséggé kezd válni a virtuális világ jelenségeinek értelmezése. A kortárs média és a játékok között ugyanis kölcsönös az átjárás: a játékok karakterei könyvekből és filmekből származnak, de készülnek filmek és könyvek egy-egy játék alapján is: olykor egy karakter eredete már meg sem állapítható. A felhasználók (olvasók, játékosok, nézők) az egyik helyről származó jelenségeket és tapasztalatokat átviszik a másikra, így a játékkarakterek ugyanolyan reprezentációkká válnak, mint a tradicionális könyv- és filmszereplők (Buckingham 2006).

A számítógépes játékok tehát egyre inkább a hollywoodi produkciókhoz válnak hasonlatosakká, és a filmekhez hasonló narratívákat hoznak létre (Bateman 2007). Csakhogy miközben a filmes sztereotípiákat – akár a nemek, akár az etnikai csoportok kapcsán – már évtizedek óta számos kritika érte, ami árnyaltabb és sokszínűbb ábrázoláshoz vezetett,³ addig a számítógépes játékok többnyire kimaradtak az ilyen diskurzusokból. A játékok így őrzik azt a sztereotip képet, amely szerint a férfiak könnyörtelen harcosok, a nők pedig az erőszak áldozatai. Egyes kutatások szerint a játékok 80 százalékának része vagy célja az erőszak – ahogy a fenti táblázatban látható, külön kategóriát képvisel például az első, illetve a harmadik személyű lövöldözős játék –, és a vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a gyerekek agresszív viselkedését erősíti (Beasley és Standley 2002).

Az egyre komplexebb játékok esetében természetesen az erőszakkal kapcsolatos kérdéseket is árnyalja például a játék funkcionalitása (ártatlan áldozatok vagy az emberiségre törő szörnyek hálnak meg), vagy az erőszakélmény jellege (gépi vagy a játékostárs révén elkövetett erőszakélményt él meg valaki). A szakirodalom által hiányolt komplex elemzéseknek azonban mindenképp része kellene, hogy legyen, hogy milyen következményekkel járnak a fenti, határozottan társadalmi nemi alapú agresszor/áldozat reprezentációk.

Az is kevésbé kutatott, hogy a lányokra hogyan hatnak az ilyen játékok, de egy ezzel foglalkozó vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy ugyanúgy fokozzák az agresszív viselkedést, ahogyan a fiúk esetében, méghozzá nem elsősorban az instrumentális agressziót – amely kategóriába sorolható az asszertív, az agresszió elhárítására irányuló viselkedés is –, hanem a megtorlás iránti igényt. Ha a játékos és az agresszív karakter azonos nemű volt, akkor a kutatók nagyobb agresszív hajlandóságot figyeltek meg a gyerekeknél (Anderson és Murphy 2003).

Tény, hogy utóbbi szempontból a lányok kevésbé veszélyeztetettek: bár a vizsgált médiumtól és a mintavételtől függően valamelyest eltérő, hogy hányszor több a férfikarakter, az egyértelmű, hogy a női alakok kisebbségben vannak. Jelentős a különbség abban a tekintetben is, hogy mennyire aktív az adott karakter, és mennyiben szexualizált. A női szereplők aránya 13–22 százalék között alakul, szemben a férfiak 78–87 százalékos jelenlétével. A női karaktereknek lényegesen nagyobb testfelületük látható, mint a férfiakénak. Online játékbemutatók elemzésből pedig az derült ki, hogy a férfiak 75 százalékban említődtek meg valamilyen aktivitás kapcsán, míg a nők mindössze 33 százalékban. (Beasley és Standley 2002; Ivory 2006).

A magyar online szakmai lapok és szakértői megnyilvánulások elemzése

Reprezentációk a játékokban és a magazinokban

A számítógépes játékok karaktereinek elemzését nehezíti, hogy a játékos szándékától és ügyességétől függően, dinamikusan változhatnak a játék során (Ivory 2006). A játékokat bemutató maga-

zinok viszont döntést hoznak arról, milyen módon ábrázolják az egyes karaktereket, egyáltalán: szó esik-e egy-egy szereplőről, és ha igen, milyen terjedelemben. Emellett a magazinok maguk is mediális felületek, így rendelkeznek az online média minden sajátosságával. A játékokban és a magazinokban megjelenő reprezentációk hozzájárulnak az e játékokat használó fiatalok digitális szocializációjához, és fenntarthatják, vagy megváltoztathatják a korábban bemutatott kulturális képeket és sztereotípiákat. Elemzésünk során azt vizsgáltuk, hogy a magyarországi, számítógépes játékokkal foglalkozó online magazinok hogyan ábrázolják a férfiakat, illetve a nőket. Hipotéziseink: a férfiak lényegesen nagyobb számban jelennek meg, míg a nőket csekélyebb számban, ezen belül is inkább a képeken, illusztrációként láthatjuk. A férfiakat alapvetően aktív, autonóm, magányos harcosként ábrázolják, míg a nőket elsősorban passzív áldozatként, segítőként, illetve szexuális objektumként.

A három – csaknem a rendszerváltás óta létező, azaz jól ismert és legjelentősebb piaci súlyú – online magazin, amelyeket elemeztünk: az 576Kbyte, a PC Guru és a GameStar. Mindhárom magazin weblapján számos link és rövid hír olvasható, emellett a tartalom – online médiáról lévén szó – viszonylag gyorsan változik. A szerkesztőségi anyagokon kívül láthatóak különféle hirdetések is, amelyek választéka igen széles, nem korlátozódik az informatika világára: egészségügyi termékek éppúgy megjelennek, mint telefonos szolgáltatások, de állásajánlatokkal is találkozhatunk. Az egy hónapig címoldalon olvasható cikkek és játékbemutatók azonban jól elkülönülnek a honlapon: mindhárom magazin esetében megjelenik egy kiemelt, relatíve nagy képfelület, amelyen a címoldalas írások illusztrációi váltják egymást. Az elemzésbe ezek a kitüntetett írások – és a kapcsolódó képek – kerültek be, e tekintetben a mintavételi keret és a minta azonos volt.⁴

A három magazinban összesen 18 kiemelt hírt olvashattunk, ezek terjedelme 4-5 ezer karakter, a hozzájuk kapcsolódó képanyag hírenként 3-4 kép.

Minden esetben csak az egyértelműen beazonosítható nemű emberi lényeket vizsgáltuk, így nem kerültek be az elemzésbe a különféle humanoidok, a rajzfilmfigura-szerű, bizonytalan nemű lények, és azok a pici, háttal álló

vagy elfedett arcú figurák sem, amelyek esetében a biológiai nem megjelölése inkább korábbi asszociációkból, sztereotípiákból vagy a kontextusból származhatott volna, mintsem a tényleges azonosításból.

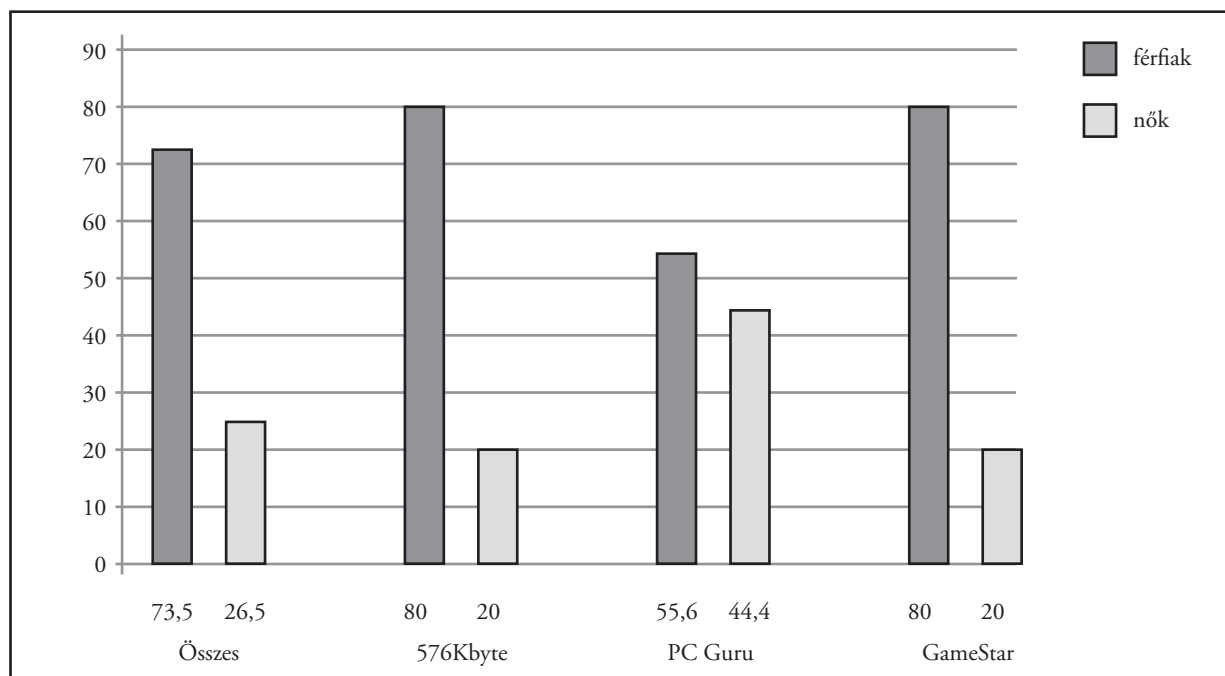
Az előzőekben ismertetett szakirodalom alapján a következő tulajdonságpárokat különítettük el:

önálló, autonóm – alárendelt, közvetítő,
segítő
aktív – passzív
magányos – társas
erős – gyenge
sikeres – sikertelen
műszaki dolgokhoz – humán dolgokhoz
kötődik – kötődik
szellemi, észbeli – testi, biológiai
dolgokhoz kötődik – dolgokhoz kötődik
harcos, hódító – leigázott

Minden szereplő esetében független változó volt a biológiai nem, továbbá azt vizsgáltuk, hogy jellemezhető-e a fenti tulajdonságokkal, és képen, szövegben vagy mindkét formában megjelenik-e. Természetesen, amikor egy szereplőről csak keveset tudtunk meg – például csak a játékból származó képen láttuk – akkor előfordult, hogy egy-egy tulajdonságpárból egyik sem illett rá, így a skála két végpontján – a nemek tekintetében – eltérő arányok is kialakulhattak.

A három magazinban összesen 34 azonosítható nemű karakter szerepel: 25 férfi és 9 nő. Az 576Kbyte és a GameStar a szakirodalom alapján várható 80-20 százalékos arányt mutatja, a PC Guru magazinban viszont valamivel több nő jelenik meg. A nemek kiegyensúlyozottabb arányának háttérében részben az áll, hogy utóbbi magazinban eleve kevesebb az embereket ábrázoló kép: az egyik játékbemutatóban például csak jégkorszaki állatok láthatóak, egy másikban főként tárgyak (harci eszközök és fegyverek). (1. ábra)

A nők egyébként ebben a magazinban a szövegekbe nem kerültek be, kizárólag az illusztrációkon láthatóak, amelyek zömmel – három a négyből – a gengszterbandák között zajló „Life of Crime” játékból származnak. A játék képein látható három nő egyike – a kontextus alapján – valószínűleg prostituált, a másik kettő pedig egy íróasztal mögött ülő, bandavezérnek látszó férfi asszisztense vagy titkárnője.

1. ábra**Nemek aránya a karakterek között**

Forrás: saját adatok

Nincs különbség abban, hogy az egyes karakterek mennyiben kötődnek műszaki, illetve humán dolgokhoz: ha egy adott játék fegyverekkel vagy más gépekkel gazdagon ellátott környezetben játszódik, akkor abban mindkét nembeli szereplők feltűnnek. Nincs eltérés a siker/sikertelenség dimenziójában sem: bár egy-egy, a cikkekben részletesebben is bemutatott karakterrel kapcsolatban esetleg megemlíthetők sikeres küzdelmek, a játék során mindez dinamikus, a játékos szándékától, ügyességétől függően alakul, a férfi és a női szereplők között pedig nincs szignifikáns eltérés.

Ezzel szemben nagyon jelentős a nemek közötti differencia az alárendelt vagy segítő szerep és a gyengeség tekintetében, és abban is, hogy kizárólag a nők testi adottságai hangsúlyozódnak. Utóbbira kétféleképpen is sor kerülhet: egyrészt – szemben a férfi karakterekkel – nagy testfelületük marad szabadon, a ruháik dekoltázsa olyan mély, hogy szinte semmit nem takar, másrészt gyakran látni rajtuk horzsolásokat, égésnyomokat, különféle sebhelyeket, ami a férfi karaktereket nem jellemzi. Hasonlóan nagy az eltérés abban, hogy mely nemhez tartozó szereplők tűnnek fel hódító harcosként: ez az, ami a nők esetében jóval kevesebbszer fordul elő, mint a férfi karaktereknél. (2. táblázat)

Miközben a nők esetében nagyon hangsúlyos a gyengeség, a férfiaknál valamivel kevésbé dominál a testi erő ábrázolása: az esetek közel kétharmadában látunk feltűnően izmos figurákat. A nemek közötti különbség ettől függetlenül szignifikáns,⁵ ennek oka, hogy a nőket sosem ábrázolják dagadó izmokkal. Hasonlóan felemás arányt mutat a társas/magányos dimenzió: bár a férfiak 72 százaléka magányos, törvényen kívüli harcos, a fennmaradó 28 százalékot sem jellemzi, hogy valamely más karakter kísérője lenne, esetükben olyan, főként alkalmi társulásokról van szó, amikor több szereplő összefog valamilyen cél – például egy örült tudós hatástalanítása – érdekében. A nők ugyanakkor az esetek több mint felében valaki más társaságában tűnnek fel, az egyiküket egyenesen a főhőst kísérő „pet”-nek – azaz kedvenc kisállatnak – titulálja a cikk szerzője.

Az aktivitás/passzivitás dimenziójában némileg csekélyebb, de hangsúlyos az eltérés: a nők gyakran jelennek meg csak azért egy-egy játékban, hogy a férfi karakternek legyen kit megvédenie; nem aktív férfi szereplőket – például egy helyben álló nézelődőket – viszont elsősorban az illusztrációkon láthatunk. (3. táblázat)

2. táblázat**Férfiak és nők aránya a jelentős eltérést mutató tulajdonságokban**

		Férfiak	Nők
Alárendelt, segítő	N	1	6
	%	4	66,7
Gyenge, védelemre szoruló	N	0	4
	%	0	44,4
Testi jellemzőkhöz kötődik, nagy testfelülete látható	N	0	7
	%	0	77,8
Harcos, hódító	N	22	2
	%	88	22,2

A szignifikancia minden esetben = 0,000

A 100 százalék az összes női, illetve az összes férfi karakterre vonatkozóan külön-külön értendő.

Forrás: saját adatok

3. táblázat**Az aktív karakterek aránya a nemek között**

	1920		1920	
	N	%	N	%
Aktív	17	68	2	22,2
Passzív	8	32	7	77,8

Forrás: saját adatok

Hipotézisünkkel ellentétben nincs szignifikáns különbség abban a tekintetben, hogy melyik nem tagjai jelennek meg kizárólag képen, és kik azok, akik a játékok szöveges leírásában is feltűnnek. Bár összességében a nők aránya csekélyebb, ezen belül a szöveges ismertetőbe ők is hasonló eséllyel kerülnek be, mint a férfiak.

Aktorok a számítógépes játékok világában

A 17 vizsgált cikk közül 12 mutat be valamilyen megjelenés előtt álló vagy már elérhető játékot, három másik az adott magazin következő számát vagy épp aktuális akcióját ismertető önreklám, így mindössze kettő olyat láthatunk, amely csak közvetve szól a számítógépes játékokról, inkább a

számítógépes kultúra egészéről nyújt valamilyen képet. Ezek a tudósítások formai szempontból videoklipek, az egyik az Apple központját mutatja be, a másik pedig kilenc kisfilmet tartalmaz az E3 (Electronic Entertainment Expo) nevű rendezvényről, amely az amerikai Entertainment Software Association (Szórakoztató Szoftverek Szövetsége) kiállítása, s a célja, hogy bemutassa a közönségnek a legfrissebb interaktív játékokat. Az Apple klipjében szinte csak a riporter (aDaM, akinek neme nickjének megfelelően férfi) látható, és a rendkívül modern környezet, például elektromos autótöltő a parkolóban. Egy alkalommal mutat a kamera – 20-30 másodpercig – közösségi teret, az Apple boltját, ahol több alak is feltűnik a háttérben: akik kellő közelségbe kerülnek ahhoz, hogy az arcukat is kivehessük, azok mindannyian férfiak.

Az E3 első filmje tulajdonképpen a GameStar rendszeres műsora, az Arena Live, amelyben a magazin két szerkesztője, Gyu (Dragon György) és HP (Horváth Péter) beszélget, valamint különféle témájú – műszaki vagy a játékok tartalmával kapcsolatos – nézői kérdésekre válaszol. A műsor második felében kivetítőn csatlakozik aDaM, aki a Los Angeles-i E3 expóról beszél.

A második klip a repülőutat és a hollywoodi hotelt mutatja néhány képben, s végig a riportert (aDaM) látjuk és halljuk. Ezek az újságírók átlagos külsejű fiatal vagy középkorú férfiak, öltözkük köznapri nadrág és ing vagy póló. Elsősorban a szakértő szerepében tűnnek fel: válaszolnak az olvasók műszaki jellegű kérdéseire, valamint bennfentes információkat osztanak meg egy-egy játékról vagy cégről.

A következő két film a Microsoft, illetve a Sony sajtótájékoztatójáról készült. Az új játékokat bemutató félórás show-k műsorvezetői mindkét esetben férfiak: a Microsofté Ludwig Kietzmann és Richard Mitchell, a Sonyé Jack Tretton. Mindkét eseményen számos játékrészletet vetítettek, amelyekben a fenti elemzésnek megfelelő arányban és külsővel jelentek meg férfi, illetve női karakterek. A Microsoft tájékoztatóján emellett – az egyik játék kapcsán – színpadra hívták a South Park című rajzfilmsorozat alkotóit (Trey Parker és Matt Stone), és fellépett a népszerű énekes, Usher (Usher Raymond). A Sony sztárvendégként az egyik most bevezetett játék, a „Beyond: Two Souls” tervezőjét, David Cage-et szólította a színpadra. A tájékoztatókat a már korábban látott aDaM mellett egy másik újságíró, Mazur is kommentálta.

A két klipben megjelenő férfiak között az egyetlen tényleges sztár Usher, de a többiek is hírességek: a játékvilág „celebjei”, ahogy ez a közeget jól ismerő újságírók szövegeiből kiderül. Legfőbb jellemzőjük, hogy valami áhított dolgot mutatnak be az ünneplő közönségnek. Ami az öltözküket illeti, a popsztárt leszámítva viszonylag elegáns ruhát, többnyire öltönyt viselnek. Az újságírók szakértői szerepe itt is megmarad, értékelik a játékokat és az eseményeket (például aDaM leszólja a Microsoft sajtótájékoztatóját, mert azon – a két South Park-os alkotót leszámítva – mindenki sügőgépről olvasta a szövegét).

Három további klip készült a kiállítás három napjáról (10 perc, 18 perc és 10 perc terjedelemben). Ezek közül kettőben csak az újságírók (aDaM és Mazur) beszélnek, rengeteg játékstan-

dot láthatunk, valamint a standok előtt vagy a folyosókon nézelődő tömeget. A látogatókról készült közelebbi képeken átlagosan tíz-tizenkét férfi után tűnik fel egy nő, amit valamelyest befolyásol a helyszín vagy az adott játék jellege, például az étkezőben vagy a táncos játékoknál több a nő, míg néhány háborús játék standjánál egyáltalán nincsen.

A harmadik nap összefoglalójába két interjú is bekerült: az egyik 50 másodperces, Jeremy Cookkal, a Borderlands 2 nevű játék művészeti igazgatójával készült, a másik Garrett Bittnerrel, az XCom játék kreatív producerével, 1 perc 40 másodpercben. Mindkét interjúalany köznapri ruhában jelenik meg, és a játékokkal kapcsolatos szakmai kérdésekről beszél. A két interjú a GameStar reklámja is: a klipekben megjelenik a felirat, amely szerint a teljes változat látható lesz a magazin új DVD-jén.

A harmadik klip végét egy felirat zárja, amiben a szerzők megígérik, hogy hamarosan látható lesz a 2012-es „Booth Babe” válogatás.

A következő kisfilm a beígért „Booth Babe” videó. A „booth babe” (standbéli) olyan modellek szleng elnevezése, akik elsősorban kereskedelmi expókon vagy sporteseményeken láthatóak, vonzó a külsejük a nagy testfelületet szabadon hagyó öltözkükben, amely gyakran az adott cég termékéhez kapcsolódó jelmez is egyben. Az E3 standmodelljeiről 5 és fél perces kisfilm készült, ebben 4 percen át 44 lányt láthatunk, szöveg nélkül, csak zenei aláfestéssel. Megjelenésük erősen szexualizált. Ez nemcsak az öltözkükre vonatkozik – tipikus viselet a melltartó-rövidnadrág, esetleg a hasat szabadon hagyó top, vagy köldökig nyitott dekoltázs –, hanem a viselkedésükre is: pusztit dobznak és pózolnak a kamerának. A fennmaradó másfél percben egy Jessica Chobot nevű lánnyal – aki a Lollipop LánCFürész nevű játék modellje – készült interjút nézhetünk meg, a modell szintén melltartó-rövidnadrág öltözkükben látható, az interjú témái pedig, hogy maga készítette-e a ruháját, illetve mennyire nehéz beszerezni a jelmezeket, és Jessica mióta jár játék-expókra és vásárookra.

Az utolsó klip interjúalánya Tucker George, az Epic Mickey nevű játék kreatív producere. A 6 és fél perces beszélgetés arról szól, milyen különbségek vannak a játék első, illetve második része között, milyenek a játéklatformok, a 3D megjelenítés és a karakterek, továbbá, hogy mi volt

az első játék sikerének titka. A férfi interjúalany a találmány és fantáziadús szakértő szerepében látható, köznapi külsővel és öltözékben.

Az E3 expóról szóló tudósítások mellett a három online magazin az új játékokat bemutató cikkeiben néhány alkalommal megemlíti valós személyeket is. Ezek az emberek valószínűleg jól ismertek a rendszeres olvasók előtt, mert róluk nem derül ki semmilyen információ, ugyanakkor az adott játék értékelése szempontjából fontosnak látszik, hogy kihez, kikhez kötődnek. Például a „Beyond: Two Souls” játék kapcsán olvashatjuk: „Már leírva is pazarul hangzik, hát még akkor, amikor a Sony Europe E3-as különtermében Guillaume de Fondaimière stúdióvezető elindítja a demót!” De hasonló mondat vezet fel a „Trónok harca” játékot is: „A könyvhöz és sorozathoz ennyire hű adaptációt a George R.R. Martin-féle fantasy univerzum eddig még nem kapott”. Az ily módon megemlíttet alkotók: David Cage videojáték-tervező, Guillaume de Fondaimière stúdióvezető, George R.R. Martin fantasy könyvekről ismert író, Robert Anthony Salvatore író, Todd McFarlane grafikus és Ken Rolston játéktervező. Mindnyájan férfiak, és valamilyen szempontból mindegyiküknek komoly szerepe van abban, hogy a játékok megteremtődnek, majd eljutnak a közönséghez.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy azok a realitásban létező személyek, akikről a magazinok cikkeiben vagy a filmes beszámolókból szó esik, illetve akik ezek elkészítésében szakértőként közreműködnek, kizárólag férfiak. Kivételt ez alól csak az E3 „booth babe” klipje képez: az expóval kapcsolatos közel négyórás (3 óra 52 perc) anyagból 5 és fél perc a szexi modellek szemléje, akiknek a kamera kizárólag a testére kíváncsi. Az egyetlen interjúalanyként szereplő „standbéli” esetben szintén csak az öltözékéről és az expóval kapcsolatos élményeiről kérdez a (férfi) riporter, fel sem merül, hogy a modell bármilyen szakmai témában szólaljon meg.

Összegzés

A gyerekek – meglehetősen fiatalon, akár 7 éves koruk előtt – a játékok használata során kerülnek először kapcsolatba a számítógépekkel. A konkrét játéktevékenység mellett más műveleteket is elsajátítanak, a játékokhoz kapcsolódó szoftvereket és hardvereket használnak. A korábbi kutatások tanúsága szerint a fiúk mindezt nagyobb arányban

teszik, mint a lányok, így a digitális írástudásban előnyhöz jutnak, és nagyobb önbizalommal is használják a számítógépeket, szemben a lányokkal, akik még a későbbi jó tanulmányi eredmények ellenére is hajlamosak alulértékelni önmagukat.

A számítógépes kultúra maszkulin környezet, ami azzal a következménnyel jár, hogy a fiúk számára normatívnak minősül bármilyen, a számítógéppel kapcsolatos tevékenység, a lányok viszont ezek egy részét önmaguktól idegennek, férfiasnak tartják. Attitűdjüket erősíti az a társadalmi sztereotípiák, amely szerint a számítógépes „kocka” az emberi kapcsolatok terén kevésbé sikeres; ugyanez a sztereotípiák a fiúk számítógépes szocializációja során eltűnik, illetve csak pozitív összetevői – férfias, „magányos harcos”, szakértő, jól boldogul a problémákkal – maradnak meg.

Bár a számítógép egyre inkább mediális felületté, kommunikációs eszközzé válik, ez önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a nők számára elérhetőbbé, barátságosabbá váljon. Ha a számítógépes közeg valamely részébe a nők is bekerülnek, akkor vagy az adott terület elnevezése és megítélése feminizálódik, vagy a nők – jelenlétük ellenére – láthatatlanok maradnak benne, ahogyan ezt az ENIAC esetében is megfigyelhettük.

A magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok elemzése a szakirodalom korábbi megállapításaihoz sok tekintetben hasonló eredményt hozott. A játékok karaktereinek közel háromnegyede volt férfi, akiket az esetek 88 százalékában harcosként, hódítóként ábrázoltak a játék alkotói. Bár a nők az esetek kevesebb, mint felében bizonyultak kifejezetten védelemre szorulóknak, a két nem között mégis nagyon jelentős különbség volt e tekintetben: a férfiakkal ugyanis egyszer sem fordult elő, hogy kifejezetten gyenge, elesett karakterként jelenjenek meg. A nők emellett az esetek több mint kétharmadában alárendelt, segítő szerepbe kerültek, és – szemben a férfiakkal – igen erősen (77,8 százalékos arányban) jellemezte őket a testiség.

Az aktivitás/passzivitás dimenziójában is a várthoz hasonló eredményt kaptunk: a férfi karaktereket az esetek 68 százalékában, a nőket 22,2 százalékában ábrázolták aktívként. Ugyanakkor nem volt lényeges eltérés abban, hogy melyik nem tagjai jelennek meg kizárólag képen, és kik azok, akik a játékok szöveges leírásában is feltűnnek: az ismertetőbe a nők is hasonló eséllyel kerültek be, mint a férfiak.

Sokkal elutasítóbbnak bizonyult a nők számára a számítógépes környezet akkor, ha nem a játékok karaktereit vizsgáltuk, hanem azt, hogy a valóságban létező személyek milyen arányban és milyen szerepben kerülnek be a médiába. A játékokhoz kapcsolódó informatikai és művészeti világ szakértői, hírességei és menedzserei kizárólag férfiak. Ők alkotják meg a történeteket, ők fejlesztik a hardvereket és a szoftvereket, ők juttatják el mindezt a közönséghez, és ők adnak tanácsokat, ha valaki információt kér az eszközök használatával kapcsolatban. A nők, meglehetősen csekély arányban legfeljebb az arctalan tömegben tűnnek fel, ez alól egyetlen kivétel, ha szexuális objektumként jelennek meg. A melltartót és rövidnadrágot viselő „booth babe”-ek üresfejű, hang és vélemény nélküli szépségekként ábrázolódnak, és még így is csak a rangos játékiállításról, az E3-ról szóló tudósítások idejének 2 százalékát mondhatják magukénak. A jövőbeli kutatásoknak érdemes lenne megvizsgálni, milyen mértékben jelent visszatartó erőt a lányok számára a számítógépes játékok terén az, hogy a maskulin közegben csak szexuális tárgyként jelennek meg. Lehetségesnek tartjuk, hogy elsősorban a számítógépes kultúra „üresfejű szexi szépség” képe tartja távol a lányokat a számítógépes játékoktól, hiszen a szociálisan sikertelen „kocka” sztereotípiája egyre kevésbé maradhat fenn, ahogyan a számítógépet egyre inkább kommunikációs felületként és eszközként értelmezzük.

Irodalom

- Anderson, Craig A. & Murphy, Christine R.: Violent Video Games and Aggressive Behavior in Young Women. *Aggressive Behavior*, 2003. 29(5). 423–429. p.
- Bateman, Chris Mark (2007): *Game Writing: Narrative Skills for Videogames*. Cambridge, Charles River Media
- Beasley, Berrin & Stadley, Tracy Collins: Shirts vs. Skins: Clothing as an Indicator of Gender Role Stereotyping in Video Games. *Mass Communication and Society*, 2002. 5(3). 279–293. p.
- Buckingham, David: Defining digital literacy - What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy*, 2006. 4. 264–276. p.
- Boaler, Jo & Sengupta-Irving, Tesha (2006): *Nature, Neglect and Nuance: Changing Accounts of Sex, Gender and Mathematics*. In: The SAGE Handbook of Gender and Education. SAGE Publications
- Boda, Judit: A gyerekek médiahasználati szokásai és annak változása Magyarországon. Elhangzott: *A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. VI. Nemzetközi Média Konferencia. Balatonalmádi, 2011. szeptember 26–28.
- Fekete, Zsombor (2009): *Erőszak(ok) a videojátékokban*. In: Stachó László & Molnár Bálint (eds.) *A médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest, Századvég Kiadó
- Fisher, Allan, Margolis, Jane & Miller, Faye: Undergraduate women in computer science: experience, motivation and culture. *ACM SIGCSE Bulletin*, 1997. 29(1). 106–110. p.
- Gerbner, George (2000): *A média rejtett üzenete*. Budapest, Osiris Kiadó
- Hadas, Miklós (2010): *A férfisság kódjai*. Budapest, Balassi Kiadó
- Ignácz, Norbert (2007): *A számítástechnikai szórakoztatás képi megjelenítésének fejlődése az „ósidők”-től napjainkig*. Kézirat. Debreceni Egyetem, Informatikai Kar
- Ivory, James D.: Still a Man's Game: Gender Representation in Online Reviews of Video Games. *Mass Communication and Society*, 2006. 9(1). 103–114. p.
- Kay, Robin H. (2007): *Gender differences in computer attitudes, ability, and use in the elementary classroom*. Toronto, Ontario Universities, Literacy and Numeracy Secretariat.
- Kendall, Lori: „The nerd within”: Mass media and the negotiation of identity among computer-using men. *The Journal of Men's Studies*, 2007. 7(3), 353–369. p.
- Kupi, Dániel: A magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok, 1987–2009. *Médiakutató*, 2010. 11(1), 57–65. p.
- Light, Jennifer S.: When computers were women. *Technology and Culture*, 1999. 40(3), 455–483. p.
- Margolis, Jane & Fisher, Allan (2002): *Unlocking the clubhouse: Women in computing*. Cambridge, Massachusetts Institute of Technology
- Mumtaz, Shazia: Children's enjoyment and perception of computer use in the home and the school. *Computers and Education*, 2001. 36, 347–362. p.
- Odrovics Szonja (2009): Veszélyes játékok? In: Stachó László & Molnár Bálint (eds.) *A médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Rasmussen, Bente (1997): Girls and computer science: „It's not me. I'm not interested in sitting behind a machine all day”. In: *Women, work, and computerization: Spinning a web from past to future*. New York, Springer
- Sanders, Jo (2006): *Gender and technology: What the research tells us*. In: The SAGE Handbook of Gender and Education. SAGE Publications

Schinzel, Britta (1997): Why has female participation in german informatics decreased? In: *Women, work, and computerization: Spinning a web from past to future*. New York, Springer

Spertus, Ellen (1991): *Why are there so few female computer scientists?* Cambridge, Massachusetts Institute of Technology

Jegyzetek

- 1 A női hallgatók aránya 2008-ban Magyarországon a KSH adatai szerint 10,3 százalék volt az egyetemi, 7,4 százalék a PhD-képzésben részt vevők között. A későbbi évekről sajnos csak összevont adat – a matematikai, informatikai és egyéb természettudományos területeken tanulók köréből – áll rendelkezésre. A női részvétel az összes hallgató arányában: az Európai Unióban 37,6 százalékos, Magyarországon 32,4 százalékos, de ezt jelentősen befolyásolják az egyéb szakok. Összehasonlításképpen: 2011-ben a magyar felvételizők körében mérnök-informatika szakon 6 százalékos volt a lányok aránya. Az adatok forrása a KSH honlapja (ksh.hu) és a FELVI honlapja (felvi.hu). A Diplomás Kutatás 2011-es adatbázisát vizsgálva a nők aránya 18,7 százalék az informatika képzési területen, ám ebben nemcsak az informatikusok, hanem például az alkalmazott közgazdaságtan szakon végzettek is szerepelnek.
- 2 Schinzel kutatási adatai szerint az egynemű iskolákban a lányok több mint fele jobban érdeklődött a számítástechnika, mint a humán tárgyak (angol, irodalom, történelem) iránt; a koedukált iskolákban viszont csak a lányok egyharmada részesítette előnyben a számítástechnikát a humán tárgyakkal szemben (Schinzel, 1997).
- 3 Bár az Oscar-díjas filmek közel fele ma is az erős, okos, kegyetlen, magányos, öntörvényű, fehér és heteroszexuális férfiakról szól, a hollywoodi filmek a nyolcvanas évektől kötelesek megfelelni a politikai korrektség bizonyos elvárásainak, például a korábban negatív színben feltüntetett csoportok pozitív megjelenítésének (Hadas, 2010).
- 4 A mintavétel 2012 júniusában történt.
- 5 szignifikancia = 0,001

Haraszi Adrienn – Tömör Ágnes

Mit közvetítenek a női magazinok 2012-ben?

A Nők Lapja, a Kiskegyed, az Éva és a Cosmopolitan magazinok 2012-es évfolyamának tartalomelemzése

Bevezetés

A tömegkommunikáció korszakában élünk, az emberi tudás növekedése és specializálódása megköveteli az információáramlás egyre gyorsabb és hatékonyabb formáit, ezzel párhuzamosan növekszik a média véleményformáló hatása is. A nyomtatott sajtó a 19. század második felében vált tömegmédiummá, pozíciójának megtartásában nagy szerepe volt a fényképezés elterjedésének, fejlődésének. Több évszázadon keresztül a legfőbb információhordozónak számított. Napjainkban az audiovizuális kommunikáció térnyerésével visszaszorulni látszik, azonban a médiafogyasztókra gyakorolt hatása még mindig jelentős. A médiában megjelenő tartalmak és a róluk alkotott különböző felfogások befolyásolják az egyén véleményalkotását azáltal, hogy értékeket, magatartásmintákat közvetítenek. A nőknek szóló képes heti és havi lapok nagy mennyiségben, magas példányszámban vannak jelen a piacon, így véleményformáló hatásuk nem hagyható figyelmen kívül. E magazinok a médiapiac szereplőiként írásaikkal és képeiken keresztül kommunikálnak az olvasóval, vagyis hatnak az emberek véleményére.

A médiaesztétikával és egyes, a társadalmi nemi szerepek vizsgálatával foglalkozó szakemberek¹ szerint a 20. századi női nyomtatott sajtó a célközönség körében jelentős befolyásra tett szert. Általánossá tette a divat iránti szenvedélyt, nagymértékben indukálta a szépségipari termékek széles körű társadalmi elterjedését, hozzájárult, hogy a külső megjelenés a nők nagy része számára identitásának fontos összetevőjévé váljék. E vélemények alapján a női sajtó ereje éppen ebben rejtezik: hogy megteremti, illetve fokozza a nők saját hatalmát külsejük felett. A magazinok azt állítják, hogy a szépség immáron nemcsak

genetikai adottság, hanem az egyén személyes felelőssége a testéért, az öregedésért; a szépsézet, kozmetikai ipar pedig készen áll kiszolgálni az ezáltal felmerülő többletigényeket.

A magazinok hasábjain megjelenő írások és képi világuk tükrözik a női szerepek történelmi változását, azonban a folyamat kétirányú. A női magazinok jelentős olvasótáborral bírnak, ezáltal hatással vannak az adott társadalom nőképeire, a női szerepek formálódására. Naomi Wolf, amerikai író szerint a közvélekedés is közhelyesnek, felszínesnek tartja a női magazinok tartalmát, azonban a nők számára mégis fontos, hogy ezen újságok mit mondanak. Ennek okát abban látja, hogy a női magazinok képviselik a női tömegkultúra egy jelentős szegmensét. *„A nőket azért érinti mélyen, amit magazinjaik mondanak nekik, mert a legtöbb nő számára ezek jelentik az egyetlen kitekintést saját női tömeg-érzésvilágukra.”*² A női lapok összegyűjtve kínálják mindazokat a témákat, amelyeket „női témának” nevez a sajtó. De mik is ezek a témák pontosan?

Robert W. Connel is egyike azoknak a kutatóknak, akik a társadalmi nem elméleteivel foglalkoznak. Szerinte, és más, ugyanezzel a témával foglalkozó kutatók szerint sem léteznek már olyan keretek, amelyekbe szigorúan bele lehetne ágyazni a nemi szerepeket. Mindenki választhat egy hagyományosabb vagy egy modernebb szerep között.³ A nemi szerepeket a társadalom határozza meg oly módon, hogy bizonyos attitűdöket és viselkedésformákat határoz meg a férfi vagy a női nemre vonatkozólag.⁴ Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy egyes kutatók szerint a nemi szerepek közti különbségek nem a biológiai vagy a pszichológiai nemből erednek, hanem kizárólag szocializáció során elsajátított jelenségek.⁵ A legtöbb társada-

lomban a lányok az anyjukkal vagy más nő rokonaikkal kerülnek olyan kapcsolatba, amely elősegíti a folyamatos szereptanulást. A hagyományos nőképet megjelenítő nők elsődleges feladatuknak a feleség és az anya szerep betöltését tartották, míg a modernebb szerep képviselőinek ugyan szintén fontos, hogy jó feleségek és anyák legyenek, de náluk már igen gyakran megjelenik a munkahelyi szerepek betöltésének fontossága is.

Elemzésünk célja volt választ találni arra a két kérdésre, hogy milyennek kellene lennie egy ideális nőnek a világunkban, milyen értéket közvetítenek ezzel kapcsolatban a kiválasztott magazinok? Milyen típusú női szerepek jelennek meg, és ezeket a szerepeket hogyan, milyen kontextusban jelenítik meg a különböző lapok?

Az elemzésről

Elemző munkánkhoz négy magazint választottunk ki: a Nők Lapját, a Kiskegyedet, az Éva magazint, valamint a Cosmopolitan. A magazinok kiválasztásánál a következő szempontokat kívántuk érvényesíteni. Arra törekedtünk, hogy legyen az elemzésben egy olyan női magazin, amelyik régóta folyamatosan jelen van a hazai piacon, így került a vizsgálandó folyóiratok közé a Nők Lapja, amely 1949 óta részese a hazai nyomtatott sajtónak. A másik hetilap a Kiskegyed, amely 1992 óta van a magazinpiacon, a hagyományos női magazin és a sztármagazin köztes állományába sorolható. Magas eladási példányszáma széles korcsoportú olvasótáborát⁶ valószínűleg kedvezőbb ára is befolyásolja.

Az elemzéshez felhasznált másik két magazin az ún. glossy⁷ közé tartozik. A Cosmopolitan egyike Magyarország vezető női magazinjainak, célcsoportjába a divatot és trendet követő, aktív társadalmi életet élő fiatal nők tartoznak, akik a magazin szerint első kézből tudhatják meg a divat, a szépségápolás, a sztárvilág újdonságait, és a szexuális életükre, párkapcsolatukra vonatkozó javaslatokat is kaphatnak.⁸

Az Éva magazin 2007-ben indult, „*érett, felnőtt nőknek szól, akiket nem a látszat, hanem a tartalom érdekel.*”⁹

A fenti magazinok 2012. évfolyamából a hetente megjelenő női lapok magazinok (Kiskegyed, Nők Lapja) közül minden hónap második számát elemeztük, tehát összesen 12-12 lapszámot.

A havi lapok (Cosmopolitan, Éva) esetében minden negyedév második számát vontuk be a vizsgálatba (február, május, augusztus, november), tehát összesen 4-4 lapszámot.

A címlapon megjelenő cikkeken végeztünk tartalomelemzést, ez összesen 190 cikket érintett. A borítóoldalon megjelenő cikkek kiválasztásának indoka, hogy a címlapi megjelenés valószínűleg hatást gyakorol az értékesítés volumenére, illetve feltételezhetően erre az oldalra olyan cikkek kerülnek, amelyekre a szerkesztőség szerint leginkább érdeklődést tanúsít a célközönség. A cikkek sajtóanyagából kódutasításon alapuló, kvantitatív tartalomelemzést végeztünk, melynek lényege, hogy a cikkek feldolgozása egy előre kidolgozott kódrendszer alapján történt. Ahhoz, hogy megtudjuk, milyen témák a „női témák”, minden vizsgált cikkben elkülönítettük a főtémát, amelyik véleményünk szerint a leghangúlyosabban domborodott ki az írás, illetve az interjú szövegéből. Hankiss Elemér értékkészlete¹⁰ alapján azt is megvizsgáltuk, hogy közvetítenek-e értékeket az elemzésbe bevont cikkek, s ha igen, akkor milyen értékeket. Ennek relevanciája abból adódik, hogy a női magazinok által közvetített tartalmak, értékek példaként szolgálhatnak az olvasók számára. Napjaink sajtótermékeiben meghatározó szerep jut a vizuális információknak, ez indokolja a képi megjelenés vizsgálatát, ezért a cikkeken túlmenően kódoltuk a bennük megjelenő képeket, a magazinokban megjelenő reklámokat, valamint a címlapfotót is. A képi megjelenítés vizsgálatát két szempontból is fontosnak tartottuk. Egyrészt a címlapokon megjelenő képeket kategorizáltuk aszerint, hogy kit/kiket ábrázolnak, hiszen ez sokat elárul a lap belső tartalmáról, valamint arról a nőképről, amelyet a szerkesztőség mutatni szeretne példaként az olvasók számára. Egy másik, szintén fontos szempont a képek kapcsán, hogy azok milyen arányban szerepelnek a szöveghez képest az egyes cikkeken belül, mert ez megmutatja, hogy az egyes magazinok esetében a szerkesztőség előtérbe helyezi-e a képi megjelenítést a szöveggel szemben, vagy nyomtatott anyagokról lévén szó, a szöveges tartalom élvez-e előnyt. A lapszámokon belül csoportosítottuk és számszerűsítettük a reklámozott termékeket. Ezzel azt kívántuk felderíteni, hogy milyen termékek fogyasztására ösztönzik leginkább a női olvasókat a vizsgált magazinok.

A fentiekén túl a jelen írás alapjául szolgáló tanulmányunkban a következőket vizsgáltuk még, amelyeket most terjedelmi okokból nem áll módunkban részleteiben közölni: a tárgyalt témák szövegkontextusát, azt hogy vannak-e tanácsok, megoldási javaslatok az adott cikkekben, melyeket az olvasók esetleg alkalmazhatnak mindennapjaikban. A cikkeket műfajuk szerint is kategóriákba soroltuk, vizsgáltuk a cikkek nyelvezetét, továbbá foglalkoztunk azzal, hogy hazai vagy nemzetközi vonatkozásúak-e. Az olvasói leveleket is csoportosítottuk, hogy megtudjuk, milyen témák érdeklik leginkább az adott női magazinok olvasóit, így nem csak a kínálati oldalt mutattuk be (azaz, hogy mit tartalmaznak a magazinok), hanem a keresleti oldalt is (azaz az olvasók véleményét, reflektálását a kínálatra).

Az elemzés eredményei

1. A Nők Lapja elemzett lapszámainak legfontosabb formai jellemzői

A kiválasztott lapszámok összesen 65, címlapon szereplő cikkén végeztünk tartalomelemzést, ami lapszámonként átlagosan 5 írást jelentett, 1-9 oldal terjedelemben.

A címlapokon jellemzően nők jelentek meg egyedül, a 12 vizsgált lapszám esetében csu-

pán egyetlen egy esetben ábrázolt férfit a címlapfotó, valamint szintén egy esetben két nőt, anyát és lányát.

Leginkább ugyanannyi képpel próbálták meg illusztrálni a szerkesztők a tartalmat, mint amennyi szöveg szerepelt az adott oldalszámon belül. Több volt a szöveg, mint a kép 20 esetben, és 18 esetben volt ez fordítva. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a szerkesztők nem helyezik előtérbe a képi megjelenítést a szöveggel szemben.

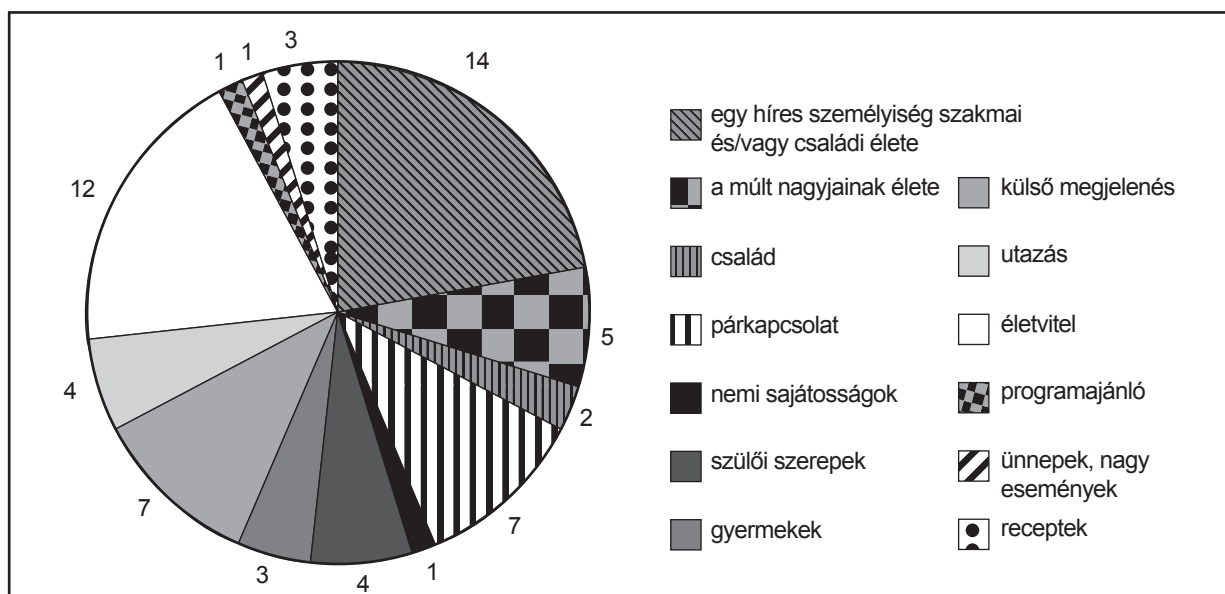
2. A Nők Lapja elemzett lapszámainak legfontosabb tartalmi jellemzői

Az elemzés legfontosabb aspektusa az volt, hogy megmutassuk, miről szóltak az érintett cikkek, milyen témákkal foglalkoztak. A cikkekben megjelenő témákat tartalmuk szerint csokrokba gyűjtöttük. Összesen 64 cikket kategorizáltunk 13 témakör szerint. Eloszlásukat az alábbi ábra mutatja. (1. ábra)

Az 1. ábrán látható arányokból azt feltelezhetjük, hogy mivel családról, párkapcsolatról, gyermekekről összesen 17 cikk szól, múlt és jelen hírességeinek életével 19 cikk foglalkozik, külső és belső harmóniáról szintén 19 cikk ír, s még receptekkel és kikapcsolódási tippekkel is színesítik a szerkesztők a lapot, a Nők Lapja valóban igyekszik a nők széles érdeklődési körét kielégíteni.

1. ábra

A Nők Lapja cikkeiben megjelenő fő témák megoszlása az egyes témakörök szerint (n=64)

A vizsgált cikkek döntő többségükben (természetesen kihagyva a recepteket), 53 esetben követhetnek valamilyen értéket¹¹ az olvasók számára, 8 esetben nem. Értelemszerűen egy cikkben több érték is megjelenhetett. A legtöbbször prezentálódott érték a családi boldogság volt, amely összesen 26 cikkben jelent meg. Ezt követték a szerelem (19 eset), a lelki béke (18 eset), majd a gyerekek (17 eset).

Az elemzésbe bevont cikkeknel 27 esetben nemcsak a szerző írt a témáról, hanem konkrét megszólalók is voltak. A megszólalók nagy része (24 fő) nő volt. Legtöbbször munkavállaló, dolgozó nőként nyilatkoztak, családjában szerepben nyolcan, de volt 2 feleség, 2 független nő, és 1 nagymama is a véleményüket megosztók között.

A Nők Lapja vizsgált 12 lapszámán belül csoportosítottuk és számszerűsítettük a reklámozott termékeket. Leggyakrabban (összesen 255 darab) kulturális ajánlatok szerepeltek a lapokban hirdetésként, ezt követték mennyiségben a kozmetikumokkal, személyes higiéniéhez hozzájáruló termékekkel foglalkozó hirdetések (97 darab). A gyógyszereket, gyógyhatású készítményeket reklámozó hirdetések (55 darab) számát az októberi lapszám emelte meg jelentősen, feltehetően a tél közeledése miatt.

3. A Kiskegyed magazin elemzett lapszámainak legfontosabb formai jellemzői

A vizsgált újságok borítóján összesen 76 cikk ajánlója jelent meg, ez lapszámonként átlagosan 7 cikket jelentett. A cikkek szöveghosszúságát nézve közel fele-fele arányban oszlottak meg a két-, illetve egyoldalas írások.

A címlapon általában 6-7 kép jelent meg, a vizsgált 12 magazin címlapján összesen 80 kép található. A címlapkép legtöbbször (30 esetben) nőt ábrázolt egyedül, ehhez közeli érték (24 kép), ahol nő férfival volt a fotón, és 19 képen szerepelt férfi egyedül. Nő más nők társaságában 3 esetben jelent meg, 2 képen férfi volt gyermekkel, nő gyermekkel pedig mindössze 1 alkalommal.

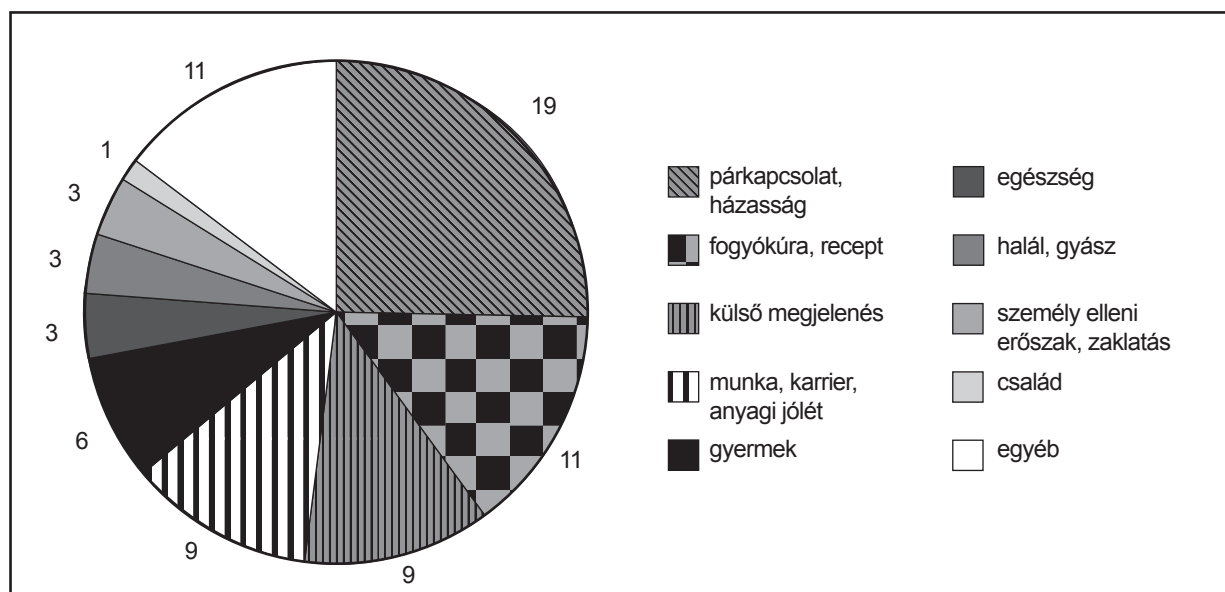
A kép és a szöveg aránya a következőképpen alakult ennél a női magazinnál. Egyenlő mértékben voltak jelen (34-34 cikk) azok a cikkek, amelyekben megegyezik a szöveg és kép aránya, és azok, ahol a vizuális megjelenés dominál. Mindössze 8 cikk volt, ahol a szövegezés meghaladta terjedelmileg a képi megjelenítést, továbbá a vizsgált cikkekben belül nem volt olyan írás, amely nem tartalmazott képet.

4. A Kiskegyed magazin elemzett lapszámainak legfontosabb tartalmi jellemzői

A főtémák a következő tartalmak mentén határozhatók meg. (2. ábra)

2. ábra

A Kiskegyed női magazinban megjelenő főtémák megoszlása az egyes témakategóriák szerint (n=75)

A legtöbb esetben (19 cikk) a párkapcsolat-házasság témája jelenik meg, ezen belül olvashatunk esküvői kellékekről, boldog párkapcsolatokról, valamint a házastársi kapcsolat és a munka összeegyeztetési nehézségeiről. E témán belül a másik nagy csoportot képviselik a házasságtöréssel, szakítással, válással, illetve a hírességek párkapcsolati életével foglalkozó cikkek. A párkapcsolat-házasság témát számosságában követik a fogyókúra, diétás receptek (11 cikk). Ez a téma nagyon szorosan kapcsolódik a külső megjelenés tárgyköréhez (9 cikk; amennyiben egy témának vesszük ezeket, akkor átveszi a vezető szerepet), amely leginkább hírességek testsúlyával foglalkozik. Ugyanilyen számban (9 cikk) vannak jelen a munkával, karrierrel, anyagi jóléttel foglalkozó írások. Gyermekneveléssel, gyermekvállalással foglalkozik 6 cikk. Az egészségmegőrzés, a halál, gyász, valamint a személyek ellen elkövetett erőszakos cselekmények 3-3 írásban vannak jelen. A család egy alkalommal kerül elő – a háztartáson belüli erőszak kapcsán. A témák szerteágazó volta végett az egyéb kategóriába is került jó néhány (11 db) cikk.

Az írásoknak több mint a fele (46 cikk) közvetít valamilyen értéket, melyek közül a leggyakoribbak a jó külső, a családi boldogság és a szerelem voltak.

A 76 elemzett cikkből 17-ben szólt meg valaki, s ez a legtöbb esetben egy nyilatkozót jelent. 9 nő közül munkavállaló, dolgozó nő szerepben négyen szóltak meg, sztár feleség 3 esetben nyilatkozott, tartós párkapcsolatban élőként, valamint vásárló fogyasztóként egy-egy nő mesélt tapasztalatairól.

Az elemzett Kiskegyed példányszámokban összesen 211 terméket és szolgáltatást reklámoztak. Ezek többnyire (41 hirdetés) gyógyszerek, gyógyhatású készítmények voltak, amelyek a téli lapszámokban gyakrabban jelennek meg. Ezt követték a különböző cégek hirdetési (40), amelyek jellemzően az egyes televíziós csatornák, rádióműsorok reklámjai voltak. Ezután a kozmetikumok, személyes higiénés termékek (26), élelmiszerek, italok (26) következtek a sorban. Az összes reklámon belül csupán 18 hirdetés volt divatruházati cikk, 15 esetben háztartási gép, 13 kulturális ajánló.

5. Az ÉVA magazin elemzett lapszámainak legfontosabb formai jellemzői

Az Éva magazin kiválasztott lapjainak borítóoldalán összesen 22 cikket harangoztak be, ami

lapszámonként általában 6 írást jelent. A cikkek hosszúságát nézve legjellemzőbbek az 1, illetve 4 oldal terjedelműek (5-5 cikk), ezt követik a 3, illetve 8 oldalas cikkek (3-3 cikk), valamint a 2 és a 6 oldalas írások (2-2 cikk).

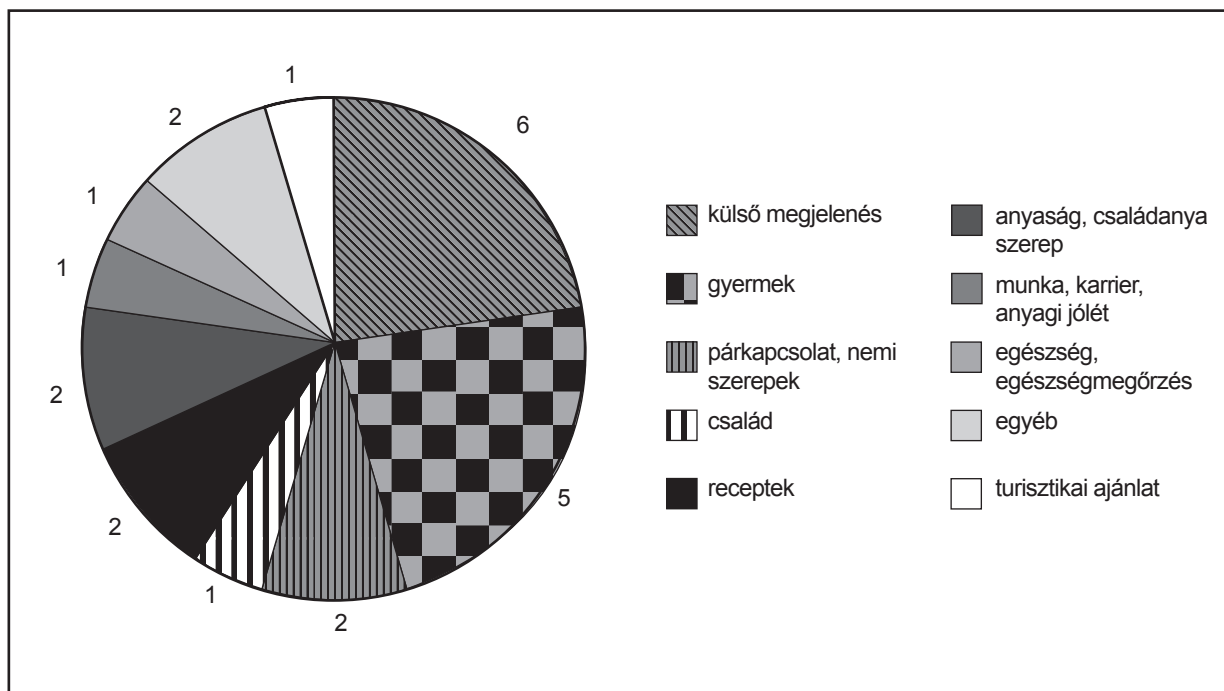
A címlapfotón látható nők három esetben egyedül, egy esetben gyermekkel szerepeltek. A cikkek felében hangsúlyosabb volt a képi megjelenés, mint a szöveg. 7 írásban egyforma a szöveg-kép aránya, és a fennmaradó részre (4 cikk) jellemző, hogy az írott szöveg volt több a képhez képest. Vizuális megjelenítést nélkülöző cikk nem volt.

6. Az ÉVA magazin elemzett lapszámainak legfontosabb tartalmi jellemzői

Az írások leggyakrabban (5 cikk) a külső megjelenéssel foglalkoztak, például a soványság és az anyaság összeegyeztethetőségével, a formás alakkal, a testképpel való elégedetlenség okaival, valamint sminktermékeket mutattak be, és ruházati, divatmellékletet tartalmaztak. Gyermekekkel is 5 cikk foglalkozott, ezekben különböző nevelési módszereket mutattak be, valamint a nyári szünet, a nyaralás, táborozás volt a téma, nem utolsósorban pedig a tini lányoknak az édesanyjuk serdülőkorához viszonyított korai nemi érése. Helyet kaptak a Nemzeti Alaptanterv változtatásai is, és csak ezután következtek (2 cikk) a párkapcsolattal, nemi szerepekkel foglalkozó cikkek; az anyaság, családanya szerep, a családhoz kapcsolódó témák és receptek (2 cikk). Család tárgyában 1 cikk fejtegeti a leválás, önállósodás hiányának okait, s olyan középkorú férfiakat mutat be, akik édesanyjukkal élnek együtt különböző okokból, és nem kívánnak önálló családot alapítani. Munkával, karrierépítéssel, anyagi jóléttel foglalkozik 1 cikk, amely egy összesítő táblázatot közöl, és abban kíván segíteni, ha valaki munkába áll, milyen kiadásokra, illetve bevételekre számíton. Egészség, egészségmegőrzés 1 cikk esetén főtéma, ahol a szerző a stresszt kiváltó okokról ír, a megküzdési stratégia két típusát említi. Turisztikai ajánlat 1 esetben fordult elő, az egyéb kategóriába 2 cikk került: az egyik esetben veszélyesnek tartott kutyafajtákat mutattak be, a másik írásban pedig a környezetvédelem, a használt bútorok átalakítása volt téma. (3. ábra)

3. ábra

Az Éva női magazinban megjelenő főtémák megoszlása az egyes témakategóriák szerint (n=22)

Az összes írás döntő hányada (18 cikk) közvetített valamilyen értéket az olvasó felé. Ezek a következők voltak: a leggyakrabban (5 cikk) a jó külső, ezt követi a gyermek (3 cikk), és egyenlő mértékben (2-2 cikk) szerepel a családi boldogság, függetlenség és az individualitás. A fennmaradó részen egyenlő arányban osztoznak a következő értékek: szerelem, egészség, létbiztonság, feszültségektől mentes élet, tanulás és szabadidő.

Az elemzett írások 45%-ában 1 személy szólalt meg. A 4 női megszólaló közül ketten családanya szerepükben, valamint szintén ketten vásárló, fogyasztó szerepben nyilatkoztak.

A reklámok adatai azt mutatják, hogy a reklámozott termékek közül leggyakrabban (63) a kozmetikai cikkek, majd a divat- és ruházati termékek (49) fordulnak elő. Az összes reklámozott termék között 10% alatti a különböző cégek hirdetéseinek (19), az élelmiszer-reklámoknak (13) és a gyógyszereknek, gyógyhatású készítményeknek az aránya (14). Ennél kevesebb a kulturális ajánló (8), az ékszer-, órahirdetés (6). Figyelemre méltó, hogy a korábban elsősorban a férfiak vá-

sárlási területének tartott újautó-hirdetés 6 alkalommal megjelenik a magazinban.

7. A Cosmopolitan magazin elemzett lapszámainak legfontosabb formai jellemzői

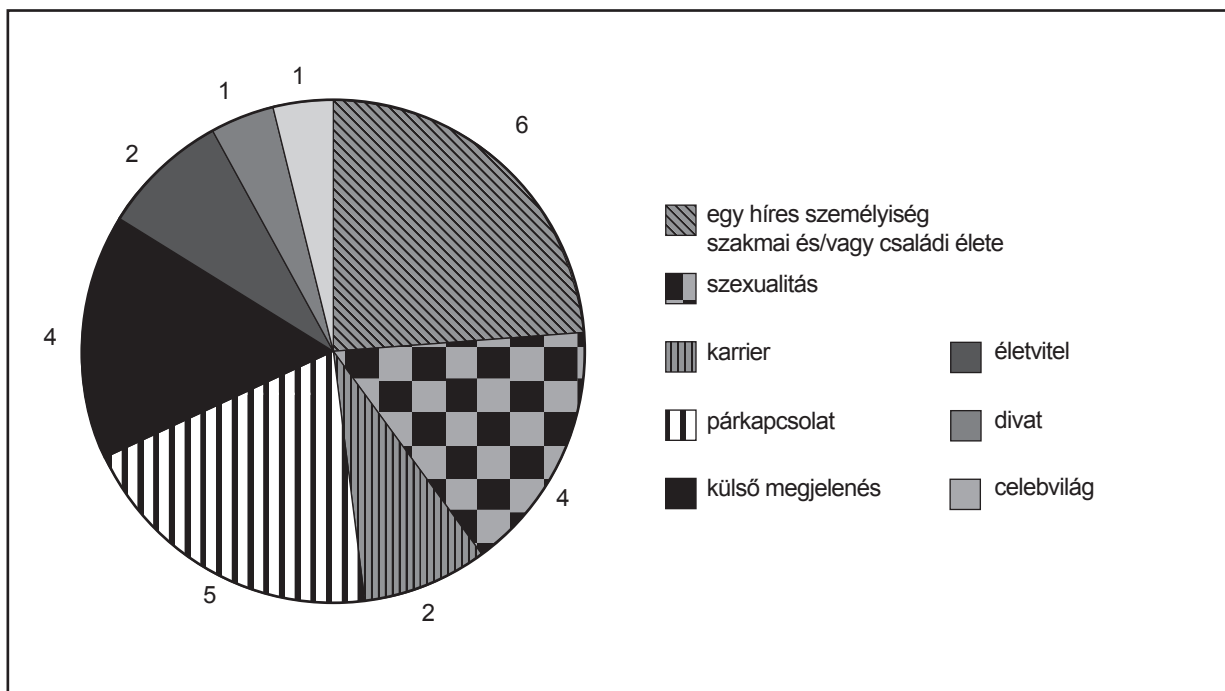
A kiválasztott lapszámokban összesen 27, címlapon szereplő cikken végeztük el a tartomelemzést, ami lapszámonként átlagosan 7 cikket jelent. A cikkek terjedelmüket tekintve 2-7 oldalasak voltak.

A címlapon szereplő képek mind a 4 esetben nőket ábrázoltak, akik a fotókon egyedül szerepeltek.

A 23 cikkből 11 esetben túlnyomóan képekkel illusztrálták a tartalmakat a szerkesztők, a szöveg kisebb arányban szerepelt az adott oldalszámon belül. 8 esetben körülbelül ugyanolyan arányban szerepelt kép és szöveg, s csupán 4 esetben volt túlsúlyban a szöveg a képekkel szemben. Mindezek alapján elmondható, hogy a lap szerkesztői a képi megjelenítést preferálják inkább, de legalábbis igen fontosnak tartják.

4. ábra

A Cosmopolitan női magazinban megjelenő főtémák megoszlása az egyes témakategóriák szerint (n=22)

8. A Cosmopolitan magazin elemzett lapszámainak legfontosabb tartalmi jellemzői

Összesen 25 cikket kategorizáltunk, amelyek így 8 témakörbe sorolhatók. Eloszlásukat a fenti ábra mutatja. (4.ábra)

Eredményeink szerint a cikkek közül a legtöbb egy-egy híres személyiség szakmai és/vagy családi életét mutatta be (általában interjú formájában). Ezt követték a párkapcsolatokkal foglalkozó írások (5 cikk), amelyek vagy a párkapcsolatok létrejöttét kívánták segíteni, vagy azok fajtái mellett és ellen hoztak fel érveket (pl. heves vagy nyugodt kapcsolat előnyei, hátrányai). 4-4 cikk szólt a szexualitásról és a külső megjelenésről (félmeztelen férfiak látványának hatása, smink tippek). Tekintettel a párkapcsolatokkal, szexualitással és külső megjelenéssel foglalkozó cikkeknek a többi magazinhoz, illetve a többi témához viszonyított magas számára, elmondható, hogy a Cosmopolitan magazin igen sokat foglalkozik a férfiakat és a nőket, közös kapcsolatukat és életüket érintő kérdésekkel, párkapcsolati segítségnyújtással, testi és lelki szinten egyaránt.

Összesen 31-szer jelentek meg különböző értékek a cikkekben. Ezek közül a legtöbbször megjelenő a jó külső volt (6 eset), de nem elhanyagolható a szerelem (5 eset) és az előrejutás (4 eset) sem. A szerelem és a jó külső viszonylag magas (és majdnem egyenlő) megjelenési aránya alapján, valamint arra való tekintettel, hogy ezek nagyrészt együtt szerepeltek (egy cikkben belül), arra következtethetünk, hogy a lap azt kívánja közvetíteni, hogy ezek a mindennapi életben is együtt járnak, tehát ha valaki jó külsővel rendelkezik, akkor nagyobb esélye van arra, hogy megtalálja a szerelmet. A szerelem mint érték magas megjelenési aránya azonban megint csak azt támasztja alá, amit már a témák kategorizálásánál is megemlítettünk: hogy a Cosmopolitan nagy hangsúlyt fektet a párkapcsolatokra, szerelemre, szexualitásra.

Nemcsak újságírók írtak a címlapon szereplő cikkek témáiról 13 esetben, hanem szakmán kívüli nyilatkozók is feltűntek. A megszólalók nagy része (11 esetben) nő volt, ebből 6 esetben munkavállaló, dolgozó nőként szólaltak meg, 3 esetben független, egyedülálló nőként, 1 esetben tartós párkapcsolatban élőként, 1 esetben pedig feleségként.

Összesen 310 hirdetést tartalmazott az elemzett 4 lapszám, melyből a legtöbb (127) személyes higiéné elérésére, megtartására irányuló termékek, kozmetikumok reklámozása volt. Ezt követték a divatot reklámozó hirdetések (66 darab), ruhák, fürdőruhák, cipők stb. Viszonylag nagyobb számban szerepeltek kulturális ajánlatok is (23 darab).

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a vizuális információátadás nagy jelentőséggel bír a nyomtatott sajtó keretein belül is. A Nők Lapja és a Kiskegyed magazinok igyekeztek egyenlő arányban szöveggel is és képekkel is közvetíteni azokat a témákat, tartalmakat, amelyeket fontosnak tartottak, viszont az Éva és a Cosmopolitan magazinok esetében a vizuális megjelenítés dominált. A négy vizsgált magazin kiválasztott lapszámainak címlapjain a nőket jellemzően egyedül ábrázolták, és nem vagy elenyésző számban jelentek meg a nők gyermekkel, illetve családjuk körében, ami utalhatott volna a családjára, házastársra, élettárs szerepekre. Ahhoz, hogy a bevezetésben feltett női szerepekre vonatkozó kérdéseinkre választ kapjunk, a címlapfotók vizsgálatánál relevánsabb volt a cikkekben megjelenő témák tartalmuk szerinti csoportosítása, de a

lapok által sugallt női szerepekre vonatkozóan nem találtuk azt, hogy valamelyik magazin dominánsan modern vagy hagyományos szerepet közvetítene. Az összes magazinban a párkapcsolat és a házasság szerepelt fő témaként a gyermekek, háztartás, receptek mellett, de hogy 1-1 magazinban a munkahelyi szerep betöltése lenne a legfontosabb, erre nem találtunk példát. Fontos azonban megjegyezni, hogy ami alapján mégis választóvonalat húzhatunk az egyes magazinok között, az a külső megjelenés, sminkelés, frizura divat, fogyás téma, melyek leginkább a Cosmopolitan, az Éva és a Kiskegyed magazinokban jelentek meg.

A vizsgált magazinok esetén a leggyakrabban közvetített értékek is a fent leírtakat támasztják alá: a Nők Lapjánál a családi boldogság, a másik három magazin esetén a jó külső.

A magazinok a külső megjelenésre fektetnek nagy hangsúlyt, mind képi anyagaikban, mind a témákat nézve, és a közvetített értékek közt is ez a jellemző. Fokozzák az egyén felelősségét a testméretével, esztétikus megjelenésével kapcsolatban, egyúttal számos kozmetikai és divatterméket felajánlva ennek megvalósításához. A magazinok által közvetített ideális nő az önmagára mindig adó, igényes, jó megjelenésű típus. Az így közvetített külső elsősorban a fogyasztás által érhető el, a nő (olvasó) elsődleges attribútuma így a fogyasztás.

Jegyzetek

- Gilles Lipovetsky in: Korunk 2008/december, Naomi Wolf (1999) A szépség kultusza. Debrecen Csokonai Kiadó
- Naomi Wolf (1999) A szépség kultusza. Debrecen Csokonai Kiadó 86. oldal
- Robert W. Connel: A társadalmi nem elmélete, valamint Janus S.-Janus C.: Férfiak és nők: beszámoló a különbségekről. 103. In: Tóth László (szerk.): A szex. Új Mandátum, Budapest. 1998
- Pszichológia. (szerk.: Atkinson-Smith-Bem-Nolen Hoeksema) Osiris, Bp. 1999:590.
- Buda Béla: Női szerep-női szocializáció-női identitás. 1985:103.
- http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/2010/press_2010_03_18_h.pdf
- A glossy szó jelentése „fényes”, utalva ezzel a fényes papírfajtára, amelyre nyomják a magazint. Jellemzői, hogy az átlagosnál drágább, képes, heti vagy havi rendszerességgel megjelenő magazin, elsődleges célja a szó-rakoztatás.
- http://www.sanomamedia.hu/termek/cosmopolitan_p/4941/?fid=392 Letöltés: 2013. június 6.
- <http://www.marquardmedia.hu/magazin/eva/magazin> Letöltés: 2013. május 31.
- Hankiss E., Manchin R., Füstös L., Szokolai Á. 1982. Kényszerpályán? MTA Szociológiai Kutatóintézet, Értékszociológiai Műhely, Budapest. A következő értékeket tartalmazza: Családi boldogság; Barátok; Anyagi jólét; Szerelmem; Egészség; Gyerekek; Létebiztonság; Lakás; Lelki béke; Tiszta lelkiismeret; Feszültségektől mentes élet, Elismerés; Előrejutás; Béke; Jó munkahelyi légkör; Függetlenség; Alkotómunka; Sport; Tanulás, Okosság; Önbizalom; Igazságosság; Szabadidő; Társadalmi hely; Eredmény, siker; Hasznos munka; Jó külső; Haza; Művészi élmény; Származás; Egy eszme; Hatalom.
- Értékeknek vettük a Hankiss Elemér által felállított értékkészletet. Hankiss E., Manchin R., Füstös L., Szokolai Á. 1982. Kényszerpályán? MTA Szociológiai Kutatóintézet, Értékszociológiai Műhely, Budapest.

Zsiros Emese – Arnold Petra – Huhn Zsófia – Költő András –
Simon Dávid – Németh Ágnes

Egészség és társas kapcsolatok kamaszkorban

Az iskola, a kortársak és a család szerepe
a magyar serdülők életmódjában

A serdülők a fokozott egészségi ártalmak, kockázati viselkedések okán kitüntetett célcsoportja az egészségvédelemnek és fejlesztésnek. Kamaszkorban alakulnak ki azok a magatartásformák, amelyek révén a gyermekből testileg és lelkileg egészséges, optimális megküzdőképességű felnőtt lesz. Az Iskoláskorú Gyermek Egészségmagatartása (Health Behaviour in School-aged Children; HBSC) elnevezésű nemzetközi kutatás a korosztály egészségét komplex megközelítéssel, a különböző szocializációs közegek és társas kapcsolatok (család, iskola, szabadidő és kortársak) összefüggésében vizsgálja. Jelen cikkben ebből a vizsgálatból mutatunk be három elemzést, melyek közül kettő a szocializációs színtér és az egészség összefüggését vizsgálja, egy pedig a serdülő és a szülő kapcsolatának egészségre gyakorolt hatásával foglalkozik.

Bevezető

Az iskolás időszak döntő fontosságú a fiatalok egészségmagatartásának, testi-lelki egészségének formálódása szempontjából. Ebben az életkorban a gyermekek idejük számottevő részét az iskolában töltik, szabadidős tevékenységeik és társas kapcsolataik jó része is az iskolához, mint szocializációs színtérhez köthető. Az iskola direkt ismeretátadó és szemléletformáló funkciója mellett nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a társas érzelmi nevelés, a szociális szabályok, a gondolkodás és a viselkedés terén is mintát nyújt a tanulóknak. A kutatásból származó nemzetközi és hazai elemzések bizonyították, hogy a diákok iskolával és annak társas

jellemzőivel való elégedettsége összefügg közérzetükkel, mentális egészségükkel. Vagyis az iskolai közeg pozitívabb megélése (befogadó társas légkör, segítőkész osztálytársak) és a sikeres alkalmazkodás (magasabb iskolai teljesítmény, feladatok végrehajtásával járó kevesebb stressz) magasabb önértékeléssel, étellel való elégedettséggel, kevesebb depresszív tünettől, pszichés és szomatikus panasszal jár együtt (Currie és mtsai, 2012). Jelen elemzésben az iskolában előforduló kortársbántalmazásban (bullying) érintett gyerekek testi-lelki jóllétét vizsgáljuk egyéni és osztályuk tulajdonságainak függvényében.

Az iskoláskorban végbemenő pszichoszociális fejlődésnek egyszerre oka és következménye a kortársak körében és az otthontól távol töltött idő növekedése. A kortárs közeg túlmutat a családon és iskolán, ahol a felnőttek tekintélye is biztosítja a társas világ rendjét, abban betöltött szerepüket, és amelyek mentén korábban kialakították az önmagukról és a társas kapcsolatok működéséről alkotott elképzeléseiket. A kortársakkal közös tevékenységek tartalma, valamint a társas befolyásolás formája is alapvetően eltér az iskolai és családi környezettől. A kortárskapcsolatok világa a társas érzelmi fejlődés elengedhetetlen színtere, amely lehetőséget teremt új kognitív és szociális készségek elsajátítására, az önálló felelősségvállalásra. A serdülő számára az identitásformálódás szempontjából is fontos referenciakeretet biztosítanak a kortársak. A barátok egyrészt a társas támogatás forrásaként segítik a serdült az új kihívásokkal és élethelyzetekkel való megküzdésben, egészsége megőrzésében, ugyanakkor a körükben eltöltött idő kockázati tényezőt jelent a különböző rizi-

kómagatartásformák megjelenésére. A második elemzésben a tanulók társas aktivitás szintjének a droghasználattal, lerészegedéssel kapcsolatos tapasztalatai összefüggését vizsgáljuk.

Iskoláskorban a társas kapcsolatok változása és újjászerveződése a szülő-gyermek kapcsolatra is kiterjed. A kortársakkal töltött idő növekedése és a szülőkkel töltött idő csökkenése mögött e kapcsolat számos jellemzőjének változása áll. A szocializáció elsődleges színtere a család, ahol az életkor növekedésével a szülők egyre inkább megosztják gyermekeikkel a tevékenységeik feletti ellenőrzést, bízva abban, hogy jobban megértik és mérlegelik tetteik következményeit. Serdülőkorban a felelősség együttes megosztásához az ellenőrzés, irányítás és támogatás új formái szükségesek (Maccoby, 1984). A fiatalok által észlelt anyai és apai bánásmód az egyes pszichoszociális tényezők – a tanuló neme, kora és családjának szerkezete – mentén különböző lehet. Harmadik elemzésünk célja ezeknek az eltéréseknek a feltárása, ami különösen releváns a családstruktúra utóbbi évtizedben megfigyelhető szociokulturális változásainak tükrében.

HBSC

A HBSC egy négyévente zajló keresztmetszeti vizsgálat, amely az Egészségügyi Világszervezet (WHO) együttműködésével valósul meg. Hazánk közel 30 éve vesz részt a kutatássorozatban, jelenleg az Országos Gyermekégeszségügyi Intézet vezetésével.¹ A legutóbbi adatfelvételben (2009/2010) 41 ország vett részt.

A HBSC célja a serdülőkorú fiatalok közérzetének, önminősített egészségének, életmódjának és az ezek hátterében álló bio-, pszichoszociális tényezőknek a vizsgálata. Továbbá célul tűzi ki a serdülőkori egészség monitorozását, trendelemzését; az eredmények országok közötti összehasonlítását; információgyűjtést, nemzetközi adatbank létesítést; a résztvevő országok kutatási potenciáljának fejlesztését (nemzetközi együttműködést); valamint az eredmények és tapasztalatok publikálását a felhasználók számára (döntéshozók, egészségügyi szakemberek, pedagógusok, szülők és a fiatalok). Mind a hazai, mind a nemzetközi eredményekből minden adatfelvételt követően összegző tanulmány készül.²

A korábbi évekhez hasonlóan hazánkban a 2009/2010-es adatfelvétel is az 5., 7., 9. és 11. osztályos tanulókra nézve reprezentatív mintán való-

sult meg. A minta régió, településtípus, iskolatípus szerint rétegzett mintavétellel készült. Az osztályok kiválasztására mintavételi keretnek a magyar közoktatás legfrissebb statisztikai szolgáltak.

Az adatfelvétel osztálytermi környezetben, a szülők passzív beleegyezésével, Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottságának jóváhagyásával történt. A kutatásban való részvétel önkéntes és anonim volt. A serdülők 45 perces, azaz egy tanórányi önkitöltős kérdőívet töltöttek ki. A kérdőívek kitöltése során tanár és más iskolai személyzet nem lehetett jelen, csupán a tanulók által nem ismert, az adatfelvételre kiképzett kérdezőbiztos.

A kérdőív igen széles spektrumot ölel fel, a főbb témakörök a következők:

- demográfiai adatok (kor, nem, család összetétele, szülők foglalkozása, iskolázottsága, anyagi háttér);
- egészségmagatartás (dohányzás, alkoholfogyasztás, illegális szerhasználat, fizikai aktivitás, szabadidős tevékenység, szexuális magatartás, étkezési minták és szájhigiénia);
- egészség-percepció (egészséggel és étellel való elégedettség, testi és lelki panaszok);
- egyéni és társas erőforrások (önértékelés, testkép, biológiai érés, családi kapcsolatok és támogatás, kortárskapcsolatok és támogatás, iskola és tanárok percepciója).

Iskolai kortársbántalmazás az osztályban³

Az iskolai agresszió nem a mai kor sajátja, a jelenség a régmúltra tekint vissza. Számos formája közül a környezet számára „legszenvedelmesebb” az osztálytársak között megnyilvánuló fizikai erőszak. Egy másik – ezzel kevés átfedést mutató – típusa az iskolai kortársbántalmazás (school bullying), aminek tudományos vizsgálatát Dan Olweus (1978) vetette fel elsőként. Nemzetközileg bevett meghatározása (1993) szerint akkor beszélünk kortársbántalmazásról, ha egy tanulót egy vagy több diák ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedetnek tesz ki, vagyis szándékosan sérülést és diszkomfort érzést okoz neki. Ide tartozik például a gúnynev használata, levegőnek nézés, kiközösítés, rosszindulatú pletykák terjesztése, tulajdon elvétele és rongálása is. A „zaklatásként”, „pszichoterrorként” (Dambach, 2001), „basáskodásként” is fordított kifejezés tudományos

meghatározásának három kritériuma: az időbeli ismétlődés (folytonosság), ártalomokozás (bántó szándék) és az egyenlőtlen erőviszonyok (az áldozat ebben a helyzetben nem tudja magát megvédeni).

A fiatalok iskolai társas kapcsolatait vizsgáló HBSC-kutatás korábbi elemzéseinek eredményei (Várnai és Fligeauf, 2005; Várnai és mtsai, 2009) igazolták a kortársbántalmazásban érintett tanulók tanáraikhoz, osztálytársaikhoz, valamint az iskolához való általános viszonyulásuk közötti negatív összefüggést, továbbá e tényezők jelentős befolyását a diákok szubjektív egészségére és hangulati állapotára (Várnai és mtsai, 2007).

Az iskolai kortársbántalmazás mentális egészségre és szubjektív jóllétre gyakorolt hosszú és rövid távú káros hatására vonatkozóan kiterjedt nemzetközi irodalom lelhető fel. A legfőbb eredmények (pl. Nansel és mtsai, 2001; Due és mtsai, 2005) a bántalmazásban való érintettség formájával kapcsolatban a következőképpen foglalhatók össze: az áldozatokat inkább jellemzi alacsony önértékelés, fokozott pszichés és szomatikus tünetek, depresszió és öngyilkossági gondolatok; a bántalmazókat pedig fokozott rizikó-magatartásformák (pl. szerhasználat, iskolakerülés, deviáns viselkedés). Bár a jelenségben minden esetben az elkövető és az áldozat a leginkább veszélyeztetett, az áldozat és/vagy elkövető szerepben lévők egészségmutatóira gyakorolt kedvezőtlen hatás mellett a támadások szemtanúkra gyakorolt káros hatását is igazolták (Nishina és Juvonen, 2005). Tehát úgy tűnik, a kortársbántalmazás nemcsak az áldozatok és az elkövetők, de a szemtanúk egészségét is aláássa.

A kutatásokból tudjuk (Salmivalli, 1999; Gini és mtsai, 2008), hogy az iskolában zajló kortársbántalmazásra a diákok többsége nemcsak hogy felfigyel, hanem mint jelenlévő, szemtanúja is annak. Mivel az elkövetőt gyakran a csoportban betöltött magasabb státusz és domináns pozíció elérése motiválja, szüksége van közönségre, amely erősíti figyelmével. A közönséget alkotó tanulók bántalmazásra adott reakciója és belső motivációja széles skálán mozog. A megfigyelők lehetnek „csatlósok” vagy a bántalmazó passzív támogatói, de az is lehet, hogy az áldozatot aktívan védelmek vagy passzívan támogatják (Olweus, 2001).

Mint mások jelenlétében zajló társas folyamat, a kortársbántalmazás nemcsak az egyes érintetteknek, hanem az adott iskolai osztály egészének jellemzője is. Az áldozatokat és elkövetőket körülvevő, viszonylag állandó csoport direkt vagy indirekt módon befolyásolhatja a tanulók lelki és fizikai egészségét. Elemzésünkben arra keressük a választ, hogy milyen szerepet játszik az egyéni jellemzők mellett a bántalmazásban érintettek osztályonkénti aránya az érintettség okán kialakult pszichés és szomatikus tünetek megjelenésére. Feltételezzük, hogy azok, akik érintettek a kortársbántalmazásban, attól függően, hogy osztályukban milyen gyakori a bántalmazás előfordulása, magasabb tünetpontoszámot mutatnak. Hipotézisünk szerint a magasabb érintettségű osztályokban az áldozatok és elkövetők tünetpontoszáma magasabb azokhoz az áldozatokhoz és elkövetőkhöz képest, akik osztályában kevésbé fordul elő kortársbántalmazás.

1. táblázat

A minta leíró adatai

		Tettes (N=fő)	Áldozat (N=fő)	Tettes-áldozat (N=fő)	Egyik sem (N=fő)	Összminta (N=fő)
Nem	Fiú	802	525	523	2251	4101
	Lány	362	529	302	2685	3878
Évfolyam	5. évf.	212	343	259	871	1685
	7. évf.	302	299	237	959	1797
	9. évf.	342	248	185	1429	2204
	11. évf.	308	164	143	1677	2292
Családi jó módúság	Jómódú (FAS3)	883	766	584	3804	6037
	Átlagos (FAS2)	239	228	192	983	1642
	Nem jómódú (FAS1)	33	43	44	123	243

Módszer

Elemzésünket a 2010. évi HBSC-felmérés 5., 7., 9. és 11. évfolyamos tanulók országosan reprezentatív mintáján végeztük, a minta leíró adatait az 1. táblázatban foglaltuk össze.

Az érintettség típusait a bántalmazás és bántalmazottság gyakoriságára vonatkozó két kérdéssel mértük, míg a pszichés és szomatikus tüneteket 9 szubjektív egészségi panasz előfordulása mentén.

A **kortársbántalmazás méréséhez** a kérdőívben a diákok számára elmagyaráztuk a bevezetőben említett Olweus-féle definíciót: „Akkor mondjuk, hogy egy tanulót bántalmaznak, ha egy másik tanuló vagy tanulók egy csoportja durva és kellemetlen dolgokat mond neki vagy tesz vele. Ha ismétlődően bántóan gúnyolják, ugratják vagy szándékosan kihagyják dolgokból. Nem számít bántalmazásnak, ha két kb. egyformán erős fiatal vitatkozik vagy verekszik, vagy ha barátságosan, játékosan ugratják egymást.” Ezután a tanulóktól megkérdeztük, hogy az elmúlt néhány hónapban milyen gyakran bántalmazták őket tanuló társaik, illetve vettek részt mások bántalmazásában. A lehetséges válaszok: az elmúlt hónapokban egyszer sem/előfordult 1-2-szer/havonta 2-3-szor/kb. hetente/hetente többször is. Az eredmények alapján 4 típusba soroltuk őket: *elkövetőnek* (tettes) tekintjük azokat a tanulókat, akik legalább egyszer-kétszer bántalmaztak másokat, de őket nem bántalmazták. *Áldozatnak* minősül az, akit legalább egyszer-kétszer bántalmaztak, de ő nem bántalmazott másokat. *Elkövető-áldozatok* azok, akik maguk is bántalmaztak másokat, miközben őket is bántalmazták legalább egyszer-kétszer.

A HBSC-vizsgálatban a **pszichés és szomatikus tünetek** előfordulását a következőképpen vizsgáljuk. Azt kérdezzük a tanulóktól, hogy az elmúlt fél évben milyen gyakran tapasztalták kilenc egészségi panasz (fejfájás, gyomor-, hasfájás, hátfájás, szédülés, kedvetlenség, ingerlékenység, idegesség, elalvási nehézség, fáradtság) megjelenését. A válaszlehetőségek: szinte naponta/hetente többször/kb. hetente/kb. havonta/ritkábban vagy soha. Ezek összesítésével hozzuk létre az ún. tünettetskálát, melynek magasabb pontszámai nagyobb fokú érintettséget jeleznek (több vagy gyakoribb tünetet). Lehetséges pontszám: 9–45; Cronbach-alfa = 0,84⁵; Átlag = 20,32 (SD = 7,50).

Ismert, hogy a kortársbántalmazásban való részvétel mellett a nem, az évfolyam és a családi jómódúság is kapcsolatban áll a lelki és fizikai tünetek megjelenésével. Mivel ezek a hatások nem feltétlenül függetlenek egymástól, többváltozós statisztikai elemzést végeztünk. Így, a bevont magyarázóváltozó (bántalmazásban részt vesz vagy sem) hatását elkülönítjük a többi változó hatásától.

Vizsgálatunk alapötlete az, hogy a kimeneti változót (testi és lelki tünetek) nem kizárólag az egyéni tulajdonságok határozzák meg, hanem befolyásolja az osztály, mint szociális kontextus is. Mivel a HBSC-vizsgálatban különböző osztályok tanulói képezik a mintavétel alapját, a tünettetszám varianciája egyrésztől a tanulók (egyéni szint) közötti eltérésekből, másrésztől az osztályok (osztályszint) eltéréseiből származik. Ezért többszintű regresszióelemzést (multi-level analysis, MLA) alkalmaztunk, amely a hagyományos regresszióelemzéshez képest egyszerre ad lehetőséget egyéni, illetve csoportszintű magyarázóváltozók beépítésére. A statisztikai eljárás különböző valószínűségi modellekkel reprezentálja mind a csoportok közötti, mind pedig a csoportokon belüli varianciát. Másként fogalmazva: a megmagyarázatlan varianciát a csoportok közötti és a csoportokon belüli eltérések közös eredményének tekinti. Az egyéni szintű változó (kortársbántalmazásban érintett vagy sem) mellett az osztályszintű változó (az osztályban hányan érintettek kortársbántalmazásban) hatását egyszerre vizsgáljuk a tanulók lelki és fizikai tüneteinek megjelenésére. Az elemzést 12-es verziójú STATA programmal végeztük, a szignifikanciaszintet $p=0,05$ -ben határoztuk meg.

Eredmények

A lelki-fizikai tünetek gyakoriságának és a kortársbántalmazás kapcsolatának többszintű modellekkel történő vizsgálatában az első kérdésünk az volt, hogy van-e osztályszintű meghatározottsága a tünettetszámoknak. Eredményeink szerint igen, ugyanakkor az osztályok által magyarázott varianciára adott becslés jóval kisebb, mint az osztályokon belüli varianciára adott becslés. Más szóval az osztályok adott tulajdonsága mellett az odajáró egyéni tulajdonságai jóval meghatározóbbak a tünettetszámok tekintetében (2. táblázat).

2. táblázat**A tüneteskála-pontszám és kortársbántalmazásban való érintettség egyéni szintű vizsgálata (N=7798)**

Változó neve		Koefficiens	S. E.	Sign.	CI (95%)
A bántalmazásban nem részt vevőhöz képest	Érintettség	2,63	0,170	0,001	2,29; 2,96
A lányokhoz képest	Fiúk	-2,286	0,16	0,001	-2,60; -1,96
FAS1-hez képest	FAS 2	-0,73	0,20	0,001	-1,13; -0,34
	FAS 3	-1,23	0,21	0,001	-1,66; -0,80
5. évfolyamhoz képest	7. évf.	1,34	0,23	0,001	0,88; 1,815
	9. évf.	3,44	0,22	0,001	2,99; 3,89
	11. évf.	3,95	0,234	0,001	3,49; 4,41
Konstans (bántalmazásban nem részt vevő, nem jómódú, 5. évfolyamos, lányok tünetpontszáma)		18,76	0,24	0,001	18,29; 19,24

R-négyzet= 0,0864

Ilyen egyéni tulajdonságok a tanulók neme, kora, családi jómódúsága és hogy részt vett-e a kortársbántalmazásban vagy sem (érintettség). A bántalmazásban érintetteket a nem érintettekhez képest 2,63 ponttal nagyobb tüneteskála-érték jellemez (regressziós koefficiens), a lányok a fiúkhöz, a kevésbé jómódúak a jobb módúakhoz, az idősebb tanulók a fiatalabbakhoz képest magasabb tünetpontszámúak. Az egyszerű regressziós modell összességében a tüneteskála-pontszám szórásának alacsony hányadát, 8,64%-át magyarázza (R-négyzet).

Feltételezve, hogy az osztályban zajló bántalmazás minden tanulóra hatással van, függetlenül attól, hogy az illető részt vesz-e bántalmazásban vagy sem, a többszintű modellbe az egyéni változók mellé beléptettünk két osztályszintű változót. Ezek az érintettek osztályátlaga (hányan vesznek részt a kortársbántalmazásban) és ennek interakciója az érintettséggel. A többszintű modellben azt teszteltük, hogy az eddigi egyéni tulajdonságok mellett a bántalmazásban érintettek osztályonkénti aránya direkt vagy indirekt módon befolyásolja-e az érintettség és a tünetek közötti kapcsolatot (3. táblázat).

3. táblázat**Többszintű modell az osztályban előforduló kortársbántalmazás hatására (érintett vagy sem) (N=7650)**

Változó neve		Koefficiens	S. E.	Sig.	CI (95%)	
Egyéni szintű	A bántalmazásban nem részt vevőhöz képest	Érintettség	3,20	0,46	0,001	2,29; 4,12
	A lányokhoz képest	Fiúk	-2,25	0,16	0,001	-2,57; -1,92
	FAS1-hez képest	FAS2	-0,73	0,20	0,001	-1,12; -0,33
		FAS3	-1,21	0,22	0,001	-1,64; -0,78
	5. évfolyamhoz képest	7. évf.	1,38	0,31	0,001	0,76; 2,00
		9. évf.	3,47	0,32	0,001	2,82; 4,11
		11. évf.	3,96	0,35	0,001	3,27; 4,65
Osztály-szintű	Érintettek osztályátlaga x érintettség		-1,48	1,06	0,165	-3,56; 0,60
	Érintettek osztályátlaga		2,27	0,35	0,339	-0,89; 2,58
	Konstans (bántalmazásban nem részt vevő, nem jómódú, 5. évfolyamos lányok tünetpontszáma)		18,46	0,47	0,001	17,53; 19,40

Az eredmények a hipotézist nem igazolták, az érintettség egyéni szintű hatása nem különbözött szignifikánsan ($p=0,339$) a magasan és az alacsonyan érintett osztályokban. Vagyis azon felül, hogy egy tanuló személyesen érintett-e a bántalmazásban vagy sem, az osztályában előforduló kortársbántalmazás nem befolyásolja tünetpontszámát.

Az előbbi modellben az érintettségen belül nem differenciáltunk a különböző szerepek között, vagyis nem tettünk különbséget áldozat és elkövető tünetpontszáma között. A második hipotézisünk vizsgálatakor az osztályszinten előforduló kortársbántalmazás hatását vizsgáltuk külön a tettesek és áldozatok esetében (4. táblázat).

A többszintű modell eredményei szerint az érintettek osztályaránya szignifikánsan befolyásolja az áldozatok tünetpontszámát ($p=0,042$). Amíg az elkövetők esetében nincs különbség, az áldozatok tünetpontszáma szignifikánsan eltér az olyan osztályokban, ahol magas a kortársbántalmazás osztályszintű előfordulása azoktól, ahol alacsony. Méghozzá olyan mértékben (2,46 ponttal kevesebb⁶), hogy az áldozatok és tettesek közötti tünetpontszám különbségét le is fedí. Vagyis egy magasan érintett osztályba járó áldozat tünetpontszáma hasonló, mint egy hasonló nemű, életkorú és családi háttérű, de alacsony érintettségű osztályba járó elkövetőé.

Következtetések

A világon mindenütt előforduló, sokféle módon megnyilvánuló iskolai kortársbántalmazás problémájának feltárására számos hazai és nemzetközi vizsgálatot végeztek. Ezekből kiderült, hogy a bántalmazásban az általános és középiskolás tanulók stabil hányada vesz részt, azaz érintett elkövető, áldozat vagy elkövető-áldozat szerepben (aki másokat bántalmazott és őt is bántalmazták). A bántalmazásban való érintettség fokozott testi és lelki tünetekkel jár együtt. Korábbi vizsgálatunk szerint ez az összefüggés akár áldozatként, akár bántalmazóként megfigyelhető, ha figyelembe vesszük az elkövetés/részvétel gyakoriságát (Zsiros és mtsai, 2012). Kifejezetten veszélyeztetettek a bántalmazásban egyszerre elkövetőként és áldozatként, illetve a bármelyik oldalon gyakrabban résztvevő gyerekek. Az elkövető-áldozat tanulókat a rendszeres bántalmazás nagyobb arányban jellemzi, mint a tisztán elkövetőket, és nagyobb arányban jellemző rájuk a gyakori bántalmazottság is, mint a kizárólagos áldozatokra.

Eredményeink alátámasztják a szakirodalomban leírtakat, miszerint az iskolai kortársbántalmazás egyfajta társas kapcsolati zavar, amelynek destruktív hatásában az osztály, mint társas közeg is szerepet játszik (Salmivalli, 2010) – habár az osztály tulajdonsága mellett az egyén tulajdonságai jóval meghatározóbbak a lelki és fizikai tünetek megjelenésében.

4. táblázat

Többszintű modell – az osztályban előforduló kortársbántalmazás hatása az elkövetők/áldozatok tünetpontszámaira (N=7650)

Változó neve		Koefficiens	S. E.	Sig.	CI (95%)	
Egyéni szintű	A bántalmazásban nem részt vevőhöz képest	Elkövető	1,57	0,55	0,005	0,48; 2,66
		Áldozat	3,21	0,57	0,001	2,10; 4,33
	A lányokhoz képest	Fiúk	-2,21	0,16	0,001	-2,54; -1,88
		FAS2	-0,71	0,20	0,001	-1,61; -0,74
	FAS1-hez képest	FAS3	-1,17	0,22	0,001	-1,61; -0,74
		7. évf.	1,42	0,31	0,001	0,80; 2,04
		9. évf.	3,54	0,33	0,001	2,90; 4,19
		11. évf.	4,04	0,35	0,001	3,34; 4,73
Osztályszintű	Érintettek osztályátlaga x elkövető	0,48	1,19	0,40	-1,85; 2,82	
	Érintettek osztályátlaga x áldozat	-2,46	1,21	0,042	-4,83; -0,08	
	Érintettek osztályátlaga	0,81	0,86	0,34	-0,87; 2,50	
Konstans (bántalmazásban nem résztvevő, lányok, nem jómódú, 5. évfolyamos)		18,42	0,47	0,001	17,49; 19,36	

Az áldozatszerep elviselése különösen nehéz a gyermek számára, ha osztályában a bántalmazott kevesek egyike, vagy a kortársbántalmazás egyedüli elszenvedője. Közülük kevesebb negatív érzésről számolnak be azok, akik más tanulók bántalmazását is észlelik (Bellmore és mtsai, 2004; Nishina és Juvonen, 2005). Paradox módon a negatív társas környezet védőfaktor számukra. Ezekben az osztályokban ugyanis az áldozatok látják, hogy más tanulókat is megtámadnak, illetve, hogy többen is zaklatják osztálytársaikat. Egyes magyarázatok szerint az áldozatok ilyenkor kisebb valószínűséggel hibáztatják önmagukat a kialakult helyzetért, inkább külső okoknak tulajdonítják a bántalmazást, és adaptívabb megküzdési formákat alkalmaznak (Graham és Juvonen, 1998, 2001).

Az elemzés eredményeinek értelmezésekor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a kortársbántalmazásban való érintettségre vonatkozó adatok a tanulók önbevallásán alapulnak, vagyis szubjektívebb megítélésre hagyatkoznak, mint például a független megfigyelőkkel végzett vizsgálatok. Ugyanakkor a kérdőív anonim és önkéntes kitöltése mind az áldozatok, mind az elkövetők esetében növelheti a válaszolási hajlandóságot. A prevalencia-adatok az utóbbi néhány hónapra vonatkoznak, élesebb időintervallumot nem képeztünk. Az elemzés során nem különítettük el azt a csoportot, amely egyszerre elkövető és áldozat. A két szerep közötti átfedés osztályszintű elemzése további vizsgálatokat igényel.

A csoport tagjai eltérő érzelmek, attitűdök és motiváció által vezérelve különböző szerepeket vesznek fel a bántalmazás során (Salmivalli, 2010). Egyéni tulajdonságaik a környezeti faktorokkal – mint például az osztályban előforduló kortársbántalmazás gyakorisága – interakcióban hozzájárulnak a folyamathoz, amelynek negatív következményei lehetnek a célzott személy(ek) egészségre és szubjektív jóllétére. Ez a szemlélet tükröződik azokban az iskolai prevenciók programokban is, amelyek az áldozatokon és elkövetőkön túl az osztály egészét, sőt az iskolai közösséget (szülők, tanárok stb.) célozzák. A kapcsolatok fontosságát bizonyítja az osztályban, hogy már egy barát jelenléte is jelentős egészségvédő hatással bír a kortársbántalmazás áldozatának számára. Ez a rendszerszintű szemlélet tükröződik a tanulók empátiafejlesztésére, illetve az ún. passzív közönség aktivizálására fókuszáló beavatkozási programokban. Hatékony eszköz lehet az áldozattal együtt

érző, a bántalmazást elítélő, de aktívan be nem avatkozó osztálytársak megszólítása és az egyének csoportbeli felelősségének hangsúlyozása.

Fokozott társas aktivitás, mint a droghasználat/lerészegedés rizikófaktora a serdülőkorú fiatalok körében⁷

A droghasználat mögöttes okainak feltárása komplex módon, biológiai, pszichológiai és szociális dimenziók együttes vizsgálatával lehetséges. A hazai és nemzetközi kutatások eredményei szerint a problémás drogfogyasztás kialakulásában a *társas készségek funkciózavara* (Pikó, 2006) – mikor a korai szocializáció során nem alakult ki egészséges és koherens személyiség – rizikótényezőt jelenthet. Ugyanígy a *szülőkhel való kapcsolat* (Demetrovics, 2007) is szerepet játszhat. Sokszor ismétlődő minta a drogfogyasztók gyermekkorában az ellentétes nemű szülő túlvédőkontrolláló, mindemellett engedékeny magatartása és az azonos nemű szülő érzelmi vagy fizikai távolléte, elérhetetlensége. Azok a serdülők, akik *kötődési problémákkal* küzdenek (Pikó, 2006), erősen függnek társas kapcsolataiktól, nagy a kötődési igényük, azonban azt nem tudják kielégíteni, szintén veszélyeztetettek drogfogyasztás szempontjából.

A serdülők életében a kortársakkal való kapcsolat meghatározó szerepet tölt be: a barátokkal töltött idő nagyobb jelentőséggel bír a fiatalabbak számára, mint az idősebbeknek (Bauer és Szabó, 2009). Serdülők esetében a kortársaknak különösen erős hatása lehet a drogfogyasztás kialakulásában: a társas elfogadottság, érzelmi támogatás, hatás nagyon meghatározó ebben a korban (Pikó, 1997, 2006). Kutatások (Elekes, 2009; Windle, 2000; Fagan és Najman, 2005; Nation és Feflinger, 2006) szerint a kortársak erősebb hatással vannak a fiatalok szerfogyasztására, mint a szülők. Továbbá minél többet töltenek együtt szerfogyasztó baráttal, annál nagyobb a valószínűsége a szer kipróbálásának. Ennek megértéséhez gyakran alkalmazzák a társas tanulás elméletét (Bandura, 1977), amely szerint a legtöbb emberi viselkedés egyfajta tanult mechanizmuson alapszik. E tanulás a következő fázisokból tevődik össze:

1. figyelem: az egyén figyelmét egy viselkedés felkelti;
2. megjegyzés: az egyén felidézi, amit látott, ekkor indul be a kognitív rendszerek alkalmazása;

3. reprodukció: az egyén „lemásolja” a kódolt viselkedést;
4. motiváció: az egyén megváltoztatja viselkedését, s abban az esetben, ha oka van rá, akkor többször is megismétli az adott viselkedést.

A posztmodern kor egyik „hozománya”, hogy a fogyasztás igen jelentős örömforrás az egyén életében (Beck, 2003), a fiatalok számára meghatározóvá válik a szabadidő, a fogyasztói kultúra (Gábor és Jancsák, 2006; Kabai, 2007). A fogyasztás felértékelődése, valamint az új évezred társadalmára jellemző kockázati magatartás (Beck, 2003) azt eredményezi, hogy a fiatalok számára a rekreációs droghasználat az élet normális részévé válik (Elekes, 2009).

Tekintettel a fent bemutatott szempontokra, fontosnak tartjuk a társas aktivitás és a droghasználat/lerészegedés közötti összefüggés mélyrehatóbb vizsgálatát. Jelen cikkben ennek elemzését tűztük ki célul. Hipotézisünk szerint az erősen integrált – azaz több és szorosabb kortárskapcsolattal rendelkező – serdülők nagyobb valószínűséggel próbálnak ki drogot, illetve nagyobb valószínűséggel fordult elő már életükben, hogy lerészegedtek, mint kisebb társas aktivitást mutató társaik.

Módszer

Elemzésünket a HBSC 2009/2010. évi országosan reprezentatív adatain végeztük a 9. és 11. évfolyamosok körében (a drogfogyasztással kapcsolatos kérdéseket csak a két idősebb évfolyamtól kérdeztük). Így az elemzésben 4552 fiatal adatait dolgoztuk fel. A minta mintegy fele-fele arányban oszlik meg a fiúk-lányok, valamint a 9. és 11. évfolyam között (5. táblázat).

5. táblázat

A minta megoszlása nem és évfolyam szerint (HBSC 2009/2010)

		%	N
Nem	Fiú	51,3	2334
	Lány	48,7	2218
	Összesen	100	4552
Évfolyam	9. évf.	49,1	2237
	11. évf.	50,9	2315
	Összesen	100	4552

Az elemzésbe célváltozóként a lerészegedés, illetve a drogfogyasztás (azaz tiltott és/vagy visszaélészerűen használható legális szerek) életprevalencia-értékét⁸ vontuk be. Háttérváltozóként pedig a társas aktivitás alábbi mutatóit alkalmaztuk (zárójelben a válaszlehetőségeket tüntettük fel):

- közeli fiú/lány barátok száma (egy sincs/egy/kettő/három vagy több)⁹
- barátokkal töltött iskola utáni délutánok száma hetente (0–5 nap a hétben)
- otthontól távot töltött esték száma hetente (0–7 nap a hétben)
- barátokkal telefonon, interneten való kapcsolattartás gyakorisága (ritkán vagy soha/a hét 1-2 napján/3-4 napján/5-6 napján/minden napján)
- tanulók szociális önértékelése (Harter, 1988): öt tétel a társas elfogadottságról és baráti kapcsolatok kialakításáról. Skálapontérték: 5–20. Cronbach-alfa=0,704
- problémamegbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal (nagyon nehezen/nehezen/könnyen/nagyon könnyen).

Kontrollváltozónak azokat a szociodemográfiai változókat vontuk be az elemzésbe, amelyek erős kapcsolatot mutatnak a célváltozókkal. Mind a droghasználat, mind a lerészegedés tekintetében a fiúk, ezen belül a szakiskolában, szakmunkásképzőben, valamint az idősebb évfolyamon tanulók érintettebbek, azaz esetükben rendre magasabb prevalenciaértékek figyelhetők meg. Csupán a droghasználatnál tapasztaltunk urbanizációs mintázatot: a fővárosban tanulók szignifikánsan nagyobb arányban próbáltak ki tiltott és/vagy visszaélészerűen használható legális szert a vidékiekhez viszonyítva. (6. táblázat)

6. táblázat

Drogfogyasztás és lerészegedés életprevalencia-értéke kontrollváltozók szerint a 9. és 11. évfolyamosok körében (N=4552)

Változó neve		Drog		Lerészegedés		Sig.
		%	N	%	N	
Nem	Fiú	34,1	780	73,2	1680	0,000
	Lány	27,2	599	63	1383	
Iskola típusa	Gimnázium/szakközépiskola	27,9	941	65,7	2210	0,000
	Szakiskola/szaktanulmánykészítő	39,4	438	76	853	
Évfolyam	9. évf.	26,1	573	60	1313	0,000
	11. évf.	35,1	806	76,2	1750	
település	Főváros	37,7	228	nsz		
	Megyeszékhely/város	30,3	655			
	Falu/tanya	28,9	495			

Hipotézisünket bináris logisztikus regresszióval, SPSS-programmal teszteltük. A szignifikanciaszintet 95%-os megbízhatósági szinten vizsgáltuk.

Eredmények

A droghasználat a társas aktivitás majdnem mind-egyik dimenziójával szignifikáns összefüggést mutat, kivéve a közeli lánybarátok számát, illetve a tanulók szociális önértékelését. Ezek nincsenek kapcsolatban a tiltott és/vagy visszaélészerű legális szer életprevalencia-értékével.

A kapcsolat iránya tekintetében azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált társas aktivitás mind-egyik dimenziója pozitív kapcsolatot mutat a droghasználattal. Minél többször tölti délutánját a serdülő iskola után a barátaival; minél több

estét tölt távol otthonról; minél gyakrabban tartja barátaival a kapcsolatot; minél több közeli fiú barátja van, és minél könnyebben beszél meg barátaival a problémáját, annál nagyobb valószínűséggel próbál ki drogot.

A társas aktivitás egyes dimenzióinak esélyhányadosát vizsgálva a „közeli fiú barátok száma” és a „barátokkal együtt töltött esték száma” változók esetében figyelhetők meg a legmagasabb esélyhányadosok. Ezek nagyobb rizikótényezőt jelentenek a drogok kipróbálása tekintetében a többi társasaktivitás-változóhoz viszonyítva. Míg az a serdülő, akinek eggyel több fiúbarátja van, 1,174-szer, aki egy estével többet tölt a barátokkal távol otthonról, annak 1,245-szer nagyobb az esélye a drogok kipróbálására. Legkisebb kockázati tényezőt pedig a „telefonon, interneten barátokkal való kapcsolattartás gyakorisága” jelent. (7. táblázat)

7. táblázat

Drogfogyasztás és társas aktivitás egyes változóinak esélyhányadosa és statisztikai kontrollváltozók bevonásával (N=4552)

Társas aktivitás változói	Esélyhányados	Sig.	CI (95%)
Közeli fiúbarátok száma	1,174	0,005	1,049; 1,315
Közeli lánybarátok száma	<i>0,915</i>	<i>0,096</i>	<i>0,824; 1,016</i>
Tanítás után a barátokkal együtt töltött napok száma	1,156	0,001	1,096; 1,219
Esténként barátokkal együtt töltött napok száma	1,245	0,001	1,189; 1,303
Telefonon, interneten barátokkal való kapcsolattartás gyakorisága	1,099	0,001	1,039; 1,164
Tanulók szociális önértékelése	<i>1,024</i>	<i>0,107</i>	<i>0,995; 1,055</i>
Probléma-megbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal	1,163	0,017	1,027; 1,317

8. táblázat

Lerészegedés és társas aktivitás egyes változóinak esélyhányadosa és statisztikái a kontrollváltozók bevonásával (N=4552)

Társas aktivitás változói	Esélyhányados	Sig.	CI (95%)
Közeli fiúbarátok száma	1,273	0,001	1,151; 1,409
Közeli lánybarátok száma	0,926	0,152	,833; 1,029
Tanítás után a barátokkal együtt töltött napok száma	1,185	0,001	1,125; 1,248
Esténként barátokkal együtt töltött napok száma	1,443	0,001	1,358; 1,534
Telefonon, interneten barátokkal való kapcsolattartás gyakorisága	1,179	0,001	1,113; 1,248
Tanulók szociális önértékelése	1,057	0,001	1,026; 1,089
Probléma-megbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal	1,322	0,001	1,166; 1,499

A lerészegedésre csupán a közeli lánybarátok száma nincs hatással, a társas aktivitás többi dimenziója mind szignifikáns – a droghasználathoz hasonlóan – pozitív kapcsolatot mutat a részegséggel. Minél többször tölti délutánját a serdülő iskola után a barátaival; minél több estét tölt távol otthonától; minél gyakrabban tartja barátaival a kapcsolatot; minél több közeli fiúbarátja van; minél nagyobb a szociális önértékelése; minél könnyebben beszél meg problémáját barátjával, annál nagyobb az esélye, hogy lerészegedett már életében.

Az esélyhányadosok alapján azt mondhatjuk, hogy a „barátokkal együtt töltött esték száma”, valamint a „probléma-megbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal” jelentenek leginkább, a „tanulók szociális önértékelése” pedig legkevésbé kockázati tényezőt a lerészegedés szempontjából. (8. táblázat)

Amennyiben összevetjük a droghasználat és a lerészegedés esélyhányadosait, akkor azt tapasztaljuk, hogy a társas aktivitás változóinak

mindegyike esetében a lerészegedéshez valamelyest magasabb esélyhányados tartozik, mint a drog kipróbálásához. Mindez azt mutatja, hogy a fokozott társas aktivitás nagyobb kockázati tényezőt jelent a lerészegedés, mint a droghasználat szempontjából, azaz a nagyobb társas aktivitást mutató serdülő valamelyest nagyobb valószínűséggel részegedik le, mint próbálja ki a drogot. (9. táblázat)

Következtetések

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy serdülőkorban a fokozott társas aktivitás a drog kipróbálása, illetve a lerészegedés előfordulása esetében is kockázati tényezőt jelent. Mindezt alátámasztják az ESPAD-kutatás¹⁰ során tapasztaltak (Elekes, 2009), amelyek szerint mind a lerészegedés, mind a tiltott szer esetében magasabb prevalencia-értékek figyelhetők meg a társas, „elmenős”

9. táblázat

A társas aktivitás egyes változóinak esélyhányadosa a drogfogyasztás, valamint a lerészegedés mentén (N=4552)

Társas aktivitás változói	Esélyhányados		
	Drog		Lerészegedés
Közeli fiúbarátok száma	1,174*	<	1,273*
Közeli lánybarátok száma	0,915		0,926
Tanítás után a barátokkal együtt töltött napok száma	1,156*	<	1,185*
Esténként barátokkal együtt töltött napok száma	1,245*	<	1,443*
Telefonon, interneten barátokkal való kapcsolattartás gyakorisága	1,099*	<	1,179*
Tanulók szociális önértékelése	1,024		1,057*
Probléma-megbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal	1,163*	<	1,322*

szabadidős tevékenységet előnyben részesítő (buliba, diszkóba járó vagy barátaikkal plázákban, parkokban vagy utcán tartózkodó) serdülők körében az individuális szabadidős programokat kedvelő fiatalokhoz képest.

Mind a lerészegedés, mind a drogok kipróbálása esetében leginkább veszélyeztetettek azok a serdülők, akik minél több időt töltenek esténként távol az otthonuktól a barátokkal. Azonban a második legerősebb rizikótényező a droghasználatnál a közeli fiúbarátok száma, a lerészegedésnél pedig a probléma-megbeszélés könnyedsége a legjobb baráttal. Ez utóbbi másképp fogalmazva: az, akinek problémája van, és leginkább a barátaival tudja ezeket megbeszélni, nagyobb valószínűséggel részegedik le, vagyis a problémák megosztását elősegítheti az alkoholfogyasztás.

Továbbá az eredmények azt mutatják, hogy a fokozott társas aktivitás valamelyest nagyobb kockázati tényező a lerészegedés, mint a droghasználat tekintetében, amelyet szintúgy megerősítenek az ESPAD-kutatás eredményei (Elekes, 2009): a társas szabadidős tevékenységet preferáló diákok körében magasabb a lerészegedés prevalencia-értéke, mint a tiltott szer prevalencia-értéke. E két utolsó eredményünk összecseng a magyarországi alkohol- és drogfogyasztási mintázatokkal (Elekes, 2003), és indirekt módon arra is következtethetünk, hogy a kamaszok – a felnőttéltől eltanult módon – az alkoholhoz nemcsak rekreációs céllal nyúlnak, hanem mint a problémákkal való megküzdés eszközét is használják.

Fontos megjegyezni, hogy a jelen elemzés során kapott esélyhányadosok szignifikánsak, de nem túl magas értéket mutatnak,¹¹ ami azt jelenti, hogy a fokozott társas aktivitás rizikótényezőt jelent – azonban nem jelentős mértékűt – a drogok kipróbálása és a lerészegedés tekintetében.

Vizsgálódásaink eredményei is felhívják a figyelmet az iskolán kívüli prevenció fontosságára, arra, hogy szabadidős alternatívákat kell nyújtani a fiatalok számára. Ilyen jellegű „mesterséges” beavatkozási pont révén megelőzhető a lerészegedés, valamint a tiltott és/vagy visszaélészerűen használható legális szerek kipróbálása. Egy másik, „természetes” prevenció lehetőség pedig, hogy a társadalmi változások révén a fiatalok körében egyre csökken a társas tevékenységet preferáló aránya, és nő az individuális, otthoni elfoglaltságot folytatatóké (Bauer és Szabó,

2009). Fontos lenne azt is tudatosítani a fiatalokban, hogy az érzelmi problémákkal való megküzdést az alkohol és a drogok nem segítik, hanem rontják. Tekintettel arra, hogy ez előbbi nagyobb rizikótényezőt jelent, így eredményezheti a szerfogyasztási szokások átalakulását, és esetleg más addiktív viselkedések – például az internetfüggőség – előtérbe kerülését. Ez felvet egy újabb kérdést, amely további elemzéseket tesz szükségessé: vajon a fokozott társas elszigeteltség is kockázati tényezőt jelent a szerhasználat szempontjából?

Szülői bánásmód alakulása serdülőkorúaknál 2002–2010 között¹²

A serdülőkor olyan életszakasz, amikor a gyermek-szülő viszony sok tekintetben megváltozik: általában csökken a szülőkkel együtt töltött idő és a serdülő által észlelt érzelmi közelség (Lynch és Cichetti, 1997; Paikoff és Brooks-Gunn, 1991; Seiffge-Krenke és mtsai, 2010; Steinberg és Morris, 2001), nehezkesebbé válik a szülőkkel való kommunikáció (Jackson és mtsai, 1998), a szülők egyre kevesebbet tudnak gyermekük életéről (Bumpus és mtsai, 2001). A szülők szerepe – mint minden életkorban – ekkor is eltérő, az anyák több időt töltenek gyerekekkel, többet beszélgetnek velük (Fallon és Bowles, 1997), így többet is tudnak róluk, mint az apák (Waizenhoffer és mtsai, 2004). A fiatalok úgy érzékelik, hogy édesanyjukkal könnyebb megosztani érzéseiket és félelmeiket. Ezért a különbséggért a női és férfi szerepekkel kapcsolatos normatív elvárások lehetnek felelősek, melyeknek megfelelően az anyák magasabb érzelmi támogatást nyújtanak gyermekeiknek (Currie és mtsai, 2012).

Jelen elemzésben három, a szülői bánásmódot mérő mutatót vizsgáltunk: a HBSC-felmérés keretében feltett kérdőíves kérdésekre adott válaszok alapján azt vizsgáltuk, hogy a különböző korú és nemű serdülők milyennek ítélik az anyától, illetve az apától kapott érzelmi támogatást, mekkorának érzik az anyai/apai kontrollt, illetve hogy a szülők mennyire segítik elő serdülő gyermekük önállóságának, autonómiájának kibontakozását. Összehasonlítottuk a fenti mutatók három különböző adatfelvételi évben, 2002-ben, 2006-ban és 2010-ben mért értékét is. A trendelemzéssel választ kaptunk arra a kérdésre, hogy vajon

változott-e a szülői bánásmód az amúgy is felgyorsult változásokkal jellemezhető 21. században. E rövid idő alatt is új családtípusok jelentek meg, a 20. század végére jellemző családszerkezet átalakult. A nők egyre idősebb korban szülik első gyermeküket, a szülők kevesebb gyermeket vállalnak, ezek miatt csökken a jellemző családméret. A válások számának növekedésével egyre gyakoribbá válnak az egyszülős családok, ahol az anya vagy az apa egyedül neveli gyermekeit; illetve a mozaikcsaládok, ahol a szülő és gyermekei a szülő új élettársával (és annak gyermekeivel) alkotnak új családot. Ezzel párhuzamosan pedig egyre kevesebb az ún. teljes család. Jelen elemzés utolsó kérdéseként azt vizsgáltuk, hogy különbözik-e a serdülő által észlelt szülői kontroll, az érzelmi és az autonómiatámogatás mértéke a különböző családtípusokban.

Módszer

Elemzésünket a HBSC-kutatás 2002. (N=5986), 2006. (N=5450) és 2010. évi (N=8096) felmérésének 5., 7., 9. és 11. évfolyamos tanulók országosan reprezentatív mintáján végeztük. A 2. ábra és a 11. táblázat eredményei az összes év összes adata alapján készült, a minta elemszáma itt tehát N=19532 volt.

A szülői kontroll (monitorozás) mérésére az alábbi, 5 tételből álló kérdéssort használtuk arra vonatkozóan, hogy mennyit tudnak a tanulók szülei (külön az édesanya és az édesapa) arról, hogy gyermeküknek kik a barátai, mire költi a pénzt, hol van iskola után, hova megy este, és mit csinál a szabadidejében. A lehetséges válaszok: *semmit/keveset/sokat/nincs ilyen személy vagy nem találkozom vele*. A skála azt méri, hogy a szülő mennyit tud gyermeke életéről, mennyire van tisztában azzal, mivel tölti gyermeke a szabadidejét. Az első három válaszlehetőség sorrendben 1–3 pontot ért, míg a 4. válaszlehetőség esetén kizártuk a személyt a vizsgálatból. A skála lehetséges pontszáma így 5–15 közé esik, ahol a magas értékek erőteljes, az alacsony értékek kis mértékű szülői kontrollt jeleznek. Az anyai kontroll skálára vonatkozó, a mérőeszköz pontosságát kifejező Cronbach-alfa érték 0,85, az apai kontroll skálára vonatkozó érték pedig 0,92. Az összes kérdőív eredményéből számolt anyai kontroll átlaga 13,64 (SD=1,88), míg az apa kontrollé 12,45 (SD=2,54).

A szülői érzelmi támogatás mérésére a Szülői Bánásmód Kérdőív (PBI, Parker és mtsai, 1979; magyarul: H-PBI, Tóth és Gervai, 1999) 4 kérdése szolgált. A tanulónak azt kellett eldönteniük, hogy milyen gyakorisággal jellemzőek az édesanyjukkal/édesapjukkal való kapcsolatban, hogy segítenek, ha szükségük van rá, gyengédek hozzájuk, megértik a problémáikat, meg tudják vigasztalni, ha valami bántja őket. Lehetséges válaszok: *soha/néha/majdnem mindig/nincs ilyen személy vagy nem találkozom vele*. Az előző skálához hasonlóan az első három válaszlehetőség sorrendben 1–3 pontot ért, míg a 4. válaszlehetősége esetén kizártuk a személyt a vizsgálatból. A skála lehetséges pontértéke így 4–12 közé esik, az alsó határa hideg, elutasító, felső határa pedig szeretetteljes, meleg, empatikus szülői viselkedést jelez. Az anyai/apai érzelmi támogatás skála Cronbach-alfa értéke 0,85/0,92, átlaga 10,91/9,94 (SD=1,5/1,94).

A harmadik vizsgált mutató az autonómia szülő általi támogatása volt, amelyet a Szülői Bánásmód Kérdőív következő tételeivel vizsgáltunk: a tanuló szerint az édesanyjuk/édesapjuk mennyire engedi, hogy azt tegyék, amihez kedvük van, hagyják-e, hogy döntsenek a saját dolgaikban, milyen mértékben próbálják meg őket ellenőrizni, illetve előfordul-e, hogy úgy bánnak velük, mint egy kisgyerekkel. A lehetséges válaszok az előzővel megegyezően: *soha/néha/majdnem mindig/nincs ilyen személy vagy nem találkozom vele*. Az első két tétel esetén a 'soha' válasz 1 pontot, a 'majdnem mindig' válasz pedig 3 pontot ért, a 3. és 4. kérdés esetén pedig fordítva. A 'néha' válasz mindegyik kérdés esetében 2 pontot ért, míg a 4. válaszlehetőség megjelölése esetén kizártuk az adott személyt a vizsgálatból. A skála lehetséges pontszáma 4–12 közé esik; az eredmények értelmezéséhez úgy tekintettük, hogy minél nagyobb az ezen a skálán mért pontszám, annál jobban támogatja a szülő a gyermekét az önállóság kialakításában, autonóm döntések meghozatalában. Az anyai/apai autonómiatámogatás-skála Cronbach-alfa értéke 0,4/0,67, átlaga 8,66/9,01.

A szülői bánásmód trendelemzését és családszerkezettől való függését egyszempontos, a kortól és nemtől való függését többszempontos varianciaanalízissel végeztük, szignifikanciaszintnek a $p=0,01$ értéket jelöltük ki.

10. táblázat**A szülői bánásmód változása 2002 és 2010 között (N=19 532)**

	Anyai			Apai		
	Kontroll	Érzelmi támogatás	Autonómatámogatás	Kontroll	Érzelmi támogatás	Autonómatámogatás
2002.	13,72	11,04	8,64	12,61	10,03	8,96
2006.	13,61	10,94	8,64	12,52	9,92	8,98
2010.	13,61	10,81	8,68	12,3	9,88	9,06

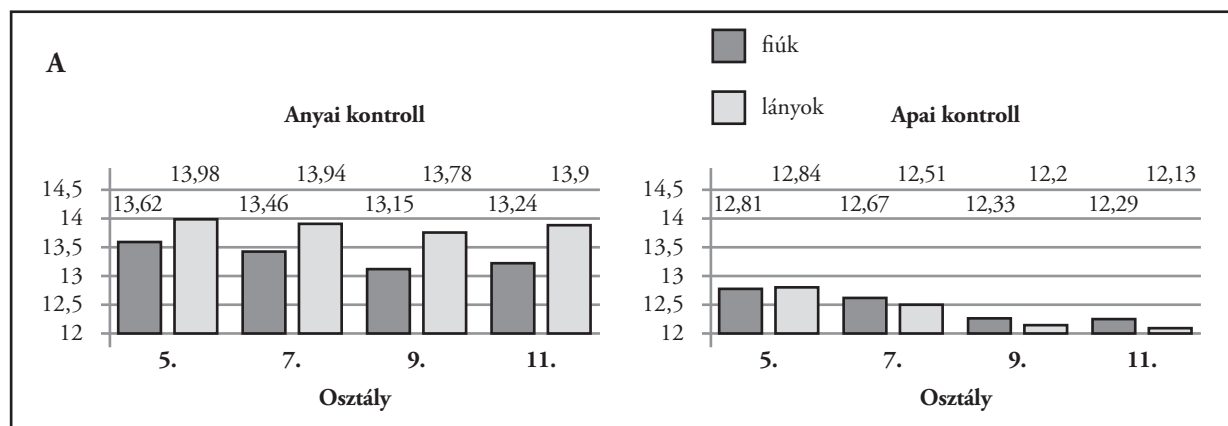
Eredmények

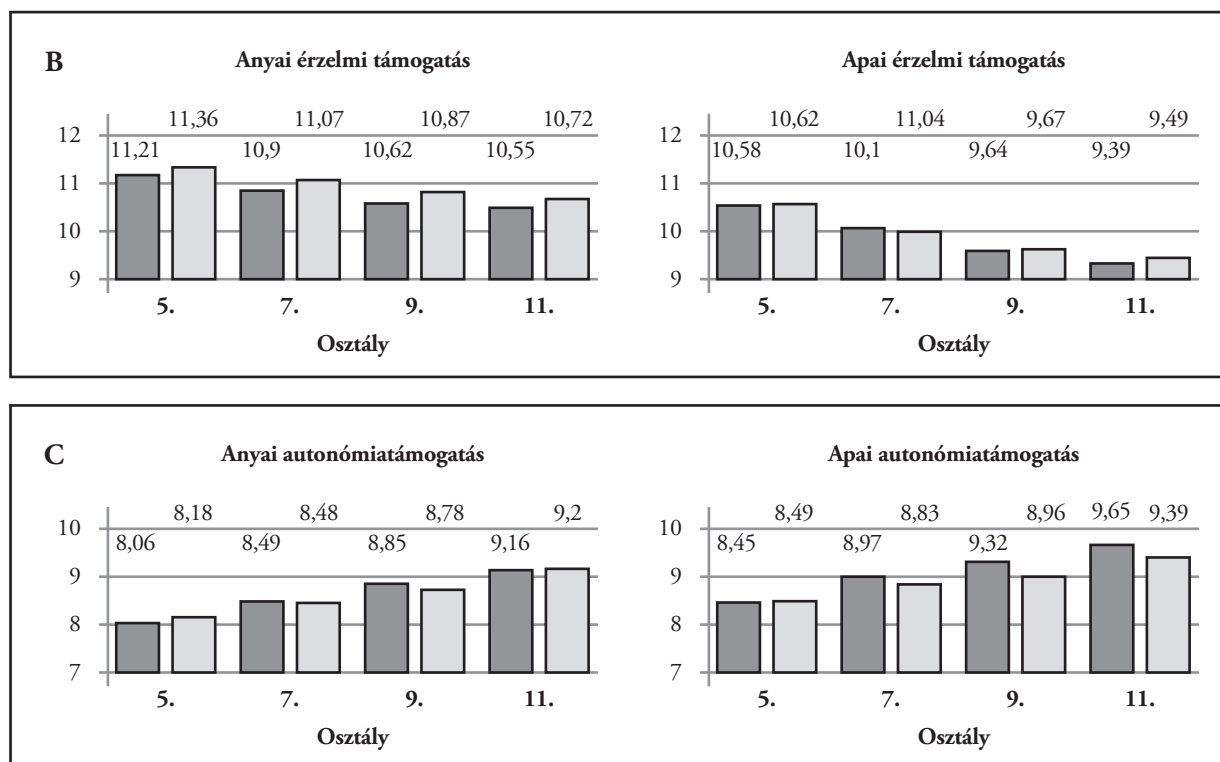
Az anyai és apai bánásmód mindhárom mutató esetében (és mindegyik vizsgálati évben) szignifikáns eltérést mutatott. A tanulók nagyobb anyai, mint apai kontrollt, illetve érzelmi támogatást éltek meg, önállóságukat azonban a vizsgálat szerint az apák támogatták jobban (10. táblázat). Az időbeli változást tekintve mindegyik vizsgált mutató esetében szignifikáns, de rendkívül kis mértékű változás tapasztalható. 2002 és 2010 között mind az anyai, mind pedig az apai kontroll, valamint az érzelmi támogatás mértéke is enyhén csökkent, az anyai és apai autonómatámogatást mérő pontértékek pedig kis mértékben emelkedtek.

A kis mértékű időbeli eltérések miatt a következőkben a három adatfelvételi év adatait egyben elemeztük. A szülői bánásmód nemtől, illetve életkortól való függésének vizsgálata során azt találtuk, hogy az életkor növekedésével mind

az anyai, mind pedig az apai kontroll és érzelmi támogatás szignifikánsan csökken, az autonómia szülői támogatása pedig nő (1. ábra). A nemi különbségek változatos képet mutattak: az anyai kontrollt a lányok kissé nagyobbban érzékelik, mint a fiúk, míg az apai kontroll – a korcsoportok többségében – a fiúk esetében kis mértékben nagyobb, mint a lányoknál (1.A ábra). A lányok az anyai érzelmi támogatást nagyobbban érzik, mint a fiúk, az apai magatartás esetében viszont nem mutatkozik különbség a két nem között (1.B ábra). Végül a gyermekek autonómiájának az anya általi támogatása nem különbözik szignifikánsan a két nemnél, az apák viszont fiaikat erősebben serkentik önállóságra, mint lányukat (1.C ábra).

A szülői bánásmód családszerkezettől való függésének vizsgálata során az alábbi eredményekre jutottunk. Az anyai/apai kontroll egyaránt magas, és szignifikánsan nem tér el a teljes családban, az adott egyedülálló szülővel (anyai kontroll esetén az anyával, apai kontroll esetén pedig az apával), és

1. ábra**A szülői bánásmód alakulása a gyermek nemének, életkorának függvényében**

az adott szülővel és annak új élettársával együtt élő tanulók esetén (11. táblázat). Több mint 1 ponttal alacsonyabb viszont ez az érték a gyermektől külön élő szülő esetén, akár egyedülálló, akár élettársa van a gyermekkel együtt élő szülőnek.

Az előzőhöz hasonlóan az anyai és apai érzelmi támogatás mértéke sem különbözik szignifikánsan a teljes családban és a csak az adott édeszülővel (és esetleg annak új élettársával) együtt élő gyermekek esetén, a nem együtt élő szülő részéről pedig a gyerekek ez esetben is jelentősen kisebb érzelmi támogatást élnek meg.

A szülői autonómiatámogatás az előző mutatókhoz képest kisebb eltéréseket mutatott a család-szerkezet függvényében. Az önállóság anya általi segítése a teljes családban, illetve a szülőapjuktól külön, az édesanyjukkal élő gyermekek esetén megegyező mértékű (nem mutat szignifikáns különbséget), és kis mértékben alacsonyabb, mint az egyedülálló vagy apával élő gyermekekénél. Az apa autonómiatámogatása ezzel összhangban a teljes családban és az apával élő gyermekekénél hasonló mértékű, ezekhez képest szignifikánsan, de kis mértékben magasabb az érték az anyával élő gyermekek esetében.

11. táblázat

A szülői bánásmód alakulása különböző szerkezetű családokban: teljes családban, egyedülálló édesanyjával, édesanyjával és nevelőapával, egyedülálló édesapjával, illetve édesapjával és nevelőanyjával élő gyermekek esetén (N=19 532)

	Anyai			Apai		
	Kontroll	Érzelmi támogatás	Autonómiatámogatás	Kontroll	Érzelmi támogatás	Autonómiatámogatás
Teljes család	13,75	11,00	8,65	12,83	10,06	8,97
Egyedülálló anya	13,61	10,75	8,70	10,52	9,48	9,32
Anya és nevelőapa	13,58	10,76	8,65	11,51	9,46	9,15
Egyedülálló apa	11,18	9,99	9,04	12,87	9,81	8,96
Apa és nevelőanya	12,39	10,06	8,98	12,93	9,92	8,81

Következtetések

Számos kutatás bizonyította, hogy a szülői bánásmód kapcsolatban áll a gyermekek pszichoszociális egészségével és különböző rizikómagatartásformák kialakulásával (Németh, 2007). Szerepe van a felnőtt psziché működésének számos aspektusában, például a módosult tudatállapotok átélésére való képességben is (Költő, 2008). A rizikómagatartások és szubjektív jóllét szempontjából a családi monitorozás (kontroll) (Wight és mtsai, 2006) protektív szerepet tölt be. Elemzésünkben elsőként a szülői bánásmód 2002 és 2010 közötti változását, valamint az anyai és apai bánásmód közti különbségeket vizsgáltuk. A nyolcéves intervallum trendelemzése során csupán csekély mértékű időbeli változásokat találtunk, ami arra enged következtetni, hogy a szülői bánásmód változása nagyon lassú folyamat, a vizsgált időtartományban jelentős átalakulásról nem beszélhetünk. Az anyai és apai bánásmód ellenben minden esetben szignifikáns eltéréseket mutatott, a nőkre és a férfiakra lényegesen eltérő szülői magatartás volt jellemző. A várakozásoknak megfelelően a nők nagyobb szülői kontrollt gyakorolnak, alaposabban ismerik gyermekeik életét, és nagyobb érzelmi támogatást nyújtanak nekik, mint a férfiak, akik viszont jobban segítik gyermekeiket az önállóságuk kialakításában, megélésében.

Kutatási eredmények szerint ugyanaz a szülői bánásmód eltérő módon hat a különböző nemű, korú gyermekekre, ezért vizsgálták, hogy a szülői magatartás mennyiben függ a gyermek nemétől és korától. A szülői kontroll például a fiatalkorúak bűnözésének mérséklésében idősebb fiúk esetén hatékony (7., 10. osztályban), míg erős negatív kontrollbűnözés korreláció lányok esetében a fiatal korosztálynál (4. osztály) jellemző (Jacobson és Crockett, 2000). Az általunk vizsgált mintában a lányokra és a fiúkra vonatkozó szülői magatartás sok esetben szignifikánsan különböző volt, azonban az eltérések minden esetben kis mértékűek voltak, ami azt jelenti, hogy a vizsgált mutatók tekintetében 11–17 éves életkorban a szülők nem bánnak jelentősen másként fiú- és lánygyermekeikkel. Elemzéseink szerint serdülőkorban a gyermek életkorának növekedésével a szülők egyre kisebb kontrollt gyakorolnak, nagyobb szabadságot és önállóságot engedélyeznek gyermekeiknek, ezzel párhuzamosan azonban egyre kevesebb érzelmi támogatásban részesítik őket. Ezeknek az eredményeknek az értelmezésekor

szem előtt kell tartanunk, hogy a szülői bánásmódra vonatkozó kérdéseket a gyermekek választották meg, a kérdőív így az általuk észlelt bánásmódot méri, amit elvárásaik is befolyásolhatnak. Így például változatlan érzelmi háttér mellett a nagyobb szülői támaszra vágyó gyermek kisebbnek élheti meg az érzelmi támogatást. A kisebbnek megélt érzelmi támogatásnak oka lehet ezen túl a serdülő gyermek igényeit nem kielégítő szülői gondoskodás vagy a (serdülő számára) nem megfelelő szülői kommunikáció is. Érdekes módon a szülői kontroll mértéke (azaz hogy a szülő mennyire ismeri gyermeke hétköznapi, szabadidős tevékenységeit) csupán kis mértékben csökken az életkorral, azonban ez az eredmény is tükrözheti a növekvő gyermek változó elvárásait, csökkenő szülői kontroll iránti igényét.

A szülői bánásmód családszerkezettől való függésének vizsgálata során arra az eredményre jutottunk – ami az eddigi szülői bánásmódra vonatkozó kutatásokban talán kevésbé megjelenő szempont volt –, hogy az egyik szülővel együtt élő gyerekek ugyanakkora szülői kontrollt, érzelmi és Autonómiatámogatást észlelnek a velük együtt élő szülő részéről, mint teljes családban élő társaik. A gyermekkel ritkábban találkozó, nem együtt élő szülő kevésbé részletesen ismeri gyermeke életét és kevesebb érzelmi támogatást is nyújt számára, ezért a nem teljes családban élők összességében kevesebb édesszülői figyelemre, gondoskodásra számíthatnak. Számos vizsgálat talált összefüggést a családszerkezet és dohányzás, illegális droghasználat, alkoholfogyasztás gyakorisága között. Ezek a viselkedésformák a teljes családban élő fiataloknál a legritkébbak, minden más családtípusban (az egyszülő és újraalakult családokban) gyakoribb az előfordulásuk (Elekes, 2009). Elemzésünk alapján feltételezhető, hogy ezek mögött – legalábbis részben – a megfelelő minőségű társas támogatás és érzelmi biztonság, valamint a felügyelet hiánya állhat. A vizsgálat nem tért ki rá – azonban egy következő kutatásban érdemes lehet szemügyre venni –, hogy az egyik szülőtől való különélés miatti csökkent figyelmet pótolhatja-e a gyermekkel egy háztartásban élő másik személy, pl. egyszülő családban nagyszülők, vagy mozaik családban a szülő új élettársának gondoskodása. Ennek vizsgálata segíthet megválaszolni a kérdést, hogy a napjainkban egyre gyakoribb alternatív családtípusok, pl. az egyszülő és mozaikcsaládok nyújthatnak-e a gyerekeknek a teljes családhoz hasonló érzelmi biztonságot.

Összefoglalás

Tanulmányunkban három szocializációs közeg, vagyis az iskola, a kortársak és a család serdülők-re gyakorolt pszichoszociális hatását elemeztük a HBSC-vizsgálat adatai alapján. A kortársakkal és a szülőkkel való kapcsolat minősége jelentős hatással van a diákok közérzetére, életmódjára, amelyet mindhárom elemzésünk részben megerősít.

Az iskolai kortársbántalmazásban részt vevők mentális egészségére gyakorolt negatív hatás közismert. Mind az áldozatokra, mind az elkövetőkre jellemző a fokozott lelki és fizikai egészségi panaszok (fejfájás, hasfájás, kedvetlenség, ingerlékenység stb.) előfordulása. Ez az összefüggés azonban eltérő a különböző osztályokban. Az áldozatok tünetpontszámát szignifikánsan befolyásolja az osztályban előforduló bántalmazás aránya: az alacsonyabb érintettségi arány magasabb tünetpontszámmal jár együtt. Az áldozatok gyakran az osztály periferiáján lévő, elszigetelt vagy legalábbis kevés társas kapcsolattal rendelkező tanulók. Ha a bántalmazás egyedülként rájuk irányul és állandósul, könnyen önmagukat hibáztathatják a kialakult helyzetért, és még inkább elhiszik, hogy mások jobban tudják a különböző társas helyzeteket kezelni, valamint hogy ők valóban nem tudnak másokkal megfelelő kapcsolatot kialakítani. Ugyan az elkövetők tünetpontszámára nincs hatással az a körülmény, hogy osztályukban alacsony vagy magas a bántalmazás előfordulása, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ők is, hasonlóan az áldozatokhoz, eleve gyakoribb tünetekről számolnak be a kortársbántalmazásban nem érintettekhez képest.

A fokozott társas aktivitás a drog kipróbálása, illetve a lerészegedés előfordulása esetében is kockázati tényezőt jelent. Leginkább azok a serdülők veszélyeztetettek, akik minél több időt töltenek távol otthonról esténként a barátokkal. A drogok kipróbálása tekintetében szintén erősebb rizikótényezőt jelent az, ha egy serdülőnek több közeli fiúbarátja van, a lerészegedésnél pedig, ha problémáit könnyebben beszéli meg a barátjával. Továbbá azt tapasztaltuk, hogy a fokozott társas aktivitás nagyobb kockázati tényező a lerészegedés, mint a droghasználat tekintetében: minél szociálisabb életet él egy serdülő, annál nagyobb valószínűséggel részegedik le, mint hogy a drogot kipróbálja. Ez az eredmény tükrözi hazánk (felnőtt) alkoholfogyasztási „kulturáját”, és azt is sejtetni

engedi, hogy a fiatalok nem feltétlenül a kezdeti jó hangulat fokozása érdekében nyúlnak az italhoz, hanem az érzelmi megküzdés vélt eszközeként. A társas aktivitás és a drogfogyasztás/lerészegedés közötti összefüggések felismerése azonban semmiképpen sem jelenti, hogy a nagyobb társas aktivitás védő szerepét kétségbe vonnánk. Az, hogy már az egy barátról beszámoló áldozat egészségét is kevésbé károsítja a bullying, mint a teljesen kiközösített fiatalét, éppen azt mutatja, hogy mennyire fontos a barátság az ép test és lélek érdekében. Minden személyközi kapcsolat elemzése áttekinthetetlenül bonyolult, a másik ember jó és rossz hatást akár egyszerre is gyakorolhat ránk.

A kortársak hatása mellett a szülői bánásmód is nagyon szoros kapcsolatban áll a gyermekek testi-lelki egészségével. A szülői kontroll, érzelmi és autonómiatámogatás mértéke elemzésünk szerint 2002 és 2010 között nem változott jelentősen. Minden évben azt tapasztaltuk, hogy a nők nagyobb szülői kontrollt gyakorolnak, és nagyobb érzelmi, viszont kisebb autonómiatámogatást nyújtanak gyermekeiknek, mint a férfiak. A szülői bánásmód nem függ erősen a gyermek nemétől, az életkorától viszont igen: az életkor növekedésével egyre kisebb az észlelt szülői kontroll és az érzelmi támogatás, viszont a fiatalok úgy érzik, hogy szüleik egyre nagyobb önállóságot engedélyeznek. A gyermekével együtt élő szülő bánásmódja minden vizsgált családszerkezetben hasonló, a gyermektől külön élő szülő pedig az előbbiekhöz képest kisebb szülői kontrollt és érzelmi támogatást nyújt gyermekének.

Mindhárom elemzés során kapott eredmények felhívják a figyelmet az iskolai és iskolán kívüli programok jelentőségére. Indokolják továbbá, hogy az egészségfejlesztési munkába nem csak az egyént (a serdülőt), hanem annak társas kapcsolatrendszerét, az osztály egészét, az iskolai és az iskolán túli közösségét is bevonják.

A fenti eredményekre reflektálva javasoljuk a serdülők számára kidolgozott prevenciók programtartalmainak közül legfőképpen azokra összpontosítani, amelyek segítik a döntéshozatal, a stresszkezelés, az asszertivitás és az ellenállás készségét, valamint a felelős életvezetést; építenek a társas támogatásra és segítségnyújtásra, a kortárssegítésre; valamint különböző alternatívákat mutatnak be.

Irodalom

- Bandura, A. (1977). Social learning theory. General Learning Press, New York.
- Bauer, B., & Szabó, A. (szerk.) (2009). Ifjúság2008 gyorsjelentés, Szociálpolitikai és Munkügyi Intézet, Budapest.
- Beck, U. (2003). *Kockázat társadalom. Út egy másik modernitásba*. ARTT Századvég, Budapest.
- Bellmore, AD., Witkow, MR., Graham, S., & Juvonen, J. (2004). Beyond the individual: The impact of ethnic context and classroom behavioral norms on victims' adjustment. *Developmental Psychology*, 40: 1159–1172.
- Bumpus, MF, Crouter, AC., & McHale, SM. (2001). Parental autonomy granting during adolescence: exploring gender differences in context. *Developmental Psychology*, 37(2): 163–173.
- Currie, C., Molcho, M., Boyce, W., Holstein, B., Torsheim, T., & Richter, M. (2008). Researching health inequalities in adolescents: the development of the Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) family affluence scale. *Social Science and Medicine*, 66: 1429–1436.
- Currie, C., Zanotti C., Morgan, A., Currie, D., De Looze, M., Roberts, C., Samdal, O., Smith, O., & Barnekow, V. (2012). *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe (Health Policy for Children and Adolescents, No. 6).
- Dambach, K. E. (2001): *Pszichoterror (Mobbing) az iskolában*. Akkord Kiadó, Budapest.
- Demetrovics, Zs. (2007) *A droghasználat funkciói*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Due, P., Holstein, B.E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S.N., Scheidt, P., Currie, C., & The Health Behaviour in School-aged Children Bullying Working Group. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2): 128–132.
- Elekes, Zs. (2003). Alkoholfogyasztás és az alkoholt fogyasztók jellemzői. *Család és népesség – itthon és Európában 2003*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet–Századvég, Budapest. 374–404.
- Elekes, Zs. (2009). *Egy változó kor változó ifjúsága*. NDI szakmai forrás sorozat kutatások 12. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Fagan, A., & Najman, J. (2005). The Relative Contributions of Parental and Sibling Substance Use to Adolescent Tobacco, Alcohol and Other Drug Use. *Journal of Drug Issues*. 35(4): 869–883.
- Fallon, BJ., & Bowles, TV. (1997). The effect of family structure and family functioning on adolescents' perceptions of intimate time spent with parents, siblings, and peers. *Journal of Youth and Adolescence*, 26(1): 25–43.
- Gábor, K., & Jancsák, Cs (2006). *Ifjúságszociológia szemelvények*. Belvedere, Szeged.
- Gini, G., Albiero, P, Benelli, B., & Altoe', G.(2008). Determinants of adolescents' active defending and passive by-standing behavior in bullying. *Journal of Adolescence*, 31: 93–105.
- Graham S., & Juvonen J. (1998): Self-blame and peer victimization in middle school: An attributional analysis. *Developmental Psychology*, 34(3): 587–538.
- Graham, S., & Juvonen, J. (2001). An attributional approach to peer victimization. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school. The plight of the vulnerable and victimized*, pp. 49–72. New York: Guilford Press.
- Harter, S. (1988) *Subscales for the Self-Perception Profile for Adolescents*. University of Denver.
- Jackson, S., Bijstra, J., Oostra, L., & Bosma, H. (1998). Adolescents' perceptions of communication with parents relative to specific aspects of relationships with parents and personal development. *Journal of Adolescence*, 21(3): 305–322.
- Jacobson, KC., & Crockett, LJ. (2000). Parental monitoring and adolescent adjustment: An ecological approach. *Journal of Research on Adolescence*, 10: 65–97.
- Kabai, I. (2007). A magyar egyetemisták és főiskolások életútja, életervei 2004-ben. In: Somlai P. (2007): *Új ifjúság – Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó, Budapest.: 111–153.
- Költő, A. (2008). A hipnotikus fogékonyság dimenziói és a szülői nevelési stílus. Egy empirikus vizsgálat bemutatása. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest.
- Lynch, M., & Cicchetti, D. (1997). Children's relationships with adults and peers: An examination of elementary and junior high school students. *Journal of School Psychology*, 35(1): 81–99.
- Maccoby, EE. (1984). Socialization and Developmental Change. *Child Development*, 55(2): 317–328.
- Nansel, T, Overpeck, M., Pilla, RS., Ruan, W.J., Simmons-Morton, B., & Schmidt, P. (2001). Bullying behaviours among US youth. *Journal of American Medical Association*, 285: 2094–2100.
- Nation, M., & Heflinger, CA. (2006). Risk Factors for Serious Alcohol and Drug Use: The Role of Psychosocial Variables in predicting the Frequency of Substance Use Among Adolescents. *The American Journal of Drugs and Alcohol Abuse*, 32: 415–433.
- Németh, Á., & Költő, A. (szerk.) (2011). *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010*. OGYEI, Budapest.
- Németh, Á. (szerk.) (2007) *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása elnevezésű az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2006. évi felmérésének Nemzeti jelentése*. OGYEI, Budapest.

- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peerharassment in middle school. *Child Development*, 76: 435–440.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (2001). Peer Harassment: A Critical Analysis and Some Important Issues. In J. Juvonen, and S. Graham (Eds.) *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: The Guilford Press, 3–20.
- Paikoff, RL., & Brooks-Gunn, J. (1991). Do parent-child relationships change during puberty? *Psychological Bulletin*, 110(1): 47–66.
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. (1979). A Parental Bonding Instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1–10.
- Pikó, B. (1997). A rizikómagatartás és a társas támogatottság egyes összefüggéseinek vizsgálata. *Egészségnevelés*, 38: 8–13.
- Pikó, B. (2006). A serdülő- és ifjúkori függőség biológiai, pszichológiai és szociológiai összefüggései In: Bíró Judit (szerk.): *Biopolitika – drogprevenció*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 81–103.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for intervention. *Journal of Adolescence*, 22(4): 453–459.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15: 112–120.
- Seiffge-Krenke, I., Overbeek, G., & Vermulst, A. (2010). Parent-child relationship trajectories during adolescence: Longitudinal associations with romantic outcomes in emerging adulthood. *Journal of Adolescence*, 33(1): 159–171.
- Steinberg, L., & Morris, AS. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*. 52: 83–110.
- Tóth, K., & Gervai, J. (1999). Szülői bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54, 551–556.
- Várnai, D., & Fliegau, G (2005). Az iskolai bántalmazás és összefüggései. In.: *Fejlesztő pedagógia*, 5-6.sz.: 73–77.
- Várnai, D., Németh, Á., & Zakariás, I. (2009). *Kortársbántalmazás és verekedés a magyar iskoláskorúak körében*. ÁNTSZ Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest.
- Várnai, D., Örkényi, Á., Aszmann, A., Kökönyei, Gy., & Balogh, Á. (2007). A HBSC kutatás bemutatása: az iskolai környezet és az egészség kapcsolatára vonatkozó legfrissebb eredmények. In: Urbán R., Demetrovics Zs, Kökönyei Gy. (szerk.): *Iskolai egészségpszichológia*. L'Harmattan, Budapest, 169–196.
- Waizenhofer, RN., Buchanan, CM., & Jackson-Newsom, J. (2004). Mothers' and fathers' knowledge of adolescents' daily activities: its sources and its links with adolescent adjustment. *Journal of Family Psychology*, 18(2):348–360.
- Wight, D., Williamson, L., & Henderson, M. (2006). Parental influences on young people's sexual behaviour: A longitudinal analysis. *Journal of Adolescence*, 29(4): 473–494.
- Windle, M. (2000). Parental, Sibling, and Peer Influences on Adolescent Substance Use and Alcohol Problems. *Applied Development Science*. Vol. 4. No. 2: 98–110.
- Zsiros, E., Örkényi, Á., Kertész, K., & Várnai, D. (2012). Az iskolai kortársbántalmazás és a pszichoszomatikus tünetek gyakorisága. *Együtt a gyermekvédelemben: Tájékozottság, Együttműködés, Biztonság* 6(9): 1–4.

Jegyzetek

- 1 Kutatásvezető: Dr. Németh Ágnes
- 2 A nemzetközi jelentés letölthető a HBSC-honlapról: <http://www.hbsc.org/publications/international/> A hazai jelentés (Németh és Költő, 2011) az OGYEI honlapján érhető el: http://www.ogyei.hu/aktivitas/HBSC_jelentes
- 3 A fejezet első szerzője: Zsiros Emese
- 4 A családi jómódúság skála (Family Affluence Scale, FAS) (Currie és mtsai, 2008): a család anyagi helyzetének mutatója, amelyben a tanulók saját szobája, családjában a számítógép és autók száma, valamint közös családi nyaralás itemek alapján három kategóriába soroltunk: nem jómódú, átlagos és jómódú.
- 5 A skála megbízhatóságának mutatója, amely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Minél jobban közelít a mutató értéke 1-hez, annál megbízhatóbb eredményt ad a skála. A 0,7 feletti mutatók már megbízhatónak tekinthetők.
- 6 Az állítás azokra az osztályokra érvényes, ahol az érintettek aránya 100%. Ellenkező esetben ennek az aránynak megfelelő része.
- 7 A fejezet első szerzője: Arnold Petra
- 8 A lerészegedés életprevalencia-értéke megmutatja, hogy a serdülők mekkora arányával fordult már elő életében, hogy lerészegedett. A drogfogyasztás életprevalencia-értéke pedig azok arányára utal, akik a következő szerek legalább egyikét fogyasztotta valaha életében: ecstasy, MDMA; amfetaminok (speed); alkohol és gyógyszer együttesen; visszaélészerű gyógyszerhasználat; inhalánsok (ragasztó, oldószer); varázsgomba, növényi drogok; kannabisz; egyéb drog.
- 9 A barátság kölcsönösségének ellenőrzésére nem volt mód.
- 10 Az The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs (Európai iskolavizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásokról) 16 évesekre fókuszáló országos reprezentatív kutatás, amely négyente lebonyolításra kerülő nemzetközi kutatássorozat részét képezi.
- 11 Jelen elemzésben 1 és 1,5 közötti esélyhányadosokat kaptunk, azonban markánsan nagy esélyhányadosnak a 4 feletti tekinthetők.
- 12 A fejezet első szerzője: Dr. Huhn Zsófia

Goldmann Róbert

A bölcsődében és a családi napköziben ellátott hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek

Bevezetés

A Gyermekevédelmi törvény¹ 2013. szeptember elején hatályba lépő módosítása pontosan definiálja a hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű gyermek fogalmát, valamint ennek megállapítási menetét. Ez utat nyit a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia és annak végrehajtásáról szóló kormányhatározat² azon célkitűzése megvalósításhoz, hogy a kora gyermekkori szolgáltatások differenciált módon történő finanszírozása révén a hátrányos helyzetű gyermekek szolgáltatásokhoz való hozzáférése javuljon, továbbá a velük való foglalkozás, a szükséges korai beavatkozás minél korábbi életkorban megtörténhessen.

A differenciált finanszírozás költségvetési tervezéséhez elengedhetetlen annak ismerete, hogy a két leginkább elterjedt, gyermekek számára nyújtott napközbeni ellátási forma (bölcsőde, családi napközi) esetében a jelenlegi helyzetben hány gyermek érintett, és pontosan mennyi a hátrányos és halmozottan hátrányos gyermekek száma a jogszabályi definíció szerint. Tekintettel arra, hogy központi adatgyűjtés e szolgáltatásokat nyújtó intézmények, szolgáltatók esetében korábban nem történt, ezért ennek a meghatározása csak önálló adatgyűjtés keretében lehetséges.

A Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal (NRSZH) 2013. áprilisában kapott megbízást az Emberi Erőforrások Minisztériumától, hogy mérje fel, a családi napköziben és bölcsődékben gondozott gyermekek körében milyen arányban fordulnak elő hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, hogy kiderüljön, az esetleges differenciált finanszírozás mekkora kört érintene.

E felkérésnek egyrészt a KSH és az NRSZH által felügyelt Igénybevevői Nyilvántartás

(KENYSZI) adatainak elemzésével, másrészt egy önálló online kérdőíves kutatással, adatfelméréssel igyekeztünk megfelelni.

A bölcsődékben és családi napköziben gondozott gyermekek száma

A bölcsődebe és családi napközibe beíratott gyermekek számáról két forrásból áll rendelkezésünkre adat: a KSH évenkénti egyszeri adatfelvételéből, valamint az NRSZH Igénybevevői Nyilvántartásának napi szintű adataiból.

A KSH minden évben részletes adatgyűjtést végez a szociális és gyermekjóléti, gyermekevédelmi szolgáltatókról és az általuk ellátottakról. A felmérések közül a bölcsődéket és a családi napköziket kettő érinti. Az 1203 OSAP³ felmérés önállóan a bölcsődékre irányul, míg az 1775-ös gyermekjóléti alapellátásokra irányuló kérdőívben külön részt szenteltek a családi napköziknek. Mindkét felmérésre igaz, hogy egy év adott napjának⁴ gyermekszám-adataira irányulnak, és alapvetően a gyermekek száma, neme, korösszetétele és a fogyatékos gyermekek száma, illetve a bölcsődék esetében a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben (rgyk) részesülő gyermekek száma tudható meg belőlük, telephely-bontásban.

A KSH előzetes adatai alapján 2012. december végén a bölcsődebe beíratott gyermekek száma 37 099 fő volt, akik közül 6601-en (17,8%-uk) részesültek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben.

A családi napköziben gondozott gyermekek száma 2012-ben⁵ 6410 fő volt.

Az Igénybevevői Nyilvántartásból annak 2012. július 1-jei indulásától állnak rendelkezésünk-

re napi szintű adatok a szolgáltatást adott napon igénybe vevő gyermekek számáról, neméről, koráról és lakhelyéről. Az Igénybevevői Nyilvántartásba csak azon szolgáltatóknak kötelező adatot szolgáltatni, akik állami támogatást is igénybe vesznek. Az Igénybevevői Nyilvántartás szerint 2013. április közepi héten (8–14-ig) 32 377-en vettek igénybe bölcsődei szolgáltatást,⁶ és 5544-en családi napközit.

A KSH és az Igénybevevői Nyilvántartás adatai közötti eltérést az is okozza, hogy előbbi a beíratott gyermekek számát mutatja, míg az utóbbi az adott hét tényleges igénybevevőit. A működő férőhelyek száma – így az ide beíratott gyermekek száma is – ezeknél az intézményeknél sok esetben magasabb, mint a napi nyilvántartásban rögzített adat, mivel a 3 év alatti gyermekek gyakran hiányoznak betegségből kifolyólag, így ezeken a napokon nem jelennek meg igénybevevőként.

Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek fogalma

Az elfogadott törvénymódosítás⁷ több feltétel egyidejű fennállása esetén tekinti a gyermeket hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek (lásd melléklet). Az egyik alapkritérium, hogy a gyermek részesüljön rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben. Ezen felül vizsgálni kell a szülő (gyám) iskolai végzettségét, foglalkoztatottságát, illetve a gyermek lakhelyét, és ha ezek közül egy kritérium estében nem éri el a meghatározott minimumot, akkor a gyermek hátrányos, ha legalább kettő esetében, akkor halmozottan hátrányos helyzetűvé nyilvánítását kérheti a szülő.

A jogszabály halmozottan hátrányos helyzetűként definiálja még a bölcsőde és családi napközi által érintett korosztályból a nevelésbe vett gyermekeket is.

Arra nézve, hogy hányan felelhetnek meg ezen kritériumoknak, egyedül a bölcsődék esetében, és azon belül sem teljes körűen állnak rendelkezésre adatok. Az OSAP-os adatgyűjtésből csupán a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők számát tudjuk, de hogy közülük mennyien hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűek, nem, mivel ez idáig nem volt releváns a gyermekjóléti alapellátások tekintetében a közoktatási törvényben nevesített

megfogalmazás, így adatgyűjtés sem volt, és nem is lehetett erre vonatkozóan. Továbbá azt is tudjuk, hogy nem minden rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermek tekinthető hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűnek.

Mindezek okán egy kutatás keretében igyekeztünk megtudni valamennyi bölcsőde és családi napközi tekintetében, hogy hány hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű gyermeket látnak el.

A kutatás módszertana

A kutatás eszközeül – költségtakarékossági okokból – az online kérdőíves formát választottuk, amely során az intézmények, szolgáltatók e-mailben kaptak felkérést egy internetes felületen elérhető kérdőív kitöltésére.⁸

A leveleket az NRSZH által vezetett Szociális Regiszterben szereplő valamennyi működési engedéllyel rendelkező szolgáltatás fenntartóinak jutattuk el. A kérdőívet kitöltő vezetőktől azt kértük, hogy valamennyi telephely esetében külön-külön töltsék ki a kérdőíveket.

A kérdőív kitöltésére közel két hét állt rendelkezésre, amely alatt folyamatosan e-mailen keresztül segítettük a felmerülő kérdések megválaszolását.

A kitöltött kérdőíveket a rendszer összesítette, amely adattisztítása után kaptuk meg azt az adatbázist, amit SPSS statisztikai elemző program felhasználásával elemeztünk.

A kutatás válaszadói

A kutatás az összes bölcsődére és családi napközire kiterjedt. A közel 2000, működési engedéllyel rendelkező szolgáltatási hely fenntartóját (1160 fő) megkerestük,⁹ és viszonylag csekély számban érkezett visszajelzés arról, hogy a nyilvántartás pontatlansága miatt rossz lenne az e-mail cím vagy a megkeresett személy (már) nem illetékes az ügyben.

A két hét alatt 1331 alkalommal nyitották meg és töltötték ki a kérdőívet. Mivel azonban sokan voltak olyanok, akik ugyanazokat az adatokat többször is bevitték, ez ténylegesen 907 kitöltött kérdőívet jelentett.

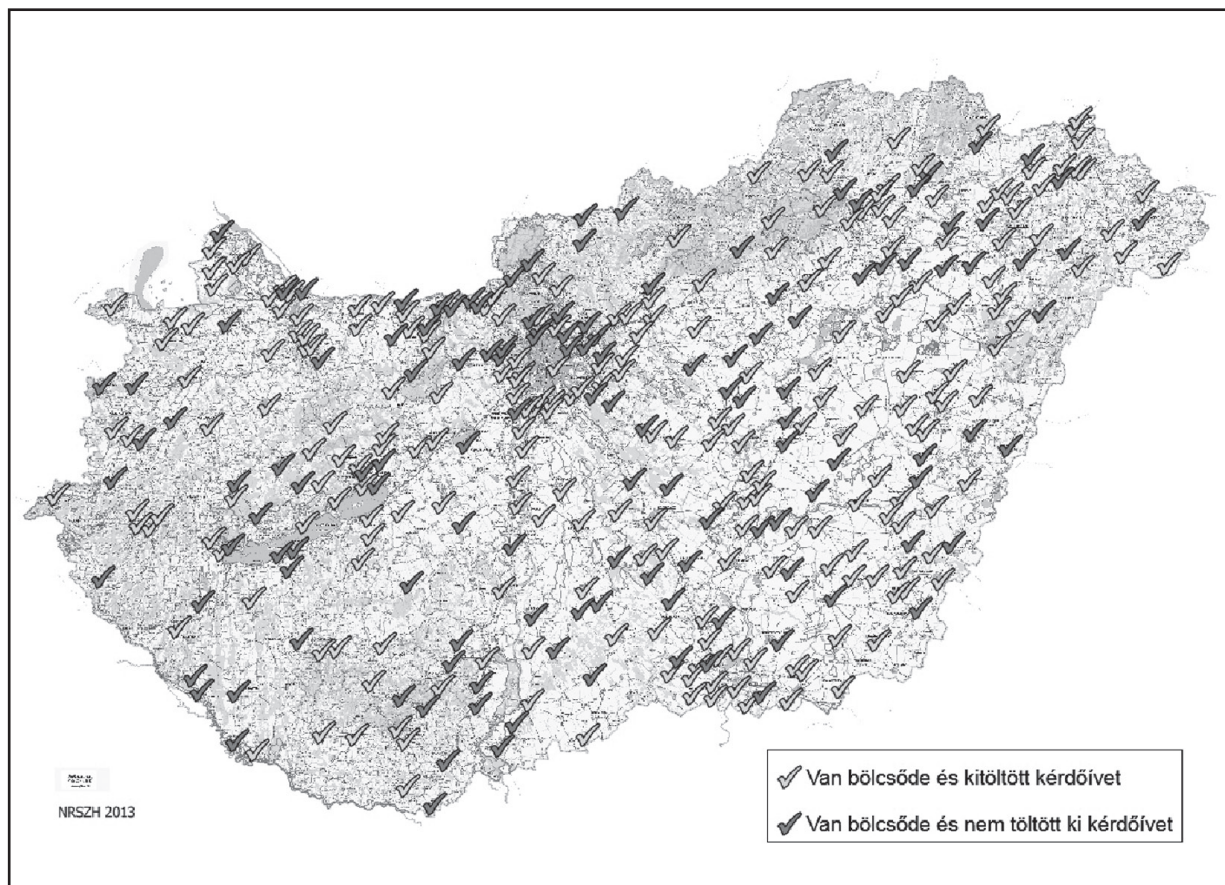
1. táblázat

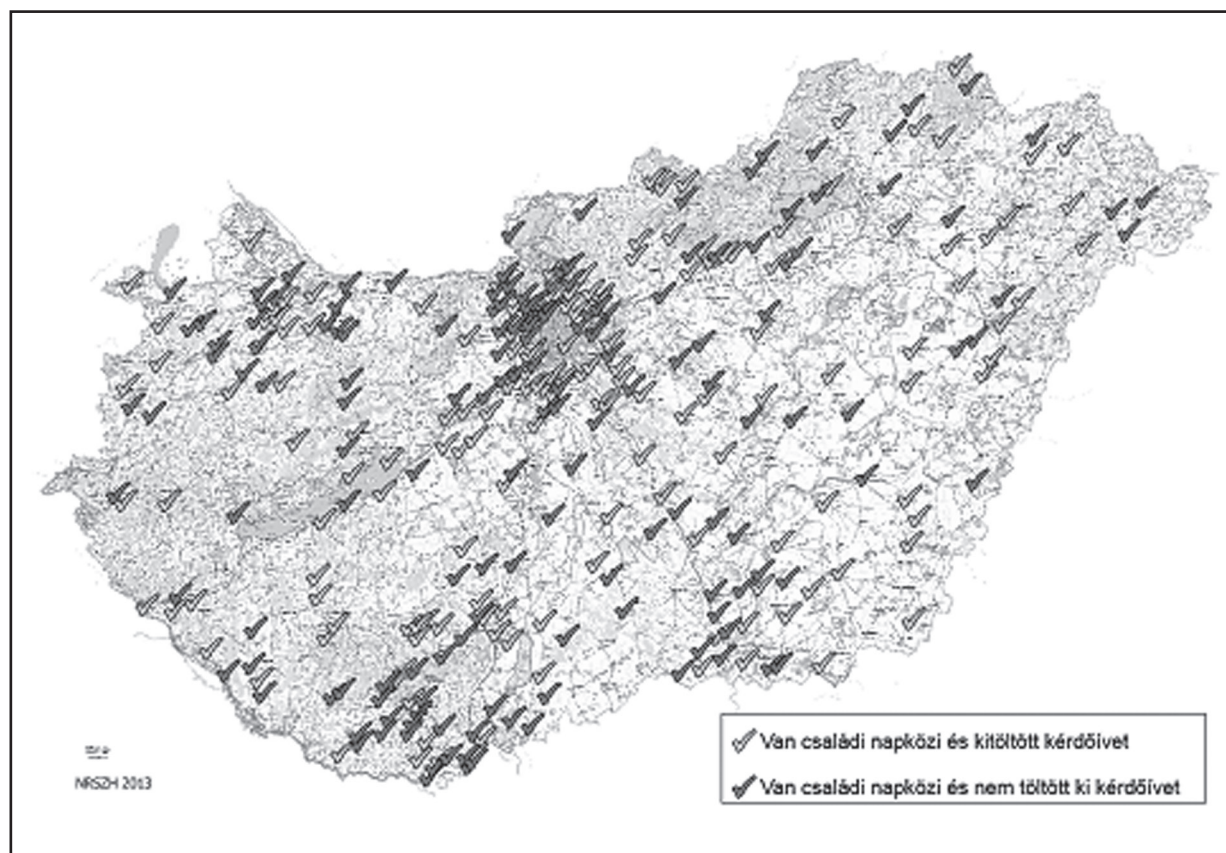
A kérdőívet kitöltők főbb adatai

	Bölcsőde	Családi napközi
Telephelyek száma	733	1204
E-képviselők számára kiküldött e-mailek száma	575	585
Rossz cím	25	13
Nem illetékes	4	4
Kitöltött kérdőívek száma	501	406
Kitöltött kérdőívek a telephelyek arányában	68%	33%
Kitöltött kérdőívek a beíratott gyermekek arányában ¹⁰ (KENYSZI)	82%	48%
Kitöltött kérdőívek a beíratott gyermekek arányában ¹¹ (KSH)	71%	52%

1. ábra

A kérdőívet kitöltő bölcsődék területi megoszlása

2. ábra**A kérdőívet kitöltő családi napközis területi megoszlása****A kérdőívek kitöltése**

A kérdőívnek kedvező fogadtatása volt a megkérdezettek körében. Nagyon sok pozitív visszajelzést kaptunk a bölcsődei intézményvezetők és a családi napközis vezetői köréből, akik örültek a megkeresésnek, és üdvözölték a tervezett differenciált finanszírozás gondolatát.

Bár igyekeztünk egyszerű és könnyen kitölthető kérdőívet szerkeszteni, még ez is sok intézményvezetőn kifogott. Közel 70 esetben kértek tőlünk segítséget. Leginkább a bölcsődéknek akadtak technikai nehézségei. Sokan akkor találtak először az adatszolgáltatás, véleménynyilvánítás ezen formájával, és nem értették, pontosan mi is a teendőjük, hogy jutnak el hozzánk az adatok, ha azt ők csak kitöltik, de postán nem küldik el. A kutatás egyik nem tervezett haszna mindenképpen az, hogy a jövőben a

hasonló felméréseket valószínűleg már „rutinosan” tudják kezelni az intézmények, a kezdeti nehézségeket áthidalva, amik sok esetben alapvető számítástechnikai ismeretek hiányából fakadtak (mint pl. ha a linkre kattintva a kérdőív nem nyílik meg, hogyan lehet azt a böngésző címsorába bemásolva mégis megnyitni).¹²

A kérdőív kérdései

A kutatás során külön kérdőívvel kerestük meg a bölcsődéket és a családi napköziket. Mindkét kérdőív 10 kérdést tartalmazott. Ezek közül az első három az intézmények, szolgáltatások beazonosíthatóságát szolgálta, majd megkérdeztük a beíratott gyermekek számát. Az ezt követő kérdések a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek számának felmérését célozták.

Ez utóbbi kérdéseknél az elfogadott jogszabályból kiindulva először arra voltunk kíváncsiak, van-e rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermek, és ha igen, hány ilyen gyermeket látnak el. Megkérdeztük, közülük hányan vannak olyanok, akik a hátrányos helyzet három alapkritériumából legalább egynek, hányan akik legalább kettőnek felelnek meg. Külön rákérdeztünk a gyermekvédelmi szakellátás keretében nevelésbe vett gyermekek számára is.

A kérdőív utolsó nyitott kérdésében lehetőséget adtunk, hogy a kitöltő a felméréssel kapcsolatos észrevételeit jelezze.

Az adatok

A válaszoló intézmények és szolgáltatások 26 588 bölcsődébe és 2644 családi napközibe beíratott gyermekről gondoskodtak. Ez a KENYSZI április közepi adatai szerint az összes hasonló intézménybe járó gyermekek 82 és 48 százaléka.

A válaszoló intézmények 63%-ába jártak rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermekek. Ez az arány a bölcsődék esetében 93%, a családi napköziknél csupán 26% volt. Utóbbiak esetében azonban meglehetősen magas volt a bizonytalanok aránya, csaknem minden ötödik családi napköziben „nem tudom”-mal válaszoltak erre a kérdésre. (2. táblázat)

Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben a válaszoló intézményekbe beíratottak közül 4318-an részesültek, ami az összes válaszadó intézménybe beíratott gyermek 15,3%-át jelenti. Bölcsődék esetében valamivel magasabb, 15,5%-os az arány. Ez majdnem megegyezik a 2012-es KSH OSAP-adatgyűjtés 17,8%-os adatával.

A családi napköziknél a gyermekek 13,4%-a részesül ebben a támogatási formában, amely egyben a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet alapkritériuma is.

Azon intézmények és szolgáltatók közül, ahova rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermekek is járnak, csupán minden har-

2. táblázat

Van-e gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermek

Szolgáltatástípus		Igen	Nem	Nem tudom	Összesen
Bölcsőde	db	466	32	3	501
	%	93,0	6,4	6	100,0
Családi napközi	db	106	224	75	405
	%	26,2	55,3	18,5	100,0
Összesen	db	572	256	78	906
	%	63,1	28,3	8,6	100,0

3. táblázat

Az rgyk-ban részesítettek közül van-e a hátrányos helyzet három alapfeltétele közül legalább egynek megfelelő gyermek

Szolgáltatástípus		Van	Nem tudom	Nincs ilyen gyermek	Összesen
Bölcsőde	db	174	131	161	466
	%	37,3	28,1	34,5	100,0
Családi napközi	db	29	40	37	106
	%	27,4	37,7	34,9	100,0
Összesen	db	203	171	198	572
	%	35,5	29,9	34,6	100,0

madik mondta biztosra, hogy van náluk a hátrányos helyzet három kritériumból legalább egynek megfelelő gyermek. A bölcsődék esetében valamivel magasabb (37,3%), a családi napközis esetében ennél alacsonyabb (27%) volt az arány. Mindkét intézménynél igen magas volt a bizonytalanok aránya, akik nem tudtak erre a kérdésre válaszolni. Az észrevételeknél igen sokan jelezték, hogy nem rendelkeznek a szülővel és a lakáskörülményekkel kapcsolatos adatokkal. A bizonytalanokat leszámítva megközelítőleg az rgys gyermekeket gondozó intézmények felében lehetnek hátrányos helyzetű gyermekek. (3. táblázat)

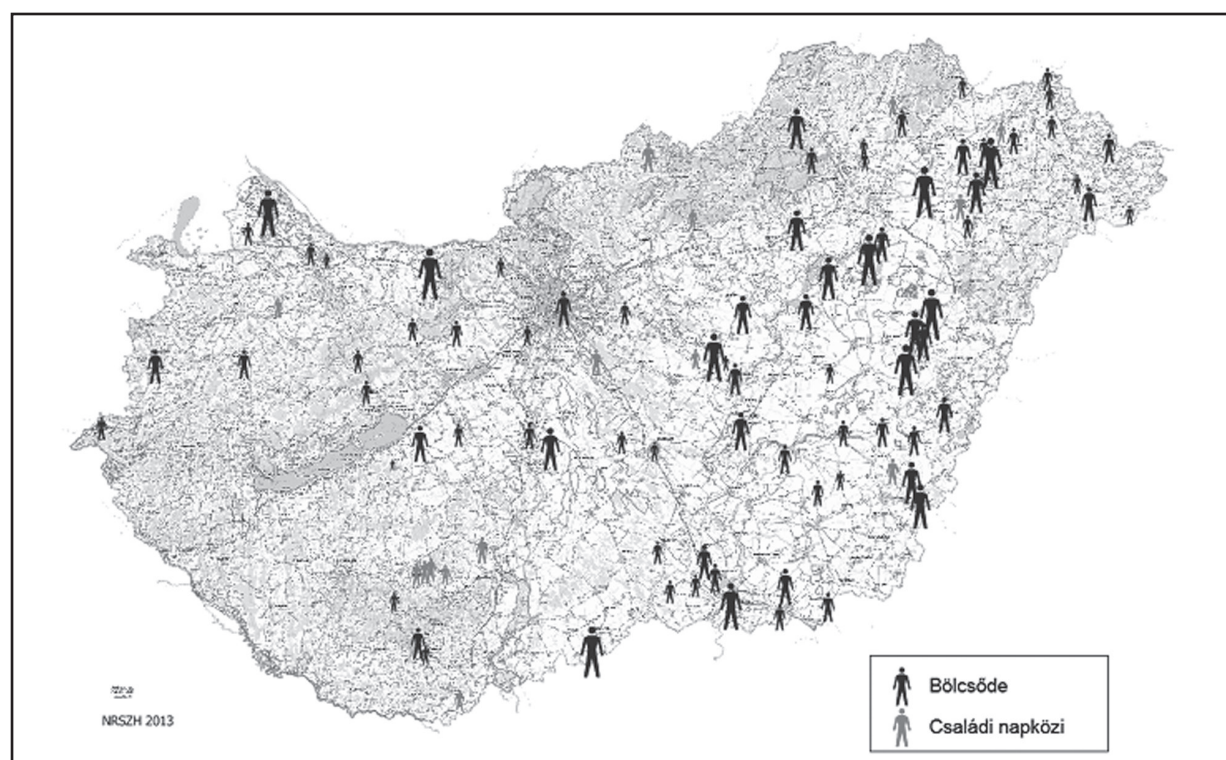
A kérdőívet kitöltő intézmények és szolgáltatások által jelzett hátrányos helyzet három

alapfeltétele közül a legalább egynek megfelelő rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermekek területi megoszlása igen egyenetlen. Leginkább a Dunától keletre, az Alföldön találjuk őket.

A válaszoló intézmények összesen 1335 rgyk-ban részesülő gyermekről mondták, hogy megfelel a hátrányos helyzet három kritériuma közül legalább egynek. Közülük 1221 bölcsődés és 114 családi napközis. Ez a kérdésre válaszolni tudó (tehát akik egyértelműen el tudták dönteni, hogy van-e vagy nincs ilyen gyermek) intézményekbe járó gyermekek 6,3%-a (bölcsődék esetében 6,3%, családi napközis esetében 5,5%). (4. táblázat)

3. ábra

A válaszadók intézményeibe járó hátrányos helyzetű gyermekek területi megoszlása

4. táblázat

Hátrányos helyzetű gyermekek száma és aránya

Szolgáltatástípus	Összes gyermek a válaszolni tudó intézményekben (fő)	HH-s gyermekek száma (fő)	HH-s gyermekek aránya (%)	HH-s gyermekek becsült száma az összes intézményre vetítve
Bölcsőde	19 276	1 221	6,3	2 051
Családi napközi	2 061	114	5,5	307
Összesen	21 337	1 335	6,3	2 358

Ezeket az arányokat a teljes ellátórendszerre vetítve megközelítőleg 2350 körüli gyermeket kapunk.

A hátrányos helyzetű gyermekek többsége a bölcsődék esetében olyan intézménybe jár, ahol e gyermekek aránya nem éri el a 20%-ot. A nagy arányban (60% felett) hátrányos helyzetű gyermekeket ellátó bölcsődékben ezen gyerekeknek csak alig 10%-át találjuk.

A családi napköziknél fordított arányokat találunk. Az itt ellátott hátrányos helyzetű gyermekek csaknem felét olyan szolgáltató látja el, akinél a gyermekek többsége is (60% felett) hátrányos helyzetű. Alig találunk olyan szolgáltatónál hátrányos helyzetű gyermeket, ahol e gyermekek aránya 40% alatt lenne. (5. táblázat)

Külön kérdésben térünk ki arra, hány olyan gyermekről tudnak, akik a hátrányos helyzet három alapkritériumából legalább kettőnek megfelelnek, vagyis az elfogadott jogszabály szerint kérvényezhetnék halmozottan hátrányos helyzetük (HHH) megállapítását. Azon intézmények és szol-

gáltatók közül, ahol volt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesített gyermek, közel minden negyedikben tudták biztosra mondani, hogy van HHH-s gyermek is. Mivel a kérdésre válaszolni nem tudók aránya itt is hasonlóan magas volt, mint a hátrányos helyzet megállapításánál, ez nagyjából azt jelenti, hogy a biztosan válaszolni tudók kicsit több mint harmadánál vannak ilyen gyermekek.

Ez összesen 880 gyermeket jelentett, akik közül 768 volt bölcsődés és 112 járt családi napközibe. Ez a kérdésre válaszolni tudók intézményeibe járó gyermekek 4%-a volt. (7. táblázat)

Ezeket az adatokat a teljes ellátórendszerre vetítve megközelítőleg 1600 gyermeket kapunk.

10-ből legalább 9 napközbeni ellátást biztosító szolgáltatónál (bölcsődéknél és családi napköziknél hasonló arányban) nem volt gyermekvédelmi szakellátás keretében nevelésbe vett gyermek. A maradék 10% közel fele nem tudta, hogy van-e náluk ilyen gyermek, és csupán 3-4% állította, hogy van ilyen gondozottjuk.

5. táblázat

Hátrányos helyzetű gyermekek megoszlása az intézményben, szolgáltatásnál lévő HH-s gyermekek arányának függvényében

HH-s gyermekek aránya az intézményen, szolgáltatáson belül	Bölcsőde		Családi napközi	
	fő	%	fő	%
80% felett	98	8,0	17	14,9
60-80%	21	1,7	34	29,8
40-60%	118	9,7	51	44,7
20-40%	289	23,7	11	9,6
20% alatt	695	56,9	1	0,9
Összesen	1221	100	114	100

6. táblázat

Az rgyk-ban részesítettek közül van-e a hátrányos helyzet három alapfeltétele közül legalább kettőnek megfelelő gyermek

Szolgáltatástípus		Van	Nem tudom	Nincs ilyen gyermek	Összesen
Bölcsőde	db	128	139	199	466
	%	27,5	29,8	42,7	100,0
Családi napközi	db	28	24	54	106
	%	26,4	22,6	50,9	100,0
Összesen	db	156	163	253	572
	%	27,3	28,5	44,2	100,0

7. táblázat**Halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek száma és aránya**

Szolgáltatástípus	Összes gyermek a válaszolni tudó intézményekben (fő)	HHH-s gyermekek száma (fő)	HHH-s gyermekek aránya (%)	HHH-s gyermekek becsült száma az összes intézményre vetítve
Bölcsőde	19 460	768	3,9	1290
Családi napközi	2544	112	4,4	301
Összesen	22 004	880	4,0	1591

Ez összesen 30 családi napközis és 68 bölcsődés gyermeket jelent, ami az összes ellátott kevesebb mint fél százaléka. Ha ezt az arányt a teljes intézményi körre (tehát a kérdőívet ki nem töltőkre is) kivetítjük, akkor is csak összesen 146 gyermeket kapunk (83 bölcsődés és 63 családi napközis). Megközelítőleg tehát a fentebb említett szolgáltatások tekintetében 150 nevelésbe vett gyermeket láthatnak el.

Összegzés

Az Igénybevevői Nyilvántartás áprilisi adatait alapul véve a családi napközibe és bölcsődébe járó megközelítőleg 38 000 ezer gyermek közül 2500 körül lehet azok száma, akik érintettek lehetnek halmazottan hátrányos helyzetűeket érintő differenciált normatív támogatásban.

Közülük 150-en lehetnek azok, akik gyermekvédelmi szakellátás keretén belül nevelésbe vett státuszuk miatt halmazottan hátrányos helyzetűek. További 1600 főt tehetnek ki azok a halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek, akik rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülnek, és a hátrányos helyzet három kritériumából legalább kettőnek megfelelnek. Felmérésünk adatai szerint 750 gyermek lehet, aki rendszeres gyermekvédelmi

kedvezményben részesül, és csak egy feltételnek felel meg, tehát „csak” hátrányos helyzetű. (8. táblázat)

Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a számok több szempontból is bizonytalanságot hordoznak. Egyrészt, mint azt jeleztük, sem a bölcsődék, sem a családi napközis nem vezetnek nyilvántartást a hozzájuk beíratott gyermekek szüleinek iskolai végzettségéről, foglalkoztatási státuszáról, valamint lakáskörülményeiről. Így a három alapkritériumnak való megfelelés megállapítása részükről nagyfokú bizonytalanságot hordoz magában.

A pontos adatok birtokában nehéz megbecsülni, hogy a feltételeknek megfelelőek közül hányan lesznek olyanok, akik valóban kezdeményezni is fogják a hátrányos helyzet vagy a halmazottan hátrányos helyzet megállapítását. Továbbá több bölcsőde és családi napközi is jelezte, hogy kedvezőbb normatív támogatás esetén magasabb arányban tudnának hátrányos, illetve halmazottan hátrányos helyzetű gyermekeket fogadni, így az adatok csak irányadóak lehetnek.

Az ismertetett kutatás eredményeit felhasználva a 2014. évi költségvetés tervezésekor már külön normatívát határoztak meg a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézmények számára, a hátrányos helyzetű és halmazottan hátrányos helyzetű ellátottjaik után.

8. táblázat**Hátrányos helyzetű gyermekek becsült száma**

	Bölcsőde	Családi napközi	Összesen
Legalább egy kritériumnak megfelel (fő)	2051	307	2358
Legalább két kritériumnak megfelel (fő)	1290	301	1591
Nevelésbe vett gyermekek száma (fő)	83	63	146
Hátrányos helyzetű gyermekek száma (fő)	761	5	766
Halmazottan hátrányos helyzetű gyermekek száma (fő)	1373	364	1737

Melléklet

9. táblázat

Kérdőívet kitöltők aránya megyénként

Megye	Bölcsőde				Családi napközi			
	Válaszó telephely (db)	Összes telephely arányában (%)	Beíratott gyermekek (fő)	Összes gyermek arányában (%)	Válaszó telephely (db)	Összes telephely arányában (%)	Beíratott gyermekek (fő)	Összes gyermek arányában (%)
Bács-Kiskun	22	56,4	1451	84,4	28	36,8	178	41,7
Baranya	17	70,8	816	87,6	32	35,6	216	48,4
Békés	22	66,7	889	74,9	14	63,6	105	72,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	28	75,7	1362	97,5	15	42,9	109	74,1
Budapest	104	63,8	7383	71,9	52	22,8	335	36,0
Csongrád	37	80,4	1753	89,9	20	26,3	122	30,0
Fejér	18	81,8	946	94,6	23	59,0	148	79,6
Győr-Moson-Sopron	37	88,1	1565	106,5	15	33,3	123	49,2
Hajdú-Bihar	31	79,5	1578	100,1	23	52,3	143	63,3
Heves	9	50,0	382	64,7	11	28,2	83	55,0
Jász-Nagykun-Szolnok	23	65,7	978	85,9	5	29,4	49	44,5
Komárom-Esztergom	16	59,3	614	58,5	4	25,0	25	51,0
Nógrád	2	40,0	52	37,7	11	52,4	67	50,4
Pest	43	58,1	2311	74,6	79	25,6	491	39,9
Somogy	11	57,9	513	82,3	18	50,0	106	59,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	32	84,2	1357	101,0	11	57,9	72	69,2
Tolna	5	45,5	276	85,7	24	57,1	147	64,8
Vas	11	68,8	587	91,9	6	54,5	28	103,7
Veszprém	20	69,0	991	87,1	6	27,3	45	60,0
Zala	13	81,3	778	98,7	8	44,4	52	54,2
Összesen	501	68,3	26582	82,1	405	33,6	2644	47,7

10. táblázat

Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek száma és aránya megyénként

Megye	Bölcsőde		Családi napközi		Összesen	
	Rgyk-ban részesülő gyerekek száma	Rgyk-ban részesülő gyerekek aránya	Rgyk-ban részesülő gyerekek száma	Rgyk-ban részesülő gyerekek aránya	Rgyk-ban részesülő gyerekek száma	Rgyk-ban részesülő gyerekek aránya
Bács-Kiskun	221	15,2	6	3,4	227	13,9
Baranya	143	17,5	88	40,7	231	22,4
Békés	204	22,9	10	9,5	214	21,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	265	19,5	24	22,0	289	19,6
Budapest	873	11,8	10	3,0	883	11,4
Csongrád	306	17,5	13	10,7	319	17,0
Fejér	100	10,6	2	1,4	102	9,3
Győr-Moson-Sopron	153	9,8	13	10,6	166	9,8
Hajdú-Bihar	369	23,4	5	3,5	374	21,7
Heves	54	14,1	5	6,0	59	12,7
Jász-Nagykun-Szolnok	258	26,4	6	12,2	264	25,7
Komárom-Esztergom	93	15,1	0	0,0	93	14,6
Nógrád	15	28,8	40	59,7	55	46,2
Pest	229	9,9	17	3,5	246	8,8
Somogy	72	14,0	18	17,0	90	14,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	317	23,4	16	22,2	333	23,3
Tolna	26	9,4	35	23,8	61	14,4
Vas	98	16,7	4	14,3	102	16,6
Veszprém	123	12,4	1	2,2	124	12,0
Zala	82	10,5	2	3,8	84	10,1
Összesen	4001	15,1	315	11,9	4316	14,8

Jegyzetek

- 1 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
- 2 1430/2011 (XII. 13.) Kormányhatározat.
- 3 Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program.
- 4 Bölcsődék esetében december 31. és május 31., a családi napköziknél május 31-e.
- 5 KSH 2012. évi előzetes adatai alapján.
- 6 Közülük 83-an hetes bölcsődét.
- 7 2013. évi XXVII. törvény a szociális és gyermekvédelmi tárgyú törvények Magyar Zoltán Közigazgatási-fejlesztési Programmal (Egyszerűsítési Program) összefüggő módosításáról, valamint egyéb törvények módosításáról.
- 8 A kiküldésre a Kwiksveys rendszerét használtuk.
- 9 Egy fenntartó e-képviselőhöz sok esetben több szolgáltatási hely is tartozhat.
- 10 A kérdőívet kitöltők által ellátott gyermekek számának (beíratott gyermekek számának) aránya az Igénybevevői Nyilvántartás 2013. április 8-14. között ellátott gyermekeihez viszonyítva.
- 11 A kérdőívet kitöltők által ellátott gyermekek számának (beíratott gyermekek számának) aránya a KSH adataihoz viszonyítva (bölcsőde: 2012. december 31., családi napközi: 2011. május 31.)
- 12 Ezen bizakodásunkat támasztják alá a kutatásunk után indult, bölcsődék gazdálkodását felmérő NCSSZI-s online kérdőíves felmérés kedvező tapasztalatai. Itt már csak alig pár esetben akadtak technikai nehézségei a kitöltőknek.

Teleki Béla

Szociális problémáink egyik oka a nemzeti öntudat hiányossága, hiánya

Szociális problémáink (szegénység, hajléktalanság, deviancia, függőbetegségek stb.) bőségesen ismertek a szakirodalomból, ám egyik jelentékeny okáról, az öntudat és a nemzeti öntudat hiányosságáról vagy teljes hiányáról már kevesebbet olvashatunk.

1989-ben érkeztem Magyarországra. Meglepett, mennyire hiányzik a nemzeti öntudat. Elképedtem, amikor magyar felnőtt fiatalok lábbal taposták a magyar trikolt, sőt valaki ellopta házmról az ott lengedező lobogót. Ez a helyzet sok szociális probléma (depresszió, alkoholizmus, a haza elhagyása stb.) egyik oka. Hazánk legsúlyosabb gondja nem a szegénység, nem az alacsony jövedelem, hanem a szociális összetartás, vagyis a nemzeti öntudat hiányossága. Idézzük fel néhány jelét: ha a „magyar”, „mi, magyarok” szavak elhangzanak, megjelenik a „magyarkodás”, a „nacionalizmus” vagy „szélső jobboldali” jelző; az ősi magyar jelképek nemzeti ünnepeken is elvéve tűnnek fel házainkon; szinte elvesztek a magyar hagyományok; egyre többen fordítanak hátat a szülőföldnek; napirenden van a széthúzás, acsarkodás; megrendítő a függőbetegek és öngyilkosok nagy száma.

Az utóbbi években bizonyos pozitív elmozdulást tapasztalhatunk. Ezt szeretném segíteni tanulmányommal.

1. A szociális és nemzeti öntudat

A határozott öntudat (identitás) lényeges minden ember életében, kölcsönhatásban áll az egyén lelki egyensúlyával, boldogságával, sőt egészségi állapotával is. Ezt hangsúlyozta a köztvé (M1) Nemzeti Nagyvizit 2012. november 29-i műsora, de már előbb Kopp Mária közismert országos jellegű felmérése is (Kopp 1995). Az önbizalom és öntudat hiátusa lelhető fel számos szociális probléma és testi-lelki betegség hátterében, mint a neurózis, depresszió, alkoholizmus, függőbetegségek, rosszul

kezelt konfliktusok, balesetek stb. (Kopp 1995, 50–120). „Ha valakit traumák érnek – mondotta Kásler Miklós, az Országos Onkológiai Intézet főigazgatója – az fizikumában is megbetegszik, meggyengül az immunrendszere. Nemcsak az egyéné, egész nemzeteké is” (Élő 2012, 64).

Magyarország Közép-Európa „gazdasági és kulturális logikáját olvasztotta magába: magyar ízzel... a piramis csúcsára állítva a nemzeti kultúrát: zenét, építészetet, irodalmat, képzőművészetet, gasztronómiát” (Fabricius 2010, 64), amint ez még ma is él Svédországban, Hollandiában, Svájcban, Dániában, Ausztriában stb. Az 1947 utáni szocialista ideológia 60 évre stigmatizálta a hatalmi politikai elvárásoktól eltérő identitásmodelleket, sokszor a „jó szomszédság” és a torz „internacionalizmus” ürügyén. A határon túlra kényszerített magyarokat kirekesztette, sőt nem létezőnek tekintette. A „magyarság”, „magyar”, „magyar nemzet” stb. kifejezések félelmet keltettek a vezető politikusok körében. Ettől a félelemtől címkézéssel próbáltak megszabadulni: „magyarkodó”, „hungarista”, „nacionalista” stb. jelzőkkel illették e szavak alkalmazóit. A jelenséget nem magyarázhatjuk pusztán a szocializmussal, mert a Szovjetunióban orosz, Lengyelországban lengyel, Romániában román, Jugoszláviában szerb, Csehszlovákiában cseh nemzeti szocializmus uralkodott, sőt a nacionalizmus túlbujánzott, és ezt a hatalmon lévők nem akadályozták, de inkább még fűtötték. A szorongás és félelemkeltés működött, és ma is gyakori, amit azután polgáraink munkamániával, alkohol- és nikotinfogyasztással, valamint egyéb deviáns viselkedéssel kompenzálnak.

A *nemzet(i)* szó rokonfogalmainak sokaságát ismerjük. Ilyen a törzs, nép, faj, haza, vérség, nemzettudat, nemzeti lét, nemzeti kultúra, nemzeti identitás, hazafiság, nemzeti értékek, nemzeti hősök, nemzeti himnusz, nemzeti zászló, nemzeti irodalom, de a nemzetiség, etnikum, sőt nacionalizmus stb. is (Kiss 1999, 626). Ide sorolható még a nemes, méltó, derék, kiváló, finom, értékes, jeles, egyenes, erélyes,

lovagias, elegáns, előkelő stb. (Kiss 1999, 636–637). Bántó, ha megkülönböztetésként használjuk e fogalmakat: „*Én hazafi vagyok, ő viszont nacionalista.*” A nemzeti természet adta közöset (származást, nyelvet, földet stb.) jelent (Lánczi 2013, 82). „*A hazafiság nem más, mint a nemzeti hűség egyik formája. Nem beteges nacionalizmus, hanem a haza, a honfitársak és az őket egyesítő kultúra iránti természetes szeretet*” (Scruton 2005, 161). Találkoztam zsidó magyar hazafiakkal New Yorkban, akik büszkén beszéltek a magyart, és szerették szülőhazájukat, Magyarországot. A francia David Balazic, a párizsi „Év Mestere” címet viseli. Nagymarosi lakos, háza magyaros lak. Polcán ott ékeskedik Szent István képe (Tölgyes 2010, 57).

Visszont előfordul, hogy egyes polgáraink közömbösek vagy ellenségesek saját nemzetükkel, hazájukkal szemben (Csábi 2003, 973). Szomorú, ha ilyen egyének ülnek a magyar vagy az Európai Parlamentben. Ahelyett, hogy nemzetük és hazájuk érdekeit körmük hasadtáig képviselnék, annak elítélését szorgalmazzák, ami miatt népünk szellemi és anyagi kárt szenved.

Nemzet zavunk a „nemzésre” vezethető vissza: származást, összetartozást fejez ki. Ám a közép-korban mindenki magyar volt, aki Magyarországon született vagy élt. A 13. században pl. „*magyar nemzet*” (Natio Hungarica) kifejezéssel illettek minden magyarországi tanuló, aki a bolognai vagy a bécsi stb. egyetemeken tanult, függetlenül az anyanyelvétől. A 19. században a nemzet történet- és politikatudományi kategóriaként jelenik meg. A nemzetek önállósági igénnyel lépnek fel – látjuk ezt az 1848-as mozgalmakban vagy az 1956-os forradalmunkban. Ha egy nép saját identitását más néppel vagy népcsoporttal szemben határozza meg, megjelennek az etnikai-nemzetiségi ellentétek. Ennek végkicsengése – esetünkben – a Trianoni Szerződés 1920-ban, később a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia népegységekre bontása a 20. század végén.

Az öntudat (én-tudat) születésünktől belénk gyökerezik, általa válunk „mémcsaláddá”, az emberiség tagjává, de szert teszünk a legtöbb normára, a transzcendensben való hitre, nemzeti öntudatra, univerzális családképre és számtalan „résztudatra” (hovatarozás-, együtt- és bizonyosság-érzésre, szociális érzékenységre stb.), amit identitásnak nevezünk. A nemzettudat vagy nemzeti öntudat az öntudat (én-tudat) kiemelt része. Lényeges eleme a személyesség (Ki vagyok én?), de a társadalmi öntudat is (Hova tartozom?), megkülönböztető jel (Más vagyok,

mint a . . .). A nemzettudat kulturális érték: nyelvi, történelmi, tudományos, vallási gyökerekre utal. Sőt, egyesek szerint „*ahol a nemzettudat gyenge, netán nem is létezik, ott a demokrácia nem vert gyökeret*” (Scruton 2005, 157). A magyar nemzettudat nem tett különbséget a nemzeti és etnikai identitás között a 19. század előtt. Sőt a 20. és 21. században sem. „*A Los Alamosban dolgozó magyar atomfizikusokat marslakóknak nevezte Isaac Asimov, közéjük sorolva a nagy matematikus Neumann Jánost is. Milyen magyarok voltak ők, ha zsidó ősöktől eredtek? Milyen zsidó volt a katolikus Neumann? – Mivoltuk nem „faj” volt, és nem „vallás”, hanem valami más? A marslakók egyike, Teller Ede gyakran mondogatta, hogy ha ő nem Ady Endre nyelvén tanul gondolkodni, akkor belőle legföljebb csak egy közepesnél valamivel jobb fizikatanár lett volna*” (Czakó 2008, 131). Ez a nyelv egyébként is lényegesen eltér az indoeurópai nyelvektől: képi, közösségi, nem különböztet meg hím-, nő- vagy semleges nemű főneveket stb. (Mennyit kínlódnak pl. a németek a „der, die, das” kiiktatásával, politikai okokból!)

A nemzettudat jellemzője a „hűség”. A hűséget a három legfőbb állampolgári erény: a törvénytisztelet, az áldozathozatal és a közösségi szellem teszi tartóssá. A „közösségi szellemű ember időt, erőt és forrásokat fordít általa ismeretlen emberek javára” (Scruton 2005, 60–61). Ragaszkodik saját fajtájához, de tiszteli a többi népet!

A nemzettudat kifejezői az állampolgárság és a jelképek, mint a himnusz, a nemzeti lobogók, történelmi emlékművek (pl. a Turulmadár Tatabányán, Szent István szobor Budán stb.), zarándokhelyek (pl. Ópusztaszer vagy Csíksomlyó stb.). „*Az állampolgárság az állam és az egyén közötti viszony, amely akkor áll fenn, amikor mindkettő elszámoltathatja a másikat*” (Scruton, 2005: 164). Erre épül a szabadság, a biztonság, a gazdasági előny. Magyarország nagysága éppen abban volt Szent István óta, hogy a nem magyar anyanyelvűeket is magához ölelte és öleli. A török visszavonulása után ide özönlöttek a szerbek, horvátok, németek stb. Amikor a francia király, VI. Károly 1394-ben kiűzte a zsidókat, Magyarország szívesen látta őket. Ugyanez történt a menekülő cigányokkal 1415-ben. Hazánk befogadta a nemzetiségeket, oltalomlevelet adott és előnyöket biztosított nekik, a mai napig itt élnek leszármazottaik (Szepesi 2003, 135 és 186–187).

A 20. században voltak mozgalmak hazánkban, amik több-kevesebb sikerrel próbálták felrázni a nép öntudatát. Ilyenek a Magyar Fajvédők: Szabó

Dezső, Bangha Béla, Mékely Lajos, Gömbös Gyula, Héjjas Iván, Prónay Pál. Egyesek antiszemitizmussal vádolják őket, bár méltathatnák náciellenességüket (Gyurgyák, 2012). A népiek: Illyés Gyula, Kovács Imre, Bibó István, Erdélyi József, Erdei Ferenc próbálkoztak a nemzettudat erősítésével. Mondtak olyasmit, amit egyesek antiszemitizmussal illetnek. Ám németellenes kirohanással is találkozunk Kovács Imrénél, szélsőjobboldalra csapódott Erdélyi József, vagy a kommunista berkekbe sodródott Erdei Ferenc (Papp, 2012). 1989 után alakult a Százak Tanácsa. Tagjai a nemzeti sorskérdésekben, a fontosabb közéleti ügyekben nyilatkoznak. 1992-ben jött létre a Nemzeti Társaskör. Célja a magyarságtudat, a nemzeti kultúra, a nemzeti hagyományok ápolása. A Patrióta Európa Mozgalom 2012-ben létesült. Célja: az értékek és a nemzetek Európájáért való küzdelem. Napjainkban a Fidesz és a Keresztény Demokrata párt vallja magát népinek. Programokat indítanak a magyarságtudat erősítésére, mint pl. a Fölszállott a páva, Magyarország, szeretlek!

2. A magyar szociális és nemzeti öntudat

Amikor Krystal Kirton, Trinidad és Tobago szülöttje meglátta magyarjaink arcát a metróban, ezt nyilatkozta: *„Szabályosan megrémültem: vajon milyen tragédia történt velük? Később arra is felfigyeltem, mennyit panaszkodnak a magyarok, és sokszor meglehetősen alaptalanul. Nem érzik, milyen jó nekik? – Azt pedig egyszerűen viccesnek tartom, hogy pesszimizmusukat azzal magyarázzák, hogy realisták”* (Oyeyele 2012, 18). Ez a pesszimizmus aggasztó szociális problémaforrás, részben visszavezethető a nemzeti öntudat hiányára.

A nemzeti öntudat elemei általánosságban a nemzetközpontság (etnocentrizmus), nemzeti büszkeség, kultúrátudat, történelemtudat, államtudat, hazaszeretet, szimpátia a honfitársak között stb. Hazánkban a fiatalok 78%-a az anyanyelvre, 71%-a az állampolgárságra, 63%-a magyarságtudatra, 51%-a arra a tényre helyezi a hangsúlyt, hogy az egyén Magyarországon született (Murányi, 2005: 112). XVI. Benedek pápa az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából 2006-os „Üzenetében a Magyar Népnek” dicséri a bátor magyar népet, amely *„szabadságvágyától vezérelve szembeállt egy olyan rendszerrel, amely a magyar nemzet értékeitől eltérő célokat érvényesített... Szívesen gondolok arra, hogy az*

Őn Népe, Elnök Úr, az évszázadok során megtapasztalt sok-sok elnyomatás – legutóbb a szovjet kommunista diktatúra – ellenére, bármely ideológián túl, mindig helyesen értékelte az állam és az állampolgárok egymáshoz való viszonyát.” Majd kiemelte az egyén elsőbbségét az állammal szemben: *„A személy – erkölcsi, etikai és szociális mivoltában – megelőzi az államot”*. Hivatkozik a *„hiteles nemzeti értékekre”,* s kéri: *„Országá, Elnök Úr, továbbra is legyen az emberi személy tiszteletén, illetve magas céljainak megbecsülésén nyugvó társadalom szószólója”* (XVI. Benedek 2006, 478–479). Elgondolkodtató, hogy a pápa többre értékeli a magyar nép történelmi múltját és jelentőségét, szabadságvágyát, fontos szerepét Európa életében, mint a Magyarországon élő polgárok – szerintem – többsége.

A magyar nemzeti öntudatot büszkén vallották szinte ezer éven keresztül még azok a magyarok is, akik nem beszéltek vagy nem beszéltek jól magyarul. Köztük pl. a *„legnagyobb magyar honleány”,* a közép-európai óvodaalapító, Gróf Brunsvik Teréz. Milyen lelkes magyar ember volt Petőfi Sándor, szláv gyökerei ellenére!

Magyarországon békésen élt a magyar nemzet mellett századokon át számos nemzetiség egészen 1848-ig, vagy talán Trianonig, illetve a mai napig. (Keressünk még egy államot Európában, ahol minden nemzetiségnek országos és települési önkormányzata van!) Igaz, egyes politikai hatalmak igyekeztek, sőt igyekeznek – több-kevesebb sikerrel – éket verni a nemzet és nemzetiségei közé.

„Nyomás alatt nő a pálma!” – halljuk a mondat. Érvényes ez – úgy látszik – az elcsatolt országrészekben élő magyarságra is. Fogy a magyarság a régi Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia területén is, de – tapasztalatom szerint – a megmaradt magyarokban erősebb a nemzeti öntudat, mint az anyaországban élők többségében. (Gondoljunk a más országhoz csatolt magyarok magyar állampolgárságának leszavazására a többség részéről, 2006-ban.)

Sajnos *„a kádári melós-kispolgári világ, alacsonyabb-rendűség, proletársztétika, félreértelmezett kassáki lakótelep-kockológia, 20. századi ideológiai viharokban inflálódott nemzeti attribútumok helyettesítése materialista életcéllal, majd az ezredforduló tömegcikk-fetisizmusa olyan gödröt ásott a századfordulón virágzó és a Kárpát-medencében mintaként szolgáló kulturális élet és a jelen közé, hogy a polgári kultúrában megszakadt a folytonosság”* (Fabricius 2010, 64). A magyar szocialista propaganda évtizedei során jelentékenyen gyengült a magyarországi

magyarság öntudata. Veszett a hazaszeretet, csökkent az összmagyarság közösségtudata. Szomorúan tapasztalom, hogy iskolázott embereink hatalmas tömege megy külföldre munkát vállalni, elfeledve a figyelmeztetést: „*Áldjon vagy verjen sors keze, Itt él-ned s halnod kell!*” Sőt Csepeli György szerint a magyarság 32%-a nem tartja külön értéknek, hogy magyar (Konferencia, 1996. V. 15.), míg Bulgáriában a nemzeti öntudat 82%-os, Oroszországban 73%-os. Csak 1995–2003 között emelkedett valamicskét a magyarok öntudata (Csepeli 2004, 473–474). 1985-ben a 14–30 évesek 72%-a a „nemzethez” sorolta a hazai nemzetiségeket is, míg a felnőttek 76%-a tette ugyanezt, ám a szórványmagyarságot csak a fiatalabbak 24%-a és a felnőttek 34%-a vallotta a nemzethez tartozónak (Lázár 1988, 39). A kép némileg tisztult, mert 2004-ben a 10–17 évesek 84%-a sorolta a szomszéd országokban élő magyarokat a magyar nemzethez (Murányi 2005, 106).

A magyar nemzeti öntudatnak vannak kerékkötői. Ide sorolhatjuk a felelőtlenül „*magyar-kodásnak*” bélyegzett mindennemű magyar jellegű megnyilvánulást még 1989 után is, valamint a „polgárság” vagy „polgári” kifejezések gúnyos használatát. A nemzeti öntudat rombolását jelenti a magyar szimbólumok (Szent Korona, címer, árpásávós történelmi lobogó, az Alkotmány stb.) kigúnyolása, vagy az állami lobogó lábballal tiprása, 2006-ban. Magyarországot gyalázását nem tudom hová tenni! Egyes jó szándékkal írt kiadványok is megzavarják népünk nemzeti öntudatát. Lackfi János *Milyenek a magyarok?* című kötete relativizálja saját értékeinket (Lackfi 2012). Huszár Tibor *Erdei Ferenc* című műve szinte a század „nagy halottjának” mutatja be azt a személyt, aki együttműködött a saját társait bebörtönző és kivégző Kádár-rendszerrel (Huszár 2012). Sipos *Nevében él a nemzet* című gyűjteménye a szakszerűség álarca alatt elkészült paródia (Sipos 2012).

„*Voltak a történelemnek olyan időszakai, amikor arra akarták kényszeríteni ezt a nemzetet, hogy megtagadja múltját, elferdítve tanulja meg történelmét és elfeledje ősei vallását. Sajnos, ez igen mély nyomot hagyott az emberekben. Generációk nőttek fel egy szellemi nihilben, akik maguk sem tudták átadni utódaiknak azt, amit egy folyamatosan fejlődő társadalomban az előző nemzedék átad a következőnek*” (Mátyás 2003, Bevezető). Történelmünk sorscsapásait (elnyomások, gazdasági válságok stb.) „kényszer-sorsnak” nevezi Szondi Lipót pszichiáter (Élő 2012, 64), amely agyonnyomhat bennünket, ha nem

vevessük kezünkbe és nem alakítjuk saját életünket. „*Szilárdan hinnünk kell abban, hogy ez nem ismétlődik meg, és nemzetünk függetlensége soha többet nem fog veszélyben forogni.*” (Mátyás 2003, Bevezető). „*Ráadásul – mondja az ismert pszichológus, Bagdy Emőke –, Szent István óta az idegen uralmaknak való kiszolgáltatottság, a becsapottság, a kijátszottság a fő élményanyagunk! Azok közül, akik Trianonnal felszabdalták ezt a nemzetet, senki sem bünhődött, nem volt helyreállító folyamat. Már magában egy ilyen krónikus veszteségfolyamatba belebetegedhet a lélek. Cipeljük magunkkal a történelmünket, mint átörökített, a lelkek mélyére helyezett bizalmatlanságot*” (Sümegei 2012, 34). Persze, tegyünk is meg mindent, hogy traumáinktól megszabaduljunk, nemzeti létünk és öntudatunk továbbra is otthon legyen a Kárpát-medencében (Für 2010), s vele a jólét és boldogság.

A nemzetudat újraélesztése céljából szükséges a „*kulturális hatások feltérképezése, regionális értékek megtalálása és nemzeti értékek megkülönböztetése,*” sőt a „*nemzetközileg elismert nemzeti kultúrelit létrehozása, turnéztatása, menedzselése*” (Fabricius 2010, 64). Ide soroljuk a fesztiválok (Melléklet 2010, 67) fellendítését, legyen azok témája akár a jelenleg legrangosabb gasztronómia (30,8%) vagy a könnyűzene (18,6%), a hagyományörzés (17%). Különös támogatásra szorul a népművészet (5,4%), képző- és iparművészet (3,6%), színház- és táncművészet (3,6%), komolyzene (2,1%), népzene (0%). „*Bizunk – Széchenyi szavaival élve – abban, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Ezért nem a vészharangot kell kongatni, hanem összefogni, és mind a 15 millióan egy emberként, egy nemzetként cselekedni. . . Érezze minden magyar ember, hogy van értelme küzdeni, van értelme a hazáért áldozatot hozni, még akkor is, ha – Calcuttai Teréz anyja szerint – csak cseppek vagyunk a tengerben, hisz, anélkül a csepp nélkül csekélyebb volna a tenger!*” (Mátyás 2003, Bevezető)

3. A szociális és a nemzeti tudat alakító tényezői

Az öntudat gyöngesége, különösen hiánya pesszimizmusba, szociális zűrzavarba vezethet. A pesszimizmusba belebetegedhetünk, sőt bele is halhatunk. Szociális feladat az optimista világnézet, a „napfényes életfilozófia” (Perlaki 2004, 40–51) szorgalmazása. Bagdy Emőke konkrét tanácsokkal rukkol elő: „*Állítsuk le a panaszzkodást. Az emberbe nem zápuhat bele az a sok*

fájdalom és kín, tehát válassz magadnak egy beszélgetőtársat, akinek kiöntöd a szívedet. Írj listát panaszáradataidról. Már csak attól, hogy papírra veted a sérelmeidet, óriási feszültségtől szabadulsz meg és egészségesebb leszel... Jól működő, ép családban erre sem volna szükség” (Sümegei 2012, 34). Teremtsük meg azt a kulturális teret, amely olyan kommunikáción, olyan nyilvános hangulaton (szférán) alapul, amely család- és nemzetközponitú, ami a nemzetközösség minden tagját eléri és áthatja. Ebben a kommunikációban alapvető az ember, a család, az ország és a nyelv értékeinek tudatosítása. E tekintetben is károkat okozott hazánkban a szocializmus – szerintem – hatvan éve. Középsiskoláinkban nem igen esett szó az igazi magyar – határokat átvéelő – közösségről, vagy magyar történelemről. A 90-es évek elején érettségizett fiataljaink felvételi vizsgáján meglepődtem történelem- és magyarságtudatuk hiányosságán. A tétel Trianont is érintette. A frissen érettségizett nem hallott az eseményről. Segíteni próbáltam: „Élnek-e Romániában magyarok?” A válasz: „Nem.” Hogyan alakulhat ki ezekkel a hiányosságokkal a megfelelő szociális érzékenység, kötődés a néphez, az országhoz, a magyarsághoz?

Gondoljunk „érték” szavunk alapjára, az „ér” gyökre. Erre épül: az érint, az értelem, az érzélem, az érték, az érdek, az érdekes, az érvényes, megért, illetve mindaz, ami sokat ér az embernek (Czakó 2008, 133). Szocializációval közvetítjük az érték teljes spektrumát. A szocializáció során – történjen a családban vagy közoktatási intézményben, illetve más közegben – a nemzet megértését és megkedveltetését, a nemzet és a haza iránti pozitív attitűd, hozzáállás, sőt szeretet kialakítását tűzzük célul: szeresse meg a fiatal a magyar népet, az anyanyelvét, az országot tájegységeivel, intézményeivel együtt, és tisztelje minden honfitársát, hovatartozásától függetlenül, mert akit vagy amit nem ismerünk, azt nem szerethetjük!

Nem bonyolodom nyelvünk elméleti vitáiba, hogy a hunok és egyes avar csoportok ugyanazt a nyelvet beszélték-e, mint mi. Nem firtatnám, hogy nyelvünk négyezer éves-e vagy sem. Nem tartozik rám, hogy szókinccsünk egy- vagy négymillió szóból áll-e. „Sajnos kevesen öröködnék nyelvünk tisztaságán – mondja Balázs Géza nyelvész –, s már nem csak a közbeszéd, de intelligens, többdiplomás közszereplők a rádióban, televízióban (...) egy nyelvvizsgán simán megbuknának” (Balázs 2013, 62). Mi a baj?

Elhatalmasodott szavaink „i” végződésével való torzítása (pl. ovi, api, tesi, fizi...), temérdek idegen szó szükségtelen használata (pl. Posta

Shop...). A parlamentben, a szépirodalmunkban és a médiában is meghonosodtak a „nyomdafestéket nem tűró” szavak. (Gyerekkoromban kérdeztem apámtól: Mik ezek? – „Káromkodás – volt a válasz –, de csak a gyáva és tehetetlen ember káromkodik!”) Ezek és a hasonló jelenségek nemzetünk és anyanyelvünk gyalázása.

Országunk ismeretére, értékelésére, a haza szeretetére is szocializálnunk kellene. „*Boldog lehetsz, szerencsés Magyarországon* – zengi Hagymási Bálint 1509-ben –, *derűs égbajlat fürdeti tájad... Isten kegyéből kincsben, gazdagságban el nem maradsz te egyetlen országtól... s földjeid sokkal zsírosabbak, mint szántói gazdag Camponiának... zamatos nedűkben szinte fürdesz!*” (Szepesi 2003, 203–204). Ne vesszen ki Hagymási szelleme! A mély és tartós nemzeti szocializációhoz persze az egész nemzetnek és minden nemzetiségnek össze kellene fogni, és a médiának teljesen be kellene vetnie magát ebbe a folyamatba. Fel kellene hagyni a gúnyolódással (fasiszta, antiszemita, nacionalista, cigány, magyarkodó stb.). Az alkotmányos patriotizmus (törvénytisztelet, család-, haza- és népszerűség) és a jóléti nemzettudat (büszkének vagyunk családunkra, közös múltunkra, anyanyelvünkre, vívmányainkra, nagyjainkra) a szociális és a nemzeti öntudat alkotóelemei (Csepeli 2004, 483).

A kelet-közép-európai alkotmányokban (Halász 2005) megkülönböztetett helyet kap az adott nemzet nyelve és kultúrája. A nemzetállam túllépi a politikai, területi határokat, azaz a nyelvi és kulturális önállóság, függetlenség kifejezője. A régi magyar alkotmány (6.3 cikkelye) csak felelősséget vállalt a „határain kívül élő magyarok sorsáért (Öllös 2006, 26–43). Az új, Magyarország Alaptörvénye (2012. I. 1-től.) Hitvallásában hangsúlyozza: kiemelt fontosságú a magyar öntudat („Büszkének vagyunk...”). „Védi a magyar nyelvet” (A/cikk). A nemzetiségek „a magyar politikai közösség részei, államalkotó elemei” (Hitvallás 7 sor, XXIX cikk). Végül: „felelősséget vállal a határon kívül élő magyarok sorsáért” (D/cikk). A nemzetpolitika, tehát az egész nyelvi és kulturális nemzeti közösség érdekeit szolgálja. Minden magyar, a határon belül és kívül alanya, tárgya és kedvezményezettje. Mivel Magyarország Szent István óta nemzetiségeket befogadó és fenntartó államszervezet, gondoskodik a magyarországi kisebbségekről, amit igazol a 13 kisebbségi önkormányzat léte és működtetése.

A család az első szocializációs tényező a szociális és nemzeti öntudat terén. Az amerikaiak tele vannak optimizmussal, öntudattal, mert mindenki

tudja, hogy „a család az első!” Egyértelműen kimutatható, hogy a kulturálisan és egzisztenciálisan kedvező családi háttér előnyösen hat a gyermekek, fiatalok, sőt felnőttek önbizalmára, szociális érzékenységére, nemzeti öntudatára. 26 ország kutatásai egyértelművé teszik: a házasság és a család védőfaktor a szülők és gyermekeik számára egyaránt. A házások tovább élnek, boldogabbak, kevesebbet betegeskednek, ritkább körökben az öngyilkosság és a függőbetegség, mint az egyedülállók, párkapcsolatban élők vagy özvegyek esetében (Marcissen 2005, 379–402). Az a gyermek és fiatal, aki bírja családjá és szülei támogatását, kevésbé lesz depressziós, szorongó, függőbeteg, deviáns, nem érzi ellenségesnek környezetét, mint az egyéb környezetben nevelkedő kortársa (Kopp 1995, 122). A SOTE Mentálhigiénés Intézetének kutatása is ezt erősíti meg (Veres 2012, 79). Murányi szerint az állampolgári nemzettudat főképp a vallásos, az etnikai nemzettudat pedig inkább a nem vallásos családban erősödik. Létében, tartósságában bizonytalan és vegyes családokban a gyermekek nemzeti öntudata gyengébb, vagy zavart. Fontos tehát a teljes, kulturáltan és egzisztenciális biztonságban élő családok erősítése. Kiemelt szerepet kap a szülők iskolai végzettsége és a harmonikus családi légkör: anya és apa foglalkozzon a gyermekkel és fiatalal. A válás traumáit lehetőleg ki kell védeni, sőt az újrászerveződött család negatív hatásait is semlegesíteni kell (Murányi 2005, 108–109).

A stabil család a legeredményesebben küzd a szegénység ellen. Az EU-országokban a családi vállalkozások aránya jóval 60% fölötti, a munkahelyek kétharmadát a családok adják. Az USA-ban a cégek 90%-a családi jellegű, az áruforgalom és szolgáltatások több mint a felét ezek bonyolítják. A családi cégek – nagy átlagban – színvonalasabbak a menedzserek által vezetettekénél (Landes 2007, 11–12). Nem véletlen, hogy az EU előtérbe helyezi ezeket a vállalkozásokat! A családi cégek általában gyermekszereplők, „*vagyis mindig elég sok gyermekük született, hogy akadjon köztük egy két lelkes és tehetséges utód*” (Landes 2007, 34). Szinte már feledésbe merült a régi magyar mondás: „Akkor vagyunk gazdagok, ha sokan ülünk az asztal körül!” Ami persze nem csak mondás volt: a magyar családokban átlagban 4–5 gyermek nevelkedett. Ugyanakkor az is tény, hogy a kisgyermeküket nevelő-gondozó anyák komoly anyagi megtakarítást, gazdasági előnyt biztosítanak. A 2012. szeptember 13-án, Hódmezővásárhelyen megtartott konferencia bizonyította, hogy az anyák otthoni munkája

30–40%-kal járul hozzá a magyar GDP-hez. A nagy vállalkozói családok (Landes, 2007) fennmaradása és gazdasági fellendülése is függ az anyáktól és az otthon végzett munkájuktól. A Baring-dinasztia esetében szinte szenzációt jelent a családanya munkája. 1748-tól Baringné a családi vagyont 40 000 fontról (tízmillió mai dollárról) 70 000 fontra növelte, miközben kiválóan nevelte négy fiát és egy lányát (Landes 2007, 34). A család szociális, támogató tevékenységeket is végez. Nem csak a királynők, grófnők és egyéb nagyszonyok. Megfigyeltem, hogy a gyermekes családok, különösen a „nagy családosok” érzékenyebbek mások szociális gondjaira, és készségesebben segítenek, mint a nem házások, vagy a gyermektelenek. Érvényes ez a családi vállalkozások esetében is. A Peugeot-család – a gyár létesítése óta – olcsó lakásokat, orvosi és kórházi ápolást biztosít munkásainak, a cég boltjaiban kedvezményrel vásárolhatnak, temetési segélyben részesülnek. Ezen kívül óvodákat és iskolákat, cserkészcsapatokat, varró- és kertészszakköröket, zenekarokat, futballklubokat támogatnak (Landes 2007, 214). A gyermekvállalás és -gondozás, a gazdasági előnyök biztosítása, valamint a szociális tevékenységek szervezése a női emancipáció kiemelkedő jele, ami igazán a családban valósulhat meg. Landes, a családi dinasztikiák kutatója megállapítja, hogy századokon át a családanyák vállalták „a legmegbízhatóbb szerepeket, ők voltak a családi identitás és családi érdekek védelmezői” (Landes, 2007, 320).

Az iskola és más oktatási intézmények is hozzájárulnak a szociális és nemzeti tudat erősítéséhez. Pozsgai Imre a révfülöpi országos konferencián, 2009. november 9-én tartott előadásában (Nemzeti vagy/és keresztény öntudat) kiemelte, hogy „amit a katolikus család és a kis falusi iskola beültetett, az a politikai ellenszéllel dacolt, megmaradt. Olyan hazát kell tehát teremtenünk, amely tartást adhat, és a megmaradás igényét tartja életben bennünk!” Kutatások azt is igazolták, hogy az iskolai szinttel emelkedik fiataljaink szociális és nemzeti öntudata. Legalacsonyabb az öntudata a szakmunkásképzőbe járó fiataloknak, a szakközépiskola diákjai már tudatosabbak, de legtudatosabbak a gimnazisták (Murányi 2005, 107). Persze még nem lehetünk elégedettek, hiszen a „magyar vagyok” kérdése fiataljaink 14%-át egyáltalán nem, 46%-át csak néha, 30%-át gyakran, és csak 10%-át foglalkoztatja erőteljesen. Az európai öntudattal még rosszabbul állunk: a fiatalok 50%-a soha, 39%-a időnként, 9%-a gyakran és 2%-a nagyon erősen érdekelődik e kérdés iránt (Murányi 2005, 111).

Pedig az általános oktatás feladata, hogy a szocializáció intézményes formájává váljon, ahol generációk tanulják – többek között – azokat az ismereteket is, melyek a szociális és nemzeti identitás kialakulásához nélkülözhetetlenek a magyar történelemből, akár a magyar nyelv kimagasló értékéről és szépségéről, akár a magyar tudósokról, élsportolókról, öregekről, betegekről, fogyatékkal élőkéről stb. legyen szó. Mivel a család szellemi és gazdasági tőke, „személyi kapcsolatokra épül,” az „öröklődő gazdaság, valamint tapasztalati gazdagság és folyamatosság” tárháza (Landes 2007, 11), ezért az iskola elsősorú feladata a családi életre és gazdasági ismeretekre nevelés is.

A történelem tiszta vize táplálja a nemzeti öntudatot. Számos országra jellemző saját történelmének kiszínezése, felnagyítása. Magyarország a saját történelmét homályosítja. Olyan könyvekben is találkozunk ezzel a jelenséggel, amelyeket 2000 után adtak ki hazánkban: torzított kép jelenik meg őseinkről és történelmünk eseményeiről, alakjairól, hőseiről. Pedig a tények erősítenék a magyar polgár egészséges nemzeti és szociális öntudatát. Kívánatos lenne, hogy ne legyen rosszabb véleményünk önmagunkról, mint a minket ismerő idegen tollforgatóknak. Álljon itt néhány idézet.

Rabenberg Ottó, a 12. században hazánkat „Isten paradicsomának” nevezi, ahol régebben „a hunok éltek”, majd a „magyarok ütöttek tanyát” (Szepesi 2003, 75). Gardizi perzsa író, 1050 tájt beszámol őseinkről *Zen al-akbar* (Híradás ékessége) című művében: „A magyarok bátrak és szép külsejű emberek, nagy testűek és vagyonosak. Ruhájuk brokátból való, fegyvereik ezüsttel vannak kiverve, és mindet gyöngyberakás ékesíti” (Szepesi 2003, 33). „Feljegyzések tanúsága szerint a magyaros jelleghez tartozott 1522-ben is a skarlátszövet, gránátszövet, damaszt-selyem, rókamállal prémezett suba, morvai posztó, atlasz szövet, hermelin suba, csizma, gyöngyök és arany ékszerek” (Szepesi 2003, 223–224). Hogyan egyeztethető ez a történelemkönyveinkben megjelenő kistermetű, csúnyácska, bőgatyás őseink torzképével? Egyébként „írások emlékeink szerint pl. Árpád-házi királyaink általában magas termetűek voltak, keskeny arcukban jellegzetes 'sáross' ült.” Gondoljunk Szent Lászlóra, aki „valladtul fogva mindenkinél magasb” volt, vagy III. Bélára, akinek „csontváza épségben fennmaradt, csaknem kétméteresre nőtt” (Szepesi 2010, 95). (Szerencsére van igény e történelmi kérdések tudományos szintű tisztázására: 2012-ben létre jött a MTA Magyar Östörténeti Munkacso-

portja, 2013. IV. 17-18-án a MTA megszervezte a Magyar östörténet: tudomány és hagyományörzés konferenciáját.)

Am folytassuk a vallomásokat: „Magyarország a kereszténység pajzsa és a nyugati civilizáció védelmezője” (II. Pius pápa 1456-ban). Mondhatjuk: a nyugati civilizáció támogatója, pl. a British Museum egyik legértékesebb ősnymtatványa magyarul íródott, 1533-ban. Vagy nézzük meg a bécsi kincstár magyar ékességeit. Gondolhatunk Brunsvik Teréz európai óvodaalapító munkásságára is, stb. „A legázolt, bilincsbbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon!” (Albert Camus francia író, 1957. október 23.) „Magyarok! Népük nagy múltra tekint vissza... A lehetőség eljött az Önök számára, hogy kibontakoztassák képességeiket és megmutassák a világnak szellemüket, kezdeményező képességüket. Ehhez azonban az önbi-zalom elengedhetetlen... Biztos vagyok abban, hogy egy ilyen nagy múltú nemzet fényes jövő előtt áll... Gondolkodjanak távlatokban!” (Dalai Láma 2006)

A magyar történelem érdekessége, hogy „a honfoglalás után nem kerültek elő tömegsírok, felégetett várak – mondja Böjte Csaba. – Árpád vezér egy asztalhoz tudta ültetni a Kárpát-medencében lakó embereket, különféle honfoglaló törzseket. Ez nem olyan magától értetődő, mert az olasz városállamok évszázadokig ölték egymást. Az Árpád-házi királyok alatt hunokat, besenyőket, talán minket, székelyeket, befogadtak, és otthon érezhettük magunkat. Ez az otthonérzés évszázadokon keresztül megvolt. Gondoljunk csak a csatákra, Nándorfehérvárra, a negyvennyolcas szabadságharcra, a tábornokokra. ... Az árpádi álmodásban látom, hogy együtt többen vagyunk, mint külön-külön. Én Trianon kapcsán sem a hegyeket, bányákat sajnálom, hanem azt a népek közötti baráti együttlétet” (Zalka 2010, 9).

Hazánkban sokan ódzkodnak a vallástól, pedig a család mellett kiváló védőfaktor, mind szociálisan, mind egészségügyileg (Kopp 2007, 1350–1361). A szocialista légkörben szocializálódtak ellentétet láthatnak a tudomány és vallás között. „Teljes félreértés – mondja Gulyás Balázs nemzetközi hírű agykutató tudós –, hogy egy magasabb rendű valóságban való hit ütközne a tudománnyal” (Veres 2013, 59). Sőt, a vallás – kifejezetten a kereszténység – a szociális érzékenység és a nemzettudat megalapozója, ébren tartója. „A kereszténység ma is, a tömegek korában is kultúránk lényege. Ezt a keresztény kultúrát a vertikálisan betörő barbárság ellen megvédeni, minőségét

elmélyíteni a nemzetnevelés feladata” (Márai 1942, 192). A vallásgyakorlatok: istentiszteletek, körmenetek, szertartások, zárandoklatok, nemcsak vallási élményekhez és gazdagabb hitélethez juttatják az egyéneket, hanem általában mélyítik, aktivizálják a nemzeti öntudatot, a hovatartozás élményét és az összetartás erényét. Optimizmust sugároznak. Igyekeznek kiragadni a depresszió és a vele összefüggésbe hozható alkoholizmus, öngyilkosság stb. útvesztőiből. Túl kellene lépni a szocialista évtizedek vallásüldözésén, vallásgyalázásán, és a vallást az emberiség közkinccsént kellene értékelni. Tudományos lapból idézem: „A 21. század embere fellázad a csak ésszerű világ mechanikus kövé válása ellen. Így ma a tudásalapú társadalom csúcspontján a vallásosság és a hit első helyet foglal el a kultúra és a tudomány napirendjén” (Schüle 2008, 38). Dean Hamer molekulárbiológus 2004-ben megállapította, hogy „létezik egy isten-gén. A hit ösztön, a spiritualitás ezért az ember genomjában lakozik. Röviden ez azt jelenti, hogy az ember azért hisz, mert génjei miatt nem tehet másként” (Schüle 2008, 44). Érdekesek pl. Albert Einstein kijelentései a vallásról: „A természet minden igaz kutatója vallásos tiszteletet érez, mert nem tudja elképzelni, hogy ő az első, aki kigondolta a rendkívül törekeny szálakat, amelyek észleléséhez kötődnek.” „Fenntartom, hogy a kozmikus vallásos érzés a tudományos kutatás legerősebb ösztönzője” (Calaprice 1996, 145. és 148).

A keresztény vallás nagyon toleráns – amint ezt David Cameron brit államfő kiemeli: „Sokkal könnyebb zsidónak vagy muszlimnak lenni itt, Nagy-Britanniában, mint Franciaországban vagy más szekularizált országban. Miért? Mert a tolerancia, melyet a kereszténység megkövetel a társadalmaktól, nagyobb teret enged más vallásoknak is” (Szőnyi 2012, 20).

A vallás a gazdasági jólét egyik motorja. Az amerikai dolláron ez áll: „Istenben bízunk!” Ez a pénznem a világ kulcsvalútája! A családi vállalkozások Európában és az USA-ban évszázadokon át eredményesen működtek, mélyen gyökerezett bennük a vallásosság. A Rothschild-dinasztia megalapítója pl. minden nap reggel és este istentiszteleten vett részt, fiú utódainak is meghagyta, hogy csakis vallásos lánnyal házasodjanak nemzetükből (Landes 2007, 69–72). John D. Rockefeller, az irodaság, 19 éves fiatalember térdén állva kérte Isten áldását vállalkozására, és a világ egyik leggazdagabb embere lett. Utódai mai napig is követik ősatyjuk példáját a vallás gyakorlásában és a felebaráti szeretet művelésében (Landes 2007, 247).

Furcsa jelenséggel találkozunk: „Hitler és Lenin, hatalomra kerülvén, azonnal vallásüldözésbe kezdett, s kitiltotta a közoktatásból a hit- és erkölcsant, kiűldözte az országból a tisztességesen gondolkodó tudósokat, művészeket” (Czakó 2003, 150). Elgondolkodtató, hogy ez a tendencia ma is él Európában. A Keresztények Elleni Intoleranciát és Diszkriminációt Figyelő Intézet szerint évente közel kétszázra rúg a keresztények elleni diszkriminatív, sokszor erőszakba torkolló esetek száma (Szőnyi 2012, 23). „A világot egy csapásra nem lehet megváltoztatni, oázisokat viszont létrehozhatunk benne. A hívő-nem hívő párbeszédben, a felekezetek közötti párbeszédben remek lehetőségek kínálkoznak erre” (Stumpf 2012, 75).

Irodalomunk különös tápanyagot szolgáltat a szociális érzékenység, az ember- és hazaszeretet, valamint a nemzeti öntudat különböző kifejeződéséimegnyilvánulásai révén. A költészet (Benedek 1998), a mese- és mondavilág (Tóth é.n.), de legfőképp a történelmi regényirodalom rendkívüli segítséget nyújt a nemzeti öntudat és a szociális egyensúly megteremtésére, fejlesztésére és megtartására. A nemzeti kultúra megalapozását is szolgálja, különösen 1772-től, amikor Bessenyei György, majd nem sokkal később Berzsenyi Dániel művei megjelentek. Ezt a célt szolgálta Kazinczy Ferenc és körének munkássága is, sőt az egész nyelvújító mozgalom. Különösen a fiatalokat segítik nemzeti öntudatra a történelmi regények. A regényirodalom 1788-ig a francia művek és szellemiség képviselőiben állott Bessenyei, Báróczi és köreik képviselőiben. Ezután hódított tért a német irány. A 19. sz. legismertebb regénye volt Lafontaine Különce és Kotzebue Leontínája. A történelmi regény úttörője Walter Scott, Magyarországi kezdeményezője Jósika Miklós. Azóta ez a műfaj folyamatosan jelen van az irodalmi palettán. A 19. században a történelem szakaszait boncolgatták, amelyek segítik a társadalom, a nemzet és a közösségek önmeghatározását – ilyenek például Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai Mór művei. A 20. században viszont Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Kodolányi János regényei képviselik ugyanezt a célkitűzést. Végül hiteles, tényeken alapuló történelmi regényírással próbálkoznak (Gyulai Pál, Kemény Zsigmond). Megvannak a saját regényírói Erdélynek (Kós Károly, Makkai Sándor), a Felvidéknek (Darkó István, Kaczér Illés) és a Délvidéknek (Németh Ákos, Siposhegyi Péter). 1948 után a regényírásra is rányomja bélyegét a marxizmus. Napjainkban inkább a múlt rekonstrukcióját művelik regényíróink. Ugyanakkor az ún. „korszerű, modern

irodalomra” egyre jellemzőbb, hogy elferdíti magyar szavainkat, a szépirodalmat bulvárosítja, bénítva a szociális érzékenység és a nemzeti öntudat formálását.

A média erősen támogathatja, illetve gátolja a társadalom szociális és nemzeti öntudatát. *„A magyar tömegek nagy összessége ma sem az egyetemi szemináriumok munkaszobáiban szerzi átlagos műveltségét, hanem néptanítók, továbbá a sajtó, könyvkiadók s végül a színház és a mozgóképeket pergető üzemek jóvoltából”* (Márai 1942, 206). A szociális és a nemzeti öntudat formálását kellene támogatnia a rádióknak, a televízió minden magyarországi csatornájának, a nyomtatott és elektronikus sajtónak, valamint az internetnek. Ez közös felelősségvállalást jelent egymás és az ország szolgálatában. *„A közszolgálati médiától azt várjuk, hogy a média erejét és lehetőségeit értékközvetítésre, nevelésre, a nemzet erkölcsi és szellemi erejének növelésére használja”* (Százak Tanácsa 2012. 3.1.).

Magyarországon a piacgazdaság alapú és liberális gondolkodás erősebb a médiában, mint a nemzeti öntudatban érdekelt állam, egyházak és civil szféra jelenléte. Ezért – akarva, akaratlanul – túl erős a szorongáskeltés: *„a manipulációk, amelyek a családot, a közösséget, az emberi kapcsolatokat bomlasztják, ezek értékeit kicsinyítik, vagy tagadják, filmek és újságok, könyvek tömegével szorongással terelhető tömeget formálnak”* (Kopp 1995, 12). Szerencsére megjelentek értékes tévéműsorok, mint pl. a „Fölszállott a páva”, amely több millió nézőt lelkesített. *„Sokan rácsodálkoztak: Nekünk ilyenünk is van? És ezt ennyi fiatal tudja?”* (Herczku 2012, 81). Kiemelhetjük még a köztévé „Nemzeti nagyvizit” című sorozatát, amely nagyon fontos – főképp mentálhigiénés és egészségügyi kérdéseket ismertet a nagyközönséggel (Élő 2012, 64).

A politika mindig jelentős szerepet játszott a nemzet szociális ügyeinek kezelésében és öntudatának formálásában. Az utóbbi 60 évben a politikai hatalmat sokszor nem érdekelte sem a magyar nemzet, sem ennek a nemzetnek az öntudata. A média rabként szolgálta ezt a politikai nihilizmust. Ezért is fogyott a magyarság idehaza, de Erdélyben, Szlovákiában és Délvidéken is. Megszűntek a falusi iskolák. Szinte nincsenek kulturális rendezvények, kulturált szórakozóhelyek stb. A magyarságtudat megnyilvánulásait a politikai hatalom megszegyenítette, tiltotta, sőt büntette. Vegyük például az 1848-as forradalmi dalok vagy a himnusz szövege éneklésének tilalmát. Még egy gyalázkodónak szánt fogalmat is kitaláltak: „magyarkodik”. Más népek-

nél nem ismerünk ilyen: a német nem „németkedik”, az angol nem „angolkodik”, stb., ha kifejezi német, angol öntudatát, azt nem fojtja el az adott politikai hatalom elmarasztaló jelzőkkel. Múlt nyáron meglátogattam amerikai rokonságomat. Szinte minden ház előtt ott lengedezett az amerikai lobogó. Az egyik ház tulajdonosa teletűzdelte portáját kisebb lobogókkal. Építkezéseken a darun leng az amerikai zászló szép nagy példánya. Senkinek nem jutna eszébe, hogy ezek „amerikáskodnának”.

Az lenne természetes, ha a politika és politikusok élen járnának a nemzetépítésben. Ismernék és lelkesen támogatnák a magyar népjólétet, kéz a kézben ünnepelnék a magyar ünnepeket, tisztelnék a magyar emlékműveket, saját vagyonukkal is támogatnák a szociális hálót. Közismert a turkológia, a germanisztika, a szlavisztika stb., de milyen helye van a hungarológiának (magyarságtudománynak) a magyar fejekben (Sümegei 2010, 56–58)? Hóman Bálint idején hazánk 48 külföldi egyetemi képviselővel rendelkezett. Szerencsére, 2002-ben kisarjadtt a Balassi Intézet, melynek 19 oktatóhellyel van kapcsolata, és létezik egy jelentős civil szerveződés, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. De ez még mind túl kevés. *„Olyan nemzetpolitikai koncepcióra lenne szükség, amely támogatja például a magyar kutatási eredmények külföldi publikálását. Ez a magyarságkép alakításában ugyanolyan fontos lenne, mint az épített örökség vagy a hungarikumok sora... A hungarológia nem elvont tudomány: fontos, hogy az Európai Unió intézményeiben és az élet más területein legyenek a világban olyan szakemberek, akik, bár nem magyarok, de rokonszenvvel és némi rálátással tudnak beszélni hazánkról tudományos és közéleti vitákban, magánbeszélgetésekben”* (Sümegei 2010, 58). Románia például nemzeti prioritásként kezeli, hogy a nagy világ minél többet megtudjon róluk, méghozzá francia, angol nyelven. Mit tesz ezért a magyar politika?

Mekkorát lendíthetne a magyar gazdaságon és a magyarság ismertetésén, sőt a magyar öntudaton is a jól szervezett nemzeti turizmus! Igaz, van ebből valami Bugac Pusztán, a Hortobágyon. A napokban jártam Ausztriában. Az egyik töltőállomáson gyönyörű angol és egyéb nyelvű kiadványokkal találkoztam a különböző megyei falusi, kulturális, egészségügyi stb. turizmusról. Nem kellene könnyedén elintézni: *– Hát ők ebből élnek!* El lehetne indulni ezen az úton. Magyarországnak is van mit felkínálnia az ide látogatóknak. Sőt, ez gazdasági érdek!

A magyar intézmények (Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Pedagógiai Társaság, Magyar Szociológiai Társaság stb.) ugyancsak sokat lendíthetnek a nemzet öntudatán és szociális jólétén. Intézményeinknek csak a nevében szerepel a magyar szó, vagy ténylegesen szolgálják az ország tudományosságát, művészetét, közéletét, gazdaságát, a népet?

Az ünneplés (Teleki 1992) is emeli a szociális és nemzeti öntudatot. Őseink évente 114 napot ünnepeltek és 251 napon dolgoztak. Az ünnepnapokat „*hol áhitattal, hol bolondozással*” (istentisztelettel és/vagy farsangolással, bajvívással, lovagi tornával, játékkal, énekkel, tánccal stb.) töltötték. Táncozaink és énekesaink ismertek voltak Európa-szerte (Szepesi 2003, 138–139 és 171–172). Az osztrákok megülnék minden állami és minden egyházi ünnepet ma is. Olyanokat is, melyek az egyházban csak másodlagosak. Ünnepelemek munkaszüneti jelleggel. Mi magyarok viszont megfélemedezünk még a történelmi és nemzeti ünnepeinkről is. Sőt, szerintem többségünk nem tud ünnepelni. Sokaknak nincs sem ünnepe, sem szünnapja. A legnagyobb nemzeti ünnepeken is dolgozik a földeken, az építkezéseken. Emiatt a nemzet szellemi és egészségi jóléte forog kockán. Gondoljunk a népbetegségeként számon tartott infarktusra, a sok elhanyagolt gyermekre, az öngyilkosokra, alkoholistára stb. Ezek a jelenségek önbizalomvesztést jeleznek, míg az ünneplés testi-lelki egyensúlyunkban és önbizalmunkban erősíthetne meg minket (Fromm 2010, 13–20).

Persze, vannak reménnyel kecsegtető jelek, mint például a 2010. június 24–27-én rendezett Árpád-házi Magyar Szentek Napja Csíkrákoson (Erdély), amelynek célja, hogy a nemzettudat építését szolgáló hagyományt teremtsenek. Bizonyos, hogy meg kell tanulnunk ünnepelni (Zalka 2010, 8–9).

A példaképek erősítik a nemzetek öntudatát, és a mi országunk bővelkedik ezekben. Európai híró királyaink sora (István, László, Mátyás, hogy csak néhányat említsünk) erősítette a magyar nép hírnevét. Nagy politikusokat is adott ez a nemzet (Rákóczi, Széchenyi, Telekies stb.). Vitéségükről híresek magyarjaink világszerte: Kovács János huszárt Amerika méltatja és hősei közé iktatta, Teleki Sámuel élharcosként küzdött Európa szabadságharcainak mezején, sőt Benyovszky huszár a császárságig vitte. A tudomány terén is jeleskedtek magyarok. Az atomreaktor felfedezői, Teller Ede és társai, a számítógép tökéletesítői, Neumann János és társai. Vagy a jelenben: a napelemes tetőcserép Tóth Miklóstól, az üvegbeton

Losonczy Árontól stb. A sportban sem kell visszatérni Puskás világhírű csapatáig. Napjainkban is számos magyar jeleskedik, mint Hosszú Katinka úszó-világbajnok, a 31 mérkőzésben veretlen Erdei Zsolt, de a játékok közt is találunk kiemelkedőt: világgpiaci siker Aczél Zoltán és társainak társasjátéka, a Krysis stb. Nagyon kevés nép dicsekedhet annyi szenttel, mint a magyarok: első királyunk egész családja, majd László, Erzsébet (három), Margit (kettő), Kinga és modern korunk számos szentje. Szociális téren is kimagasló egyéniségeink pl. a szegény- és beteggondozó Árpád-házi Szent Erzsébet, a békekesség tanácsadója: Árpád-házi Szent Margit, a szemek orvosa: Batthyány László stb. XVI. Benedek pápa üzenetét így zárja: „*Mária, a Magyarok Nagymatyja, Szent István király, Szent Erzsébet és mindazon szentek, akik a nemes pannon föld szülőttei, örködjének továbbra is a magyar nép legitím törekvései fölött*” (XVI. Benedek 2006, 479).

A nemzeti jelképek és hagyományok: szobrok, lobogók, történelmi zászlók, zarándokhelyek, szokások mind megannyi generátorai és erősítői a szociális és nemzeti tudatnak. Magyar emlékszobrokkal, szimbólumokkal az elcsatolt országrészekben is találkozunk. Nem mindig zavartalan az ottani létük a politikai hatalom részéről: gondolhatunk Mátyás királyunk szobrának keresztútjára Erdélyben. Svédországi kutatásaim során felfigyeltem az svéd öntudat egyik sajátos megnyilvánulására: a svéd tájra! A sűrű erdők, a jellegzetes parasztházak, a tehenek és ezek megjelenítései dísz- és emléktárgyakon ékes jelei a svéd nemzeti öntudatnak. „*Jó – mondja a francia Balazic –, ha a nagy példaképek jelen vannak az életünkben. A nemzeti értékek, a kultúra, a hagyományok ápolása nagyon fontos. Ahhoz, hogy tudatosan építsük a jövőt, ismernünk kell gyökereinket. Nincs elég reklám a magyar hagyományoknak. ...A magyar hagyományoknak rendkívül széles tárháza van. A bőr megmunkálása, a lovas kultúra. Nem is olyan régen Budapest volt az egyik legnagyobb európai divat-főváros. Egy kicsit, mintha kiengedte volna ez a nép kezéből a gyeplőt. Több kollektív önbizalomra lenne szükség, hiszen annyi minden van, amire büszkék lehetnének. Szeretném megérni például, hogy Magyarország legyen a termálfürdő-turizmus európai központja*” (Tölgyes 2010, 57). Érdekes, hogy 1551-ben Bécsben megjelent egy könyv „*Magyarország hévizei és csodaforrásai*” témában (Szepesi 2003, 242–243).

Mennyi hungarikum veszik el Magyarországon: a szürke marha, a racka juh, a lipicai ménés, mangalica sertés, a tokaji, a magyar találmányok stb.

Minden magyar jellegzetességre: a magyar tájra, a csikósokra, a magyar konyhára, a magyaros vendéglátásra stb. szükségünk van a magyar öntudat és gazdasági jólét felélesztése és ápolása céljából. „A legújabb kor egyetlen lényeges eseménye – írja Baranyai Tibor – az egyetemes szellemi hagyomány újra megtalálása és felélesztési kísérlete. Ez, mint lépés, az évszázadok óta tartó és egyre válságosabb hanyatlási folyamatnak bensőleg egy csapásra véget vet. Aki a hagyomány valódi jelentőségét megértette, a világválságot kezelendő, többé nem valami új és még újabb valami után kutat, hanem – mintegy minden részleges lehetőséget kimerítve – a legösszefogottabban tekinti az egyetlen teljes lehetőségetnek” (Baranyai 2005, Bevezető). Milyen jó lenne, ha ez Magyarország és minden magyar ember esetében is megvalósulna: felfedeznénk nemzeti hagyományainkat! Megszabadulnánk végre „a sötét kortól”, amely nem más, mint „hagyományvesztettség és hagyományellenesség”. „Az ember – írja Baranyai –, aki ma számít, a modernségen maradéktalanul túl van. Túl van a reneszánszon, racionalizmuson, mechanizmuson, materializmuson, ahogyan túl van a kapitalizmuson, szocializmuson, liberalizmuson, és profán tudományon és technikán: minden olyan illúzió, ami az igazságot oly régtől kezdve igyekszik.” Talán nem vagyunk mi saját hagyományaink ellenségei, de – általában – a nemtörődomség jellemzi gondolkodásunkat. Nincs bennünk „egzisztenciális bátorság”. Hová tűnt a családokból a gyermekszertető hagyományunk? Az átlag 4-6 gyermek? Nemzetünk fennmaradása kétségessé vált. Hol van a magyaros és szabatos beszédre tanítás? A mai rádió- és tévéadások, filmek nyelvezete milyen messze került ettől! Ha „a nemzet a nyelvében él”, mi lesz jelen nemzetünkkel...? Hol a magyar turizmus? Angol cégtáblákkal, McDonald's-szokkal, vagy čevapčić-csel, amerikai zenével csábítjuk a Magyarország iránt érdeklődőket? Nagy szükség lenne „az őseredeti frissességű tradícióra” hazánknak!

„A nemzeti létnél jobbat aligha kínálhatunk” (Scruton 2005, 66), mert ez országunk szociális, sőt gazdasági alapja. A nemzet ereje abban van, hogy sajátos forrásból (ifjúsági mozgalmakból, oktatásból, házasságból és családból, szorgalmas munkából, géniuszának innovációiból, illetve a szóban, dalban, filmben kifejeződő kultúrából) meríthet erőt a megújulásra. Bukatója viszont (Scruton 2005, 68–83) számos: (1) A válás elidegenítése a társadalomtól – holott a vallás a szociális és nemzettudat jóváhagyója és őre. Meg-

tagadásának a közösségi szellem és szociális rend is kárát vallja. (2) A „multikulturalizmus” túlkapasai, amikor pl. a kisebbség bírálata tilos, sőt bűn. (3) A „megtagadás kultúrája”. Ilyen közegben elapad a hűség, de elvész a kötelességtudat is, ám megmarad a vélt jogok igénye. A család divatos megtagadásával pl. napirendre kerül – többek között – a „szabad szerelem”, a partnerek váltogatása, sőt az elkötelezettség kerülése. Az ész trónra ültetése megtermi az érzelmek (szeretet, együttérzés stb.) elhalását. „A nemzetállamot lehet dicsérni vagy vádolni, utálni vagy szeretni, de az általa biztosított tagsági forma az egyes állampolgárok közötti bizalmi köteleket is jelenti, és azt a testületet is, amelynek döntéshozatalából a polgárok kiveszik részüket” (Scruton 2005, 135).

Galeotto Marzio, Mátyás és Beatrix esküvőjének krónikása megállapítja: „Magyarország különböző nemzetiségű ellenségek között fekszik” (Szepesi 2003, 176). Ettől nagyobb baj, ha határain belül ellenségeskedés dül, mert ezzel az ország szellemi, szociális, egészségi és anyagi jóllétét ássák alá. „Összetartásban az erő!”

Irodalom

Balázs Géza (2013): *Beszél ön magyarul?* In: *Heti Válasz*, 2013/19. sz. 62. o.

Baranyai Tibor Imre (2005): *Fejlődő létfontosság és örök hagyomány*. Debrecen, Kvinteszencia.

Benedek István (szerk.) (1998): *Rendületlenül. A hazaszeretet versei*. Budapest, Officina Nova.

Calaprice Alice (szerk.) (1996): *Idézetek Einsteinól*. Budapest, Alexandra Kiadó.

Csábi Szilvia (szerk.) (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémia.

Csepeli György – és T. (2004): *Nemzeti identitástudat Magyarországon az ezredfordulón*. In: *Kolosi Tamás és T. (szerk.) (2004): Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI. 471–483 oldalak.

Czakó Gábor (2008): *Beavatás a magyar észjárásba*. Budapest, CZ. Simon Könyvek.

Czakó Gábor (2003): *Beavatás. Magánállamok*. Budapest, Boldog Salamon Kör.

Dalai LÁMA: *Üzenete a magyaroknak*, 2006. október 11-én.

Élő Anita (2012): *Nemzeti nagyvizit*. In: *Heti Válasz*, 2012. november 29. 64–65.

- Fabricius Gábor** (2010): *XXI. századi nemzeti kultúra*. In: *Heti Válasz*, 2010/26. sz. 64.
- Erick **Fromm** (2010): *Utak egy egészséges társadalom felé*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Für Lajos** (2010): *Kárpát-medencei létünk a tét*. Budapest, Kairosz.
- Gyurgyák János** (2012): *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris
- Halász István** (2005): *A nemzetfogalom nyelvi és kulturális elemei a kelet-közép-európai alkotmányokban*. In: Kántor Zoltán – Majoros Balász (szerk.) (2005): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel.
- Herczku Ágnes** (2012): *Köszönet az Ősöknek!* In: *Heti Válasz*, 2012/51-52. sz. (dec. 20) 80–82.
- Horváth-Szabó Katalin** (szerk.) (1998): *Lélekvilág: Pszichológiai tanulmányok a vallásról, az erkölcsről és az én-ről*. Piliscsaba, PPKÉ.
- Huszár Tibor** (2012): *Erdei Ferenc 1910-1971 – Politikai életrajz*. Budapest, Corvina.
- Kiss Gábor** (szerk.) (1999): *Magyar Szókinctár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Kopp Mária**, Skrabski Árpád (1995): *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Kiadó.
- Mari S. **Kopp**, Árpád Skrabski, Sándor Szekmák (2000): *Psychosocial risk factors*. Social Science and Medicine, 2000/51. 1350-1361.
- Lackfi János** (2012): *Milyenek a magyarok?* Budapest, Helikon.
- David S. **Landes** (2007): *Dinasztiák*. Budapest, Partvonal Kiadó.
- Lázár Guy** (1988): *Kik tartoznak a nemzethez?* In: *Ifjúsági Szemle*, 1988/2. sz. 34–41.
- Márai Sándor** (1942): *Európa elrablása. Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Budapest, Helikon Kiadó.
- Marcissen K.**, Piat L. (2005): *Race differences in the relationship between role experiences and well-being*. Health, 2005, (9) 3, 379–402.
- Mátyás Szabolcs** (2003): *Tudnom kell, mert magyar vagyok*, Budapest, Szerző kiadása.
- Melléklet** (2010): *Felmérés a magyarok fesztiválozási szokásairól*. In: *Heti Válasz*, 2010/25. sz. 67.
- Murányi István** (2005): *Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvég Magyarországon*. In: *Erdélyi társadalom*, 2005/3. évfolyam 1. szám 97–126.
- Oyeyele Moni** (2012): *Nemzetközi vizeken*. In: *Heti Válasz*, 2012/2. sz. 16–19.
- Öllös László** (2006): *A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok*. In: *Fundamentum*, 2006/3. sz. 26–43.
- Papp István** (2012): *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Perlaki Lajos** (2004): *A boldog élet filozófiája*. Budapest, SZIT.
- Schüle Christian** (2008): *Miért hisz az ember?* In: *GEO*. 2008. december, 28–47.
- Scruton Roger** (2005): *A nemzetek szükségességéről*, Budapest, Helikon.
- Sípos Ferenc** (2012): *Nevében él a nemzet*. Budapest, Novum Libro.
- Stumpf András** (2012): *Ember vagyok, nem jelenség*. In: *Heti Válasz*, 2012/51–52.sz. (december 20.) 74–77.
- Sümegei Noémi** (2010): *Magyarságtan, elégtelen*. In: *Heti Válasz*, 2010/25. sz., 56–58.
- Sümegei Noémi** (2012): *Lelki egérutak*. In: *Heti Válasz*, 2012/49. sz. (dec. 6.) 32–34.
- Százak Tanácsa**: *Állásfoglalás a közszolgálati média helyzetéről*. 2012.03.01.
- Szepesi Attila** (2003): *Kapuk és vendégek*. Budapest, Magyar Könyvklub
- Szönyi Szilárd** (2012): *A tolerancia diktatúrája*. In: *Heti Válasz*, 2012/51–52.sz. (december 20.) 20–23.
- Teleki Béla** (1992): *Az ünneplés művészete*. Debrecen, Forrás.
- Tóth Béla** (é.n.): *Szájról szájra. Magyarság szállóigéi*. Debrecen, TKK.
- Tölgyesi Eszter** (2010): *A magyarok elengedték a gyepőt*. In: *Képmás*, 2010. 56–57.
- XVI. Benedek (2006)**: *Üzenet a Magyar Népnak*. In: *Távlatok*, 2006/4. szám, 478–479.
- Veres Judit Ágnes** (2013): *Országimázs-építő koncertre készül Leslie Mandoki*. In: *Heti Válasz*, 2013/5. sz. 22–23.
- Veres Kata** (2012): *Kik azok a pálferisek?* In: *Heti Válasz*, 2012/51–52.sz. (december 20.) 78–79.
- Veres Kata** (2013): *Gulyás Balázs a kifürkészhetetlen agyról*. In: *Heti Válasz*, 2013/5. sz. 58–59.
- Zalka Katalin** (2010): *Hogyan ünnepeljünk?* In: *Képmás*, 2010/8. sz. 8–9.

Farkas Péter

A munka méltósága

A munka erkölcsi teológiai és társadalomelméleti összefüggései

„Egy középkorban játszódó történet szerint egy vándor közeledett egy város felé. Hatalmas kőfejtőn keresztül vitt az útja. Rengetegen dolgoztak ott izzadtan, keserű, kőporral teli arccal. A vándor odament egyikükhöz és megkérdezte tőle: »Mit csinálsz?« Az mérgesen felelte: »Nem látod? Követ török.« A vándor továbbment, és egy másikat is megkérdezett: »Mit csinálsz?« Az ezt mondta: »Pénzt keresek, hogy eltartsam a családomat.« Végre a vándor meglátott egy embert, aki sugárzó arccal, szemmel láthatóan örömmel dolgozott. Őt is megkérdezte: »Mit csinálsz?« Az felegyenesedett és csillogó szemekkel ezt felelte: »Katedrális építék.«¹

A 21. század elején a munka újra az érdeklődés homlokterébe került. Többben hangoztatják: vissza kell térni a munka alapú termeléshez. Az érdeklődésnek több oka is lehet, így az is, hogy a munka jellege változott. A múlt század a nagyüzemi ipari és mezőgazdasági munka időszaka volt, amikor az emberek többsége *közösségben* végezte tevékenységét. A globalitás korában a munka elvesztette közösségi jellegét, *személytelessé* vált.

A munka megbecsüléséhez vezetett az is, hogy jelentősen megnőtt a munkanélküliség.² Számos fejlett országban vezetett ehhez, hogy a globális tőke olyan országokba helyezi át a termelést, ahol olcsó a munkaerő és a nyersanyag. A volt szocialista országokban pedig az ún. „kapun belüli munkanélküliséget” felváltotta a növekvő tényleges munkanélküliség.

„A munka nemesít” – hirdették a kommunisták. „A munka szabaddá tesz” – írták ki a náci koncentrációs táborok bejárata elé. Bár részben helyesek e jelszavak, csak hogy a félígazságot úgy állították be, mintha az a teljes igazság lenne. A munka van az emberért, nem pedig az ember a munkáért.³ A munka nem cél, hanem alkalmas eszköz lehet az emberhez méltó cél elérésére. A munka valójában tevékenység, és mivel emberi tevékenység, sőt szabad tett, ezért a munkával együtt jár a felelősség is.

Ahol a szabadság és felelősség kettőssége megjelenik, ott nem akármilyen tetről, hanem erkölcsi tetről, vagyis emberi cselekvésről beszélünk. A munkának tehát mindig erkölcsi színezete is van.

I. A munka fogalma

„Munkának nevezzük az ember mindama testi-fizikai és szellemi-ideális cselekvéseit és ténykedéseit, amelyek arra szolgálnak, hogy tárgyi-instrumentális úton biztosítsák fizikai létét és léte újratermelésének feltételeit.”⁴

A munka tehát egyrészt magát az emberi tevékenységet jelenti, amely által értéket hoz létre. Másrészt azt a tevékenységet is jelenti, amellyel az ember önmagát tartja fenn.

Tulajdonképpen mindkét felfogás a munka szűkített értelmezését adja. Amely felfogás a *munka személyes hasznát* tekinti kiindulópontnak, aszerint a munka egy hasznos, pénzkereső tevékenység, amelynek segítségével az ember eltartja önmagát és családját, és anyagi lehetőséget biztosít önmaga számára, hogy vágyait kielégítse.⁵ Sebezhető pontja e felfogásnak, hogy az így gondolkodó ember a közvetlen környezetét és a társadalmat eszközként tekinti egyéni céljai eléréséhez. A másik hibája e logikának, hogy a munkát csak az anyagi haszon szempontjából nézi, a szellemi és lelki szempontok háttérbe szorulnak.

A másik ilyen szűkített értelmezés a munkát a *társadalmi haszna* felől közelíti meg. E szerint a munka egy olyan tevékenység, amely a társadalom „működésének”, gazdagodásának alapvető feltétele. Ezen értelmezés szerint az embernek alá kell vetnie magát a társadalom érdekeinek, egyéni álmait nem keresztezhetik a „magasabb” közösségi érdeket. E felfogás antropológiai tévedése, hogy az embert eszköznek tekinti, ami pedig ellentmond az ember lényegének, amelyhez alapvetően hozzátartozik az alkotó szabadság.

Magunk részéről a komplexebb erkölcsológiai megközelítést érezzük helyesnek. A II. Vatikáni zsinat a munka lényegét a következőképpen fogalmazza meg: „Az emberi tevékenység, miként az emberből indul ki, ugyanúgy az emberre irányul. Az ember ugyanis amikor dolgozik, nem csupán a tárgyakat és a társadalmat alakítja át, hanem önmagát is tökéletesíti. Sok mindent megtanul, képességeit fejleszti, kilép önmagából, sőt önmaga fölé emelkedik. E gyarapodás, ha helyesen értelmezzük, értéke- sebb, mint az összegyűjthető külső javak. Az ember értékét inkább az határozza meg, ki ő maga, mint az, amit birtokol. Ugyanígy mindaz, amit az emberek a nagyobb igazságosságért, a szélesebb körű testvériségért, az emberibb társadalmi kapcsolatokért tesznek, többet ér, mint a technikai fejlődés, ugyanis az csak anyagot szolgáltat az emberi fölemelkedéshez, egymagában azonban meg nem valósítja azt.

Ebből következően az emberi tevékenység alapszabálya ez: „Isten terve és akarata legyen összhangban az emberi nem igazi javával, s az embernek mint egyénnek és a társadalom tagjának tegye lehetővé teljes hivatásának szolgálatát és betöltését.”⁶

II. A munka ókori megítélése⁷

A kereszténység előtti korban nagyon változatos volt a munka megítélése. Homérosz műveiben maguk az istenek is dolgoznak (pl.: Hephaisztosz), a királyok és hősök is kinyújtják munkára kezüket, de azt is leírja, amikor a fejedelemasszony a cselédekkel női munkát végez. Hesziodosz arról ír, hogy nem a munka a szégyen, hanem a lustaság. A munka jólét- hez és tekintélyhez vezet. Drakón a munkakerülést a tisztelet megvonásával büntette, hasonlóan Szolón buzgó előmozdítója volt a kétkezi munkának.

Platón a munkakerülés lélekrontó hatásáról ír, a semmittevőknek az államban semmilyen teret nem akar adni, s vallja, hogy az erény a külső életszínvonalától független.⁸ De a lélek és a test összhangja szempontjából úgy látja, hogy *a kétkezi munka a lélek gyöngébb részét részesíti* előnyben, ezért a dolgozó emberben mintha a lélek szégyene lenne, és csorbul az erény is.

Arisztotelész ehhez hasonlóan úgy látja, hogy a művészet nélküli testi munka az alacsonyabb rendűeknek való, s bár hasznot jelent a közösségnek, de ez lealacsonyítja a rabszolga szintjére, ők azonban csak a testi erőből élnek, és ez az

erények gyakorlását lehetetlenné teszi.⁹ Arisztotelész felfogásában a munka pusztán elkerülhetetlen szükségyszerűség: a munka célja a szabad polgári élet, a szabad idő, amint a háború célja is a béke.¹⁰

A görög világban *a munka az emberi tevékenységek legalsó fokát jelentette, és méltatlan volt a szabad emberhez*. A szabad polgárt nem ez, hanem a kalokagathia, azaz a szépség és erkölcsi jóság egységének megvalósítására törekvés jellemezte.

Az ókori Rómában, ahol szabad parasztok alapozták meg az államot, magától értetődően a munkának volt értéke.¹¹ Marcus Aurelius ideálja szerint az ember, aki természete szerint tevékeny lényegű, a munkája által előmozdítja a világ harmóniáját. Az államjog ugyanakkor kizárta a hivatalokból azokat, akik bérmunkát pénzért végeztek. Cicero ítélete tipikus a magasabb rétegekre vonatkozóan Rómában: *aki pénzért dolgozik, lealacsonyítja magát a rabszolgákhoz*.¹² Persze elkülöníti az orvost, építésszt, tanítót, rendes kereskedőt, ami méltó a szabadokhoz, de semmi esetre sem a földmunka, melyet egyenlőnek tartottak a rabszolgamunkával. Az antik világban tehát hiányzott a munka szemléletében az erkölcsi mélység.

III. Munka az Ó- és Újszövetségben

Az ilyen miliőben fellépő kereszténység szintézise új volt.¹³ Egyrészt a bibliai alapok Istentől kapott hivatásnak tekintették a munkát, másrészt Krisztus megváltói művéhez kapcsolódott mindenki, aki felebarátját szerette a munkával is, illetve a keresztjét vitte a munkában is. Nem volt többé már „rabszolgának való munka” sem, hiszen a legalacsonyabbnak tűnő munkával, a legalacsonyabbnak tűnő embertárs is valójában Krisztust szolgálta.

A munkát a teológiai értelmezés a világ Istennek szenteléseként tartja számon.¹⁴ Ugyanis a munka Isten teremtő hatalmának a szikrája az emberben: uralkodói szolgálat, mivel az ember Isten képmása, azaz ő képviseli az Istent a világban. Isten az édenkertben azt parancsolta az embernek, hogy őrizzé és művelje azt (Ter 2,15), tehát már a bűn elkövetése előtt a munka feladatát jelölte ki az ember számára. Szent Pál azt az ószövetségi gondolatot, hogy Isten áldása van az ember munkáján, még magasabbra emeli: minden munkában az Úrnak, azaz Krisztusnak szolgálunk (Kol 3,22–4,1; Ef 6,5–9), tehát az ember munkavégzésével is az Istennel fenntartott személyes kapcsolatot erősíti.

Megkülönböztetjük a munka természetes, közösségi és természetfölötti értékét.¹⁵

Természetes értéke az a biztos tapasztalat, hogy a henylés sok bűnnek a kiindulópontja, tehát aki egyáltalán hajlandó dolgozni, az ezektől (léhaság, lustaság, lopás, stb.) eleve megóvja magát. *Közösségi értéke* a munkának az, hogy minél fejlettebb szervezettségű egy társadalom, annál inkább egymás munkájára épül az emberi élet mindennapos világa (az ételmezés, a tanítás, a gyógyítás stb.: mindegyikben feltételezzük, hogy valaki lelkiismeretesen végzi el teendőit). A munka *természetfeletti értéke* pedig azzal áll összefüggésben, hogy mint mindent, ezt is meg kell tisztítania az embernek az önzéstől, hogy az üdvösség eszközévé váljon.

A keresztényeknek e tekintetben is *Jézus Krisztus az eszményképünk*, aki harmincéves koráig a *fizikai munka* világát tapasztalta meg, s ezután következett a *szellemi munka* értékvilága.

Az ószövetségben is megvolt a *szombat*, a pihenőnap. A Tízparancsolat először, s korábban egyedülálló módon írja elő a munkavégzés tilalmát. Eredetileg a szombat munkaszüneti nap volt: nem volt szabad sem dolgozni, sem embert, sem állatot dolgoztatni. A babiloni fogság után vált a szombat kultikus pihenőnappá, amikor az a szempont is hangsúlyt kapott, hogy ezt a napot Istennek kell szentelni. A keresztények Jézus feltámadásakor, azaz vasárnap tartják az ünnepet.

321-ig, Nagy Konstantin rendeletéig azonban nem volt lehetséges a keresztényeknek munkaszüneti napot is tartaniuk vasárnap, mert a Római Birodalomban minden tizedik nap volt a pihenésé. Nagy Konstantin császár azonban a keresztény ünneplési és munkaritmust tette kötelezővé, s ettől fogva az egyház is kultikus pihenőnapként ünnepelheti a vasárnapot.

A keresztényeknek tehát munkájukat, pihenésüket és ünneplésüket is Istentől eredeztetettnek kell értelmezniük, s olyannak, hogy mindegyik tevékenység saját emberségük kibontakozását, valamint Isten dicsőségét egyaránt előmozdítsa, szolgálja.

Összefoglalólag elmondhatjuk, hogy a Szentírás üzenete szerint a munka nem az önmegvalósítás vagy a társadalmi gazdagodás „eszköze”, hanem az istenképiségből származó olyan alkotó tevékenység, amely az ember lényegéhez tartozik, amely által önmagát és a környezetét is gazdagabbá teheti.

IV. A munka értelmezése a történelem folyamán

Az egyes történelmi korokban a munkának mindig másik jellege került előtérbe. A *középkor szemléletében* nagyobb hangsúlyt kapott a munka egyéni és társadalmi *hasznossága*.¹⁶ Ez a felfogás a skolasztika szemléletmódjával magyarázható, amely szerint az ember szervesen beleilleszkedik a feudális társadalom rendjébe. Az ember a munka segítségével tudja biztosítani önmaga számára a továbbélést, de a munka szükséges ahhoz is, hogy segítséget tudjon adni másoknak. A munkát ilyen módon a jócselekedetek forrásának is tartották.

Az *újkorban* az ember és a társadalom kapcsolatáról vallott szemléletmód is megváltozott, aminek oka a feudális társadalom felbomlása volt. A merev földbirtokrendszerből és céhrendszerből kilépő polgár már nem a társadalmi rend részeként értelmezte önmagát, hanem átérezte szabadságát és kreativitását. A munka *individuuális jellege* előtérbe került. Ezt a jelleget erősítette a protestáns teológia is, mely szerint a munka Isten parancsa, ezért *kötelesség* az ember számára. Max Weber így jellemzi Luthernek a munkáról mint hivatásról vallott újszerű felfogását: „...új volt mindenekelőtt a kötelességérzet megbecsülése a világi hivatáson belül, mint olyan legfőbb társadalomé, amelyet az erkölcsi tevékenység megkívánhat. Ez volt az, ami szükségszerűen maga után vont a mindennapi világi munka vallásos jellegét.”¹⁷ A protestáns teológia szerint: mivel a munka Isten parancsa, az nemcsak az emberi kibontakozás vagy a társadalmi fejlődés eszköze, hanem önmagában is érték. Értékét az Istennek való engedelmesség adja meg. Annak következtében, hogy a munkát elsősorban Isten és az ember kapcsolata szerint vizsgálták, annak a társadalomra való hatása háttérbe került.¹⁸

Az *iparosodás korában* a munka jellege megváltozott. A középkorban még az emberek jelentős része önellátó volt, vagyis saját maga számára készítette vagy termelte az élethez szükséges javakat.¹⁹ Ha valaki nem volt önellátó, akkor is egy olyan munkafolyamatot végzett, ami áttekinthető volt számára, és amelyben saját egyéni elképzeléseit meg tudta valósítani. Az iparosodás korában azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Az emberek az átfogó munkafolyamatok helyett *részfeladatokat* kezdtek végezni, amelyben a tevékenység néhány egyszerűbb mozdulatra

korlátozódott. A munka így elveszítette alkotó jellegét, egy folyamat részévé, „fogaskerekévé” vált. A munka megváltozását jelzi a tevékenységet kifejező szó átalakulása is. A „munka” szót lassan kiszorította a „foglalkozás”, amely eredetileg egy részfeladat elvégzését jelentette. Ez a szemléletmód megfelel Newton filozófiai felfogásának, mely szerint a világmindenség gépként fogható fel, amely alkotórészeinek egyike az ember. A részmunkát végző ember úgy érezhette, hogy az áttekinthetetlen mechanizmus mint hatalom jelenik meg felette, amely hatalomnak *az eszközévé, kiszolgálójává lett.* Ez a hatalom pedig a tőke.

Az iparosodás magával hozta, hogy a részmunkát végző ember lassan a mesterségesen felpörgött gazdasági rendszer *fogyasztójává* vált. Ezt a helyzetet a bővített újratermelés eszméje hozta magával, ami azt jelenti, hogy a profitot csak a nagy mennyiségben gyártott olcsó termékkel lehet biztosítani. A termelő ezért állandóan arra ösztönzi az embert, hogy fogyasszon. A fogyasztó ennek, a reklámok által gerjesztett kényszernek engedve állandóan újat vásárol, a régit pedig eldobja.²⁰ A kreatív munkától eltávolodó és fogyasztóvá váló ember sok veszélynek van kitéve. Az egyik veszély az, hogy a reklámok özőnében nem mindig tudja helyesen felmérni azt, hogy valójában mire van szüksége, a másik – hosszú távú – veszélyt az energiakincsek kiapadása és a környezetszennyezés növekvő mértéke jelenti.²¹

Az előbb vázolt rövid korrajz jelzi, hogy napjainkban a társadalomtudományok a munkát nem az emberi kötelesség vagy a hasznosság oldaláról közelítik meg, hanem felhívják a figyelmet arra, hogy a munkát egy olyan társadalmi jelenségnek kell tekinteni, amelynél a termelékenység és a haszon mellett az ember méltósága, alapvető jogai is szerepet kell, hogy kapjanak. Röviden: a munka antropológiai és szociális jellemzői előtérbe kerültek. A társadalom azt várja az egyház társadalmi tanításától is, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozzon, és a problémákra az evangélium fényénél választ adjon.

V. A munka az egyház társadalmi tanításában

XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű első szociális enciklikája a 19. századi munkásság helyzetét vizsgálta, és ezen belül foglalkozott magával a munkával is.²² Az enciklika a teremtéstörténet-

ből kiindulva megállapította, hogy a munka az istenképiség jele, amelynek jellemzője az alkotó tevékenység, a fáradtságos munka pedig a bűn következménye.²³ Amikor az ember dolgozik, a munkában mintegy tulajdon *„személyiségének bélyegét”* nyomja az anyagra, ennek következtében joga van arra, hogy a megmunkált anyag a sajátja legyen.²⁴

A *Rerum novarum*ot követő szociális enciklikák és társadalmi témájú egyházi dokumentumok mind foglalkoztak a kérdéssel. A II. Vatikáni zsinat lelképásztori konstitúciója kiemeli, hogy az ember *„Isten munkatársaként* tökéletesíti a teremtést. Sőt meggyőződésünk, hogy az ember Istennek felajánlott munkájával belekapcsolódik Jézus Krisztus megváltási művébe.”²⁵

A munka teológiai elemzése szempontjából kiemelkedik II. János Pál pápa *Laborem exercens* kezdetű enciklikája, amely már nem annyira a munkásság helyzetével, hanem a „munka teológiájával” foglalkozik.²⁶ A körlevél rámutat arra, hogy a szélsőségesen „gazdaságelvű” és „anyagelvű” gondolkodásmód következtében létrejöhet egy olyan helytelen felfogás, amely szerint a munka a tőke eszköze. A mélyebb teológiai elemzés szerint azonban a tőke, amely az „emberi munka történeti örökségének gyümölcse”, és egy „óriási és hatalmas eszköztár”, nem tekintheti eszközként magát az emberi munkát, hiszen a tőkét a munka hozza létre.²⁷ *A munka elsődleges a tőkével szemben.* Erre a következtetésre kell jutnunk, ha a kettő kapcsolatot nem történeti szempontból, hanem a munkát végző személy oldaláról, annak célkitűzése szerint nézzük. Az ember azért végzi a munkáját, hogy ellássa anyagi szükségleteit, és hogy a munka közben kibontakoztassa önmagát. Ebből a perszonális szempontból a munka a termelési folyamat létrehozó oka, a tőke pedig csak ennek a folyamatnak az eszköze.²⁸ Nagyon fontos eszköz, mert segíti a munka hatékonyságát, és megkönnyíti a végzését – de csak eszköz.

Az enciklika felhívja a figyelmet arra a sokszor tapasztalható jelenségre, hogy az ember nemcsak a tőkének, hanem saját munkaeszközeinek, a „technikának” is az eszközévé válhat. Ennek elkerülése érdekében újra idézi a teremtéstörténetet, amely szerint az istenképiséget hordozó ember méltósága nem engedheti meg, hogy az általa létrehozott technika szolgája legyen. *Az embernek elsődlegessége van a munkával (technikával) szemben.* „A munka szolgálja az embert, és nem az ember

a munkát.²⁹ A pápai irat felhívásának nemcsak a termelő munka viszonylatában, hanem az élet más területén is nagy jelentősége van.³⁰ Sokak számára úgy tűnhet, mintha a technika az ember fölé kerekedett volna. A bonyolult technikai rendszereket látva valóban az embernek olyan érzése támadhat, mintha egy gépekkel vezérelt világ része lenne. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a technika az ember alkotása, az ember működteti, és célja is csak az lehet, hogy az egyes ember és az emberiség javát szolgálja. Ennek az alapelvnek az egyik következménye az, hogy a technikát sohasem szabad embertelen, pusztító célokra használni.

Az egyház tanítása rögzíti a vele ellentétes nézetekről is véleményét: „Az Egyház szociális tanításával ellenkeznek azok a gazdasági és társadalmi rendszerek, melyek fölállozzák a személyek alapvető jogait, vagy a profitot tekintik kizárólagos törvényüknek és végső céljuknak. Ezért az Egyház elutasítja a modern időkben a 'kommunizmus' vagy a 'szocializmus' ateista és totalitárius formáihoz kapcsolódó ideológiákat. Továbbá elutasítja a 'kapitalizmus' gyakorlatában az individualizmust és a piac törvényének az emberi munkával szembeni abszolút elsőbbségét.”³¹

Összefoglalásként idézzük a *Gaudium et spes* konstitúció gondolatát kibővítő II. János Pál pápai tanítást: „Az emberi tevékenység kiindulópontja is, de célja is az ember. Ő ugyanis amikor dolgozik, nemcsak a tárgyakat és a társadalmakat alakítja át, hanem saját magát is tökéletesíti: sok mindent megtanul, kifejleszti képességeit, kilép önmagából, sőt önmaga fölé emelkedik. Ez a gyarapodás, ha jól megfontoljuk, sokkal nagyobb érték, mint a maga köré felhalmozódó vagyon. Ennek következtében az emberi tevékenység alapszabálya az, hogy – Isten tervéhez és akaratához igazodva – legyen összhangban az emberiség valódi érdekével, és tegye lehetővé az ember mint egyed s mint a társadalom tagja számára hivatásának szolgálatát és betöltését. (...) Az ember többet ér attól, aki, mint amije van. Ehhez hasonlóan mindaz, amit az emberek azért tesznek, hogy nagyobb igazságosság, szélesebb körű testvériség, s a társadalmi kapcsolatokban emberségesebb rend valósuljon meg, értékesebb, mint a technika terén történő fejlődés. A technikai haladás ugyanis csak az anyagi alapot adhatja meg az ember felemelkedéséhez, magától azonban semmiképpen nem tudja azt megvalósítani is.”³²

VI. A munka társadalomelméleti dimenziói

Ha a gazdasági jellegű emberi cselekvések rendelkezéshez igazodó tevékenységek, akkor – Weber nyomán – munkáról van szó.

A munka általánosságban véve gazdasági tevékenységet jelent. Legfontosabb dimenziói: a semleges, a társadalmi és a személyes dimenzió. E dimenziók figyelembevételével a munka jelentheti:

1. a létfenntartás, megélhetés biztosítását – semleges dimenzió, vagy
2. azt a tényt, hogy a munkának mindig társadalmi vonatkozása van, amely az együttműködés, a munkamegosztás, a cseretevékenység, másakra irányultság formájában áll fenn – társadalmi dimenzió, és
3. azt, hogy a személy képességeinek és készségeinek, tudatának és identitásának fejlődése érdekében megy végbe – perszonális dimenzió.³³

A munkaszociológia nem annyira a munka ontológiai jelentésével foglalkozik, mint inkább - társadalmi kapcsolatokkal, amelyek keretében a munka végbemegy, - a társadalmi struktúrákkal, amelyekre a munkaviszonyok alapozódnak, és - a munka, illetve meghatározott munkatevékenységek társadalmi és kulturális értékelése, jelentése iránt érdeklődik.³⁴

A szociológiai munkafogalom a munkát társadalmi feltételein és kulturális vonatkozásain keresztül meghatározva definiálja. A munkát általában az emberek, magatartásuk és cselekvésük közötti viszonyként (kapcsolatként) fogja fel, amely nyomán az ember mások számára valamilyen értéket állít elő.

A munka különböző jellemzőkkel rendelkezik.³⁵ Legtipikusabb példa a fizikai és szellemi munka elkülönítése. A szociológia azonban egyéb szempontok szerint is tipizálja a munkát. A munka *jellege* szerinti tipizálás során megkülönböztetjük például

- az *absztrakt* munkát, amely a munka elvont jellegrére utal (a munka-tőke közötti harc);
- az *élő munkát*, amely az ember munkavégzésére, teljesítményére vonatkozik (szemben a gépi munkával);
- az *informális* munkát, amelynek jelentése rendkívül heterogén (például jelentheti a magánháztartásban végzett munkát, a „fekete” munkát, a

menekültek illegális foglalkoztatását, az informális szektorban végzett munkát);

- a *produktív* munkát, vagyis a mezőgazdasági, ipari stb. termelőtevékenységet;

- az *improduktív* munkát, azaz a nem-termelői foglalkozások (irodai, igazgatói, vezetői stb. munkakör) keretében végzett munkát;

- s végül a *társadalmi* munkát, amelynek kettős jelentése van: az egyik az önként, lényegében javadalmazás nélkül végzett munka (például önkéntes felajánlások, kalácsok, stb.) fogalmának felel meg, a másik jelentése a munka társadalmi beágyazottságára, illetve a munka és a társadalom közötti kapcsolatra utal.

A fenti tipológia ideológiai jellegű munkafelfogást tükröz, ami meghaladott.

A munkamegosztással foglalkozó szociológiai irodalomban a munka *alakváltozásaira* helyeződik inkább a hangsúly. A munka alakváltozásai a munkavégzés és foglalkoztatás formája szerint mutathatók ki legjobban. A *munkavégzés és foglalkoztatás formája* szerint tipikus és atipikus munkavégzési formákat különböztetünk meg.

Tipikus munkavégzési forma a munkaviszony, ami elsődlegesen az ipari társadalomra volt jellemző. A technikai-technológiai fejlődéssel, főleg a munka világának bonyolultabbá válásával a hagyományos (tipikus) munka fogalma elbizonytalanodott, új munkavégzési és foglalkoztatási formák jelentek

meg, amelyeket *atipikus* jelzővel szoktak jelölni. Ilyen atipikus munkavégzési és foglalkoztatási formának minősül a megbízási jogviszony, a bedolgozó, a segítő családi jogviszony keretében végzett munka, a távmunka, a részfoglalkoztatás.

Harmadik tipizálási mód a munka különböző formái szerint egyrészt a munkafolyamat irányítása, másrészt a munka csökkenő díjazása figyelembevételével megkülönbözteti a munkapiaci munkát, az informális szektorban végzett munkát, a háztartási munkát és az önkéntes munkát. A munkapiaci munka négy változatát különítik el: az általános értelemben vett munkát, a vállalkozást, a szakmunkát és a szellemi foglalkozásúakét. A munkapiac belenyúlik az informális szektorba, ahol a barter, a vállalkozás és a nem piaci kapcsolatok jóval nagyobb szerepet játszanak a munka szervezetében. A háztartási munka a háztartás által a háztartás tagjainak fogyasztására szánt termékek előállítását foglalja magában. S végül az önkéntes munka a nem szerződéses, családi vagy baráti lekötelezettségeket fogja át.³⁶

Max Weber definíciója szerint foglalkozásnak nevezünk egy személy teljesítményeinek (tevékenységeinek) specifikációját, specializálódását és a specializált tevékenységeinek (teljesítményeinek) azt a kombinációját, amelynek alapján folyamatos ellátásának és keresetszerzésének lehetősége biztosított.

A weberi definícióhoz képest a munka, a tevékenység komplexitásának növekedésével, fogalmának megváltozásával módosul a foglalkozás fogalma is, napjainkban tevékenységek, feladatok, készségek és jártasságok komplexumát jelenti, ami a munka szervezeti formájaként, valamint absztrakt képességek, kompetenciák vagy munkaerő-minták „specializált, állandósult és intézményesült rögzített” funkciójaként határozható meg.³⁷

A foglalkozás tehát egyre inkább „spiritualizálja” a munkát, amikor nemcsak a hagyományos „állásbetöltésként”, hanem a képességek, jártasságok megnyilvánulási formájaként értelmezzük.

A szociológiában nagyon sokáig a munkamegosztást egyszerűen a munkafolyamat szétbontásaként értelmezték. Ennek nyomán beszéltek intenzív és extenzív munkamegosztásról.³⁸ Intenzív munkamegosztáson a termelékenység, a hatékonyság növelése, vagyis a termelőmunka gazdasági növekedést s végső soron jólétet teremtő kapacitása, míg extenzív munkamegosztáson egész intézmények és folyamatok specializálódása és interdependenciája értendő.

Emile Durkheim óta a *munkamegosztás* a társadalmi rendszerek (jog, gazdaság, politika, közigazgatás) strukturális differenciálódásaként, a társadalom rendjének problémájaként értelmezendő. A munkafolyamat során foglalkozási csoportok különülnek el egymástól, de nem szegmentárisan (vagyis nem mint szerkezetileg azonos vagy hasonló cselekvési egységek differenciálódásának folyamataként), hanem funkcionálisan, „mivel nem hasonló és homogén szegmensek ismétlődéséből áll össze a társadalom berendezkedése, hanem különböző szervek olyan rendszeréből, amelyben mindegyiknek különös szerepe van.”³⁹ Vagyis a társadalmi munkamegosztás nem valamely gyár termelésének racionalizálását vagy szerkezetét, hanem a társadalmi rend (rendszer) strukturális differenciálódását jelenti.

Megkülönböztetnek társadalmi, gazdasági és technikai munkamegosztást. A *társadalmi* munkamegosztás következtében emberek, közösségek (csoportok), termelési szektorok különülnek el egymástól, ugyanakkor kölcsönös függőségek fennmaradnak: a társadalmi munkamegosztás során a foglalkozások, az egyes szerepek differenciálódása és specifikációja megy végbe.

A *gazdasági* munkamegosztás a gazdaság különböző szektorai között, foglalkozások között vagy egyéni tevékenységek között végbemenő feladatok megosztását foglalja magában.⁴⁰ Az a

specializálódási folyamat, amelyben az egyes tevékenységek a legproduktívabban fejtik ki hatásukat. Mindenki arra szakosodik, amiben komparatív előnyt tud felmutatni. Gazdasági munkamegosztás a társadalmi termelőerők fejlesztése és a hatékonyság növelése érdekében történik.

Ettől csak szerkezetileg tér el a *technikai* munkamegosztás. Technikai munkamegosztás a technikai vívmányok nyomán vagy a technikai vívmányokkal adekvát gazdasági racionalitásnak megfelelően a munkák, munkafolyamatok funkcionális megosztását jelenti. A technikai munkamegosztásra legjobb példa, amikor a technikai fejlődés eredményeként egy üzemen belül az egyes munkafázisok, munkafolyamatok elkülönülnek, s ez a gyártás, termelés folyamatában, a munka racionális megszervezésében, a szervezeti formákban, a dolgozó, a munkás autonómiájában fejeződik ki.

Írányát tekintve pedig belföldi és nemzetközi munkamegosztásról beszélhetünk.

VII. A munkásság helyzete

Az ipari forradalmat megelőző idők Európájában a munka kikényszerítésének két alapvető formája létezett, a nyílt, hatalmi erőszak, melynek ideális típusa a rabszolgamunka, illetve a rejtett, közösségi kényszer, melyet Weber patriarchális autoritáson alapuló munkaszervezetnek nevez.⁴¹ (Ilyen például a családon, de a család mintájára szerveződő céhen belüli munka is). Mindkettő esetben az engedelmesség mélyen beágyazódott a kultúrába, az azt megtagadó „nem csupán a »munkáltató«, a földesúr, céhmester, családfő, hanem az egész érvényes világrrend ellen támadt” (rögzíti Kuczai T.).

A 16. századtól kezdődően azonban az engedelmesség kikényszerítését segítő kultúra kezdett erodálódni, a nagy társadalmi változások során pedig tömegek kerültek ki hagyományos közösségeikből. Emellett magának a gyáripari termelési formának a megjelenése is új munkaszervezési problémákat vetett fel: a gyárakban több száz embert kellett úgy felügyelni, hogy munkájuk eredménye a kialakuló piacon versenyképes legyen. E folyamatok miatt újabb munkára kényszerítő és fegyelmezési módok kialakítására volt szükség. A munkáltatók persze mindig leleményesek voltak e téren: a gyáripar kialakulásának korában bevett gyakorlat volt például, hogy egész családokat alkal-

maztak, és a családfő mintegy művezetőként felelt a családtagok engedelmségéért.

A kultúra az ipari forradalom után is óriási szerepet játszott a munka kikényszerítésében.⁴² Technikái azonban jóval személytelenebbé váltak: egyre kevésbé voltak köthetők a hatalom gyakorlóinak egy konkrét csoportjához. Ahhoz, hogy a személytelen és nyílt erőszak nélküli hatalmi technikák működni tudjanak, két alapvető „civilizációs vívmány” kultúrába való beépülésére volt szükség. Az egyik az óraidő szerint szervezett élet természetessé, mindennaposá válása, a másik pedig az a tény, hogy a munkavállalók konkrét életkörülményeiktől függetlenül elégedetlenek keresetükkel – ez a mentalitás korántsem jellemezte az ipari forradalom előtti idők munkásait.

A 20. századi munkakikényszerítő módszerek fő jellemzője, az engedelmség helyett a hatékonyság vált fő céllá. Foucault a hatalom mikrofizikája fogalmával írta le azokat az egyszerre hatalmi és hatékonysági megfontolásokat, melyek az iskolák, börtönök, gyárak munkavégzési szabályait alakították. Azonban a huszadik századi hatékonyság világában Foucault jól ismert börtön/gyár analógiája többé már nem adekvát, hiszen a profitorientált vezetés szemében az engedelmség nem önérték – amennyiben túlságosan drágának bizonyul, nem is ragaszkodnak hozzá.

A legnagyobb hajtóerőnek azonban a fogyasztás vágya bizonyult a munka kikényszerítésének történetében.⁴³ Ehhez az kellett, hogy a munkavállalók számára életpályájuk tervezhetővé váljon: a foglalkoztatási biztonság szükséges előfeltétele annak, hogy az emberek ne csak a pillanatnyi jövedelemmel, hanem a távolabbi kilátásokkal számolva rendezzék be életüket. A 20. század közepétől a fejlett országokban élő munkaviszonnyal rendelkezők bízhattak abban, hogy szorgalmas munkával hozzá tudnak jutni az áhított fogyasztási javakhoz. A munka – legyen bármilyen sivár vagy lélekölő – a szükséges ár, amit azért kell fizetniük, hogy szabadidejükben az egyre inkább identitásukat is meghatározó fogyasztási tevékenységekben kiteljesedhessenek. (Persze a munkában való kiteljesedés öröme korábban is a társadalom csekélyke részének adatott meg.)

A politikai rendszerváltozást követő gazdasági rendszerváltás igen eltérően érintette a munkásság különböző rétegeit. Tény azonban, hogy a gazdasági rendszerváltást jelentő eredeti tőke- és jövedelemát-csoportosítás kárvallottjai sorában a munkásság több-

sege az egészen deprivált, szegény, a munkaerőpiacról véglegesen kiszorult rétegek után legalábbis a második helyet foglalja el.⁴⁴ Sőt, a két társadalmi csoportnak határozottan kimutatható a közös halmaza.

Munkások azok, akik munkaerejük áruba bocsájtásából élnek és/de ezen belül sem „irányítástechnikai”, sem más szellemi szempontból nem töltenek be vezető pozíciót.⁴⁵ Ez a meghatározás tehát kéttényezős: egyfelől a tőke-munka viszonyban, másfelől a munkamegosztásban elfoglalt helyzet tekinteti az adott társadalmi réteg(ek) megkülönböztetése alapjának.

A munkásság körében a rendszerváltozást követően egy átstrukturálódási folyamat eredményeként további nagyarányú differenciálódás ment (meg) végbe. A felhalmozódott hagyományos, nehézipari ágazatok munkássága az alsó társadalmi rétegbe süllyedve deklarálódott (tartósan munkanélküli lett, és/vagy igen kevésbé megfizetett vagy alkalmi munkából kénytelen élni.) A versenyképes iparágakban, valamint a piacon felfelé ívelő szolgáltatási ágakban dolgozók pedig, ha nem növelhetik is jelentősen jövedelmeiket és társadalmi státusukat, de legalábbis képesek megkapaszkodni. A második csoport csak kisebb részben, a munkásságnak ezen többnyire új szektorba való áramlásával, sokkal inkább új, fiatal munkásrétegek belépésével alakult ki. Sok közöttük a diplomás vagy magas szakképzettségű, aki képesítésénél alacsonyabb tudást igénylő munkakörben kénytelen dolgozni.

VIII. A munkanélküliség

Korunk egyik legnagyobb társadalmi problémája a munkanélküliség. A munkanélküliség *elsősorban magára a munkanélkülire nézve* jelent súlyos anyagi és morális terhet, amit

- a jövedelemkiesés és az ezzel járó létfenntartási problémák okoznak, valamint
 - a feleslegesség érzése, a frusztráció okoz.
- Pusztán *gazdasági szempontból* a munkanélküliség esetén⁴⁶
- a termelési tényezők kihasználatlanok (a gazdaság a termelési lehetőségei határa alatt működik!), a potenciálisan előállítható javak egy részét nem állítják elő,
 - a munkanélküli jövedelem kiesése miatt csökken a kereslet, ez pedig újabb elbocsájtásokhoz vezethet,
 - a munkanélküliek eltartása nagy anyagi meg-

terhelést jelent a társadalom számára. (Ne feledjük: a segélyek folyósítása nem pusztán a társadalmi szolidaritás megnyilvánulása, hanem mérsékeli a munkanélküliek keresletcsökkenését, és így gátat vet a munkanélküliség további növekedésének is).

Tágabban értelmezett *társadalmi-politikai szempontból* a magas munkanélküliség veszélyezteti a társadalmi és politikai stabilitást, társadalmi feszültséget vált ki. A munkanélküli frusztráltságában hajlamos lehet a szélsőséges politikai irányzatokhoz való csatlakozásra, utcai megmozdulásokra. Az ilyen következmények elkerülését nem csupán a munkanélküliség csökkentése, hanem a méltányos munkanélküli ellátás is szolgálja.

Munkanélkülinek minősül minden olyan, foglalkoztatáspolitikai szempontból – a munkanélküli ellátás kivételével – rendszeres szociális, pénzbeli ellátásban nem részesülő, illetőleg törvény szerint ellátottnak nem minősülő, de gazdaságilag aktívnak tekinthető (munkaképes korú) személy, aki

- nincs alkalmazásban,
- keresőfoglalkozást nem folytat és/vagy
- új munkahelyre készül, illetve
- az adott reálbér mellett nem tud munkát találni.⁴⁷

Egy más megközelítésben „*a munkanélküli olyan bérmunkás, aki szándéka ellenére nem dolgozhat, és ezért nem jut munkabérhez.*”⁴⁸

A munkaerő-piaci pozíció gyengesége sokféle formában nyilvánulhat meg:

- alacsony emberi tőke formájában, ami az iskolázottság alacsony voltát, a szakképzettség „rossz” értékesíthetőségét, a munkaerő-piaci ismeretek hiányosságát jelentheti;
- diszkrimináltság formájában, ami irányulhat faj, korcsoport, nem, de bármilyen más emberi jellemző ellen is (pl. állampolgárság, nem helybeliség-ingázás);
- helyi munkaerő-piaci hátrány formájában, amennyiben a helyi munkaerőpiac az egyes csoportok számára eltérő hátrányokat jelenthet;
- de jelentheti a munkaerő-piaci kapcsolatrendszerekből való kizártságot is (pl. új belépők, illetve nem helybeliek).⁴⁹

Vegyük észre, hogy egyrészt a fenti hátrányok nem függetlenek egymástól, másrészt, hogy ezek alapvetően nem a munkaerőpiacnak, hanem általánosabb társadalmi folyamatnak termékei.

Hogyan hat a munkanélküliség a társadalmi helyzetre? A kérdéskör szociálpszichológus kutatója,

M. Jahoda (1991) szerint a munkanélküliség okozta problémák az anyagiakon túlmutatnak. Elemzésének központi eleme annak feltételezése, hogy a munkahely nem csupán a megélhetés miatt fontos a munkavállaló számára, hanem egyszersmind a jó pszichikai állapot biztosítója is. Ennek oka, hogy munkacentrikus világban élünk, amelyben a munkahely köré szerveződik sok olyan intézmény és tevékenység, amelynek elvesztése a pszichikai közérzetet veszélyezteti. Így *a munkahely nagy szerepet játszik a társadalmi kapcsolatok alakulásában, a társadalmi státusz meghatározásában, a mindennapok időstruktúrájának alakulásában és a mindennapi tevékenységek szerveződésében, valamint a társadalomban, mint kollektív egészbe való beletartozás kifejezésében.* Márpedig a fenti öt metszetből „kikerülni” nem jelent mást, mint pszichikailag kiszorulni a társadalom „normális” részéből, másként: marginalizálódni.⁵⁰

*Az emberek a bizonytalanságot különböző módon élik meg.*⁵¹ A munkanélküliség – a személyes identitás szempontjából – valószínű, hogy a férfiakat érinti legérzékenyebben. Úgy érezhetik, hogy nem tudják betölteni a családfenntartó és a gyermek előtti „példakép” szerepét. Emellett a munkahely elvesztésével kevesebb a lehetőségük az „aktivitási szint” fenntartására és a hétköznapi emberi kapcsolatok kialakítására vagy fenntartására. A nőket szintén érzékenyen érinti a munkahely elvesztése, azonban a nők identitásukat nemcsak a munka(hely) mentén élik meg, számukra a család, a gyermeknevelés, s női mivoltuk is fontos tényező. (Természetesen az egyszülős családokban az édesanyák helyzete különösen nehéz.) A szülők munkanélkülivé válása a gyermekeket is érzékenyen érintheti. Nemcsak azért, mert anyagilag hátrányos helyzetbe kerülnek, hanem azért is, mert a munkanélküliségből fakadó otthoni feszültség rájuk is hatással lehet. Sajnos jelentős azoknak a gyermekeknek a száma, akik úgy növekednek fel, hogy még soha nem látták a szüleiket dolgozni. A munkanélküli emberek lelkiállapotát egy folyamattal lehet jellemezni, amely során az ember lelkiileg mélypontra kerülhet. Emberi segítség híján az embernek a hitéből kell erőt merítenie, és vállalni kell az újrakezdés kockázatát.

A munkanélküliek esetében tapasztalhatók azok a negatív szociálpszichológiai következmények, amelyeket a harmincas évek marienthali tapasztalatait összegezve Jahoda leírt:⁵²

- az idő érzékelésének zavara,
- a társadalmi kapcsolatok drasztikus leszűkülése,

- a kollektív tevékenységekben való részvételtől való tartózkodás,
- a társadalmi státusz megrendülése, és ennek következtében az identitás elbizonytalanodása, és
- a rendszeres tevékenység hiánya.

A környezetnek a munkanélküliekkel szembeni attitűdje korrelál a munkanélküliek jellemzőivel: mint ahogy ők maguk, úgy környezetük is jobban tolerálja a nőket, a pályakezdőket, a vidékieket és a megelőző időben is rendszertelenül dolgozókat (azaz a bér munkához csak részlegesen kötődőket) munkanélküliségét, mint a középkorú, nagy munkaerő-piaci múlttal rendelkező, szakképzett, városi férfiakét.⁵³ Számukra a veszteségek elviselése különösen nehéz, az átállás egy másfajta munkakultúrára lassú és viszontagságos.

Bánfalvyék kutatásai szerint ahol és amikor a munkanélküliségi ráta és a tartós munkanélküliek aránya is magas, ott a munkanélküliek munkaerő-piaci szempontból vett átlagos kvalitatív jellemzői jobbak, s a környezet attitűdje velük szemben pozitívabb.⁵⁴ A kvalitás indikátorai (munkaerő-piaci múlt, iskolázottság, szakképzettség, egészségi állapot) a valódi bér munkás jellemzői is. A környezet attitűdvonásai tehát korrelálnak a valódi munkanélküliek jellemzőivel is. Minél inkább vannak jelen a munkanélküliek között a valódi munkanélküliek, annál pozitívabb a környezet attitűdje a munkanélküliekkel és (általában, de nem mindig), annál negatívabb a munkanélküliséggel szemben.

Az ellátási rendszer munkájában az egyes munkanélküli-csoportokhoz (pályakezdő nők stb.) illeszkedő specifikus, differenciált ellátásra van szükség, hiszen problémáik gyökere és jellege eltérő.

Összegzés

Írásunkban szeretnénk volna röviden bemutatni a munka erkölcteleológiai és társadalomelméleti összefüggéseit. Munkánk azonban csak néhány aspektusára térhetett ki az igen gazdag témakörnek. A cél elsősorban a *munka erkölcsi értékének* bemutatása volt. De mivel a munkavégzés elválaszthatatlan a társadalomtól, így elsősorban a munkával kapcsolatos társadalmi igazságosságra mutattunk rá. Hangsúlyozni kívántuk az ember elsőségét, főleg azt, hogy a munka nem áru, így a piaci hagyományos törvényszerűségei sem, vagy csak jelentős korlátozásokkal érvényesek rá. Mindazonáltal nem szabad

megfeledkezni arról, hogy a munka nem életcél, hanem csak a tevékenység privilegizált eszköz-fóruma, vagyis az emberi személy értéke nem teljesítménytől és munkájától függ: a gazdaság az embertől indul ki és hozzá is kell, hogy visszavezessen.⁵⁵

A perszonalista szemléletű erkölcteleológia jobban hangsúlyozza a munkának mint emberi cselekvésnek a személyes jellegét és a közösségi vonatkozásait. A személyes jelleg a munka személyt gazdagító, alkotó tevékenységében, a közösségi jellege a másokkal való szolidaritásban mutatkozik meg.

Irodalom

Anzenbacher, Arno: Keresztény társadalometika. SZIT, 2001.

Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, 1994.

Balogh Gábor-Kovács Martin: A gazdaság társadalmi dimenziói. Osiris Kiadó, 2001.

Bánfalvy Csaba: A munkanélküliségről. Wesley Könyvek, 2002.

Bánfalvy Csaba: A munkanélküliség szociálpszichológiája. Akadémiai Kiadó. PSZI-könyvek, 2003.

XVI. Benedek pápa: A Katolikus Egyház Katekizmusának Compendiuma. SZIT, 2007.

Beran Ferenc: Munka és munkanélküliség. In: Erkölcteleológiai tanulmányok II. Jel Kiadó, Budapest. 2003.

Beran Ferenc: A munka értelmezése a kazuisztikában. In: Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcteleológiai tanulmányok 13 – A munka. Jel Kiadó, 2012.

Bolberitz Pál: Relatív és abszolút. Válogatott teológiai és filozófiai írások. Éghajlat Kiadó, Budapest. 2011.

Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. General Press 2. kiadás. 2008.

Braudel, Ferdinand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Gondolat Kiadó, 1985.

Bücher, Karl: A munkamegosztás típusai. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Corvinus Egyetem, „Digitális tananyag fejlesztése a Szociológia Mesterképzéshez. 2005.

Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája. Max Weber Alapítvány. 1998.

Cicero: Az állam. Akadémiai Kiadó, 2007.

- Durkheim, Emile: A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1978.
Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. SZIT kézikönyvek 12. SZIT, 2007.
- Ferge Zsuzsa: Fejezetek a szegénypolitika történetéből. Magvető Kiadó, 1986.
- Foucault, Michel: Felügyelet és büntetés. Gondolat Kiadó, 1990
- Gaudium et spes kezdetű lelkipásztori konstitúció. II. Vatikáni zsinat tanítása (Cserháti József-Fábián Árpád szerk.). SZIT, 1975.
- Gruber László: In memoriam Boldog II. János Pál: 30 éves a Laborem exercens enciklika. In: Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcsteológiai tanulmányok. 13 – A munka. Jel Kiadó, 2012.
- Hárs Ágnes: Munkaerőpiaci válságok, változások, válaszok. In: Kolosi Tamás-Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2012. TÁRKI
- Jahoda, Marie: Employment and unemployment, a social-psychological analysis. Cambridge University Press, 1982.
- Jahoda, Marie: Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. Szociológiai Figyelő 1991/1. sz.
- Jahoda, Marie-Lazarsfeld, Paul-Zeisel, Hans: Marienthal. Új Mandátum Kiadó, 1999.
- II. János Pál pápa: Laborem exercens. SZIT, 1981.
- II. János Pál pápa: A Katolikus Egyház Katekizmusa. SZIT, 1994.
- Kolosi Tamás-Róbert Péter: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: Társadalmi riport 2004.
- Kovács Imre (szerk.): Társadalmi metszetek. Napvilág Kiadó, 2006.
- Kuczai Tibor: Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig. L'Harmattan Kiadó, 2011.
- Lash, Christopher: Az önimádat társadalma. Európa Kiadó, 1984.
- Lengyel György-Szántó Zoltán: A gazdasági élet szociológiája. Corvinus Egyetem „Digitális tananyag fejlesztése a szociológia mesterképzéshez”, 2005.
- Lenhardt Vilmos: Gazdasági rendszerek. HTA, 1982/83.
- XIII. Leó pápa: Rerum novarum kezdetű enciklikája. In: Tomka Miklós-Goják János (szerk.): Az Egyház társadalmi tanítása. SZIT, 1993.
- Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékrendben. Gondolat Kiadó, 1977.
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia: Boldogabb Családokért körlevél, SZIT, 1999.
- Makó-Csaba-Simonyi Ágnes: A munka és a párbeszéd új paradigmái. OFA, 2003.
- Mikl-Horke, Gertrude: Industrie und Arbeitssoziologie. R. Oldenburg Verlag, München/Wien, 1995.
- Muzslay István: Gazdaság és erkölcs. Márton Áron Kiadó, 1993.
- Némédi Dénes: Durkheim. Tudás és társadalom. Áron Kiadó, 1996.
- Nemes György: A munka az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásaiban. In: Erkölcsteológiai tanulmányok 13 (szerk.: Tarjányi Zoltán). Jel Kiadó, 2012.
- Németh Gábor: A munka a német erkölcsteológiában. In: Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcsteológiai tanulmányok 13 – A munka. Jel Kiadó, 2012.
- Papp Miklós: A munka és a hit egyeztetésének patrisztikus lépcsői. In: Erkölcsteológiai tanulmányok 13 (szerk.: Tarjányi Zoltán). Jel Kiadó, Budapest. 2012.
- Polányi Károly: A nagy átalakulás. Napvilág Kiadó, 2004.
- Platón: Az állam. Atlantisz Kiadó, 2007.
- Rahner, Karl-Vorgrimmer Herbert: Teológiai kasszótár. SZIT, Budapest. 1980.
- Samuelson, P.A.-Nordhaus W.D.: Közgazdaságtan I-III. KIK, 1993.
- Schumacher, Ernst F.: A kicsi a szép. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991.
- Sík Endre: Megközelítések a munka szociológiájához. BKEK-TI, 1999.
- Simonyi Ágnes: Munkaszociológia. SZIE egy. jegyzet, 1997.
- Szalai Erzsébet: Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban. In: Társadalmi metszetek (szerk. Kovács Imre) Napvilág Kiadó, 2006.
- Székely János: A könyvek könyve. Bevezetés a Biblia világába. SZIT, 2010.
- Tarjányi Zoltán: Erkölcsteológia II – Istennel való kapcsolatok erőnyei, PPKE HTK, 2009.
- Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcsteológiai tanulmányok II. Jel Kiadó, 2003.
- Tarjányi Zoltán (szerk.): Erkölcsteológiai tanulmányok 13 – A munka. Jel Kiadó, 2012.
- Tilly, Chris-Tilly, Charles: Capitalist work and labor markets. In: Smelser, Neil J.-Swedberg, Richard (Ed.), 1994.
- Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, 1982.

Weber, Max: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1979.

Jegyzetek

- 1 Székely János: A könyvek könyve. Bevezetés a Biblia világába. SZIT, Budapest. 2010. 5. oldal
- 2 Beran Ferenc: Munka és munkanélküliség. In: Erkölcssteológiai tanulmányok II. Jel Kiadó, Budapest. 2003. 5–23. oldal
- 3 Bolberitz Pál: Relatív és abszolút. Válogatott teológiai és filozófiai írások. Éghajlat Kiadó, Budapest. 2011. 74–76. oldal
- 4 Rahner, Karl-Vorgrimmer Herbert: Teológiai kisszótár. SZIT, Budapest. 1980. 513. oldal
- 5 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 6 Gaudium et spes, 35.
- 7 Papp Miklós: A munka és a hit egyeztetésének patrisztikus lépcsői. In: Erkölcssteológiai tanulmányok 13 (szerk.: Tarjányi Zoltán). Jel Kiadó, Budapest. 2012. 41–56. oldal
- 8 Platón: Az állam. Atlantisz Kiadó, 2007. 421 d és 564 e
- 9 Arisztotelész: Politika. Gondolat Kiadó, 1994. 1258 b 38; 1278 a 20
- 10 Uo. 1334 a 15
- 11 Papp Miklós id. mű 41–65. oldal
- 12 Cicero: Az állam. Akadémiai Kiadó, 2007. 1,42
- 13 Papp Miklós id. mű 41–65. oldal
- 14 Tarjányi Zoltán: Erkölcssteológia II – Istennel való kapcsolatok erőnyei, PPKE HTK, 2009. 106–112. oldal
- 15 Tarjányi Zoltán id. mű 106–112. oldal
- 16 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 17 Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat Kiadó, 1982. 96. oldal
- 18 Anzenbacher, Arno: Keresztény társadalometika. SZIT, 2001. 41.
- 19 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 20 Lenhardt Vilmos: Gazdasági rendszerek. HTA, 1982/83. 55. oldal
- 21 Anzenbacher, Arno id. mű 80. oldal
- 22 Nemes György: A munka az Egyház Tanítóhivatal megnyilatkozásaiban. In: Erkölcssteológiai tanulmányok 13 (szerk.: Tarjányi Zoltán). Jel Kiadó, 2012. 159–178. oldal
- 23 XIII. Leó pápa: Rerum novarum 14. In: ETT 35.
- 24 Rerum novarum 7. In: ETT 32.
- 25 Gaudium et spes, 67.
- 26 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 27 II. János Pál pápa: Laborem exercens, 56. In: ETT 388.
- 28 Laborem exercens 51. In: ETT 387.
- 29 Laborem exercens 27. In: ETT 378.
- 30 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 31 A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma 512. SZIT, 2007.
- 32 Laborem exercens 125.
- 33 Mikl-Horke, Gertrande: Industrie und Arbeitssoziologie. R. Oldenburg Verlag, München/Wien, 1995. 35–42. oldal
- 34 Sík Endre: Megközelítések a munka szociológiájához. BKE KTI, 1999. 7–12. oldal
- 35 Balogh Gábor-Kovács Martin: A gazdaság társadalmi dimenziói. Osiris Kiadó, 2001. 166–168 és 191–203. oldal
- 36 Tilly, Chris-Tilly, Charles: Capitalist work and labor markets. In: Smelser, Neil J.-Swedberg, Richard (Ed.), 1994. 290–291. oldal
- 37 Balogh Gábor-Kovács Martin id. mű 166–68 és 191–203. oldal
- 38 Bücher, Karl: A munkamegosztás típusai. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Corvinus Egyetem, „Digitális tananyag fejlesztése a Szociológia Mesterképzéshez. 2005. 221–252. oldal
- 39 Némedi Dénes: Durkheim. Tudás és társadalom. Áron Kiadó, 1996. 70–82. oldal.
- 40 Balogh Gábor-Kovács Martin id. mű 166–168 és 191–203. oldal
- 41 Kuczi Tibor: Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig. LHarmattan Kiadó, 2011. 9–29. oldal
- 42 Kuczi Tibor id. mű 48–64. oldal
- 43 Kuczi Tibor id. mű 240-283. oldal
- 44 Kolosi Tamás-Róbert Péter: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: Társadalmi riport 2004. TÁRKI. 48–74. oldal
- 45 Szalai Erzsébet: Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban. In: Társadalmi metszetek. (szerk. Kovách Imre) Napvilág Kiadó, 2006. 349–375. oldal
- 46 Samuelson, P.A.-Nordhaus W.D.: Közgazdaságtan I–III. KIK, 1993. 301–310 és 316–317. oldal
- 47 Balogh Gábor-Kovács Martin id. mű 169–171. oldal
- 48 Bánfalvy Csaba: A munkanélküliségről. Wesley Könyvek, 2002. 5. oldal
- 49 Sík Endre id. mű 98–106. oldal
- 50 Jahoda, Marie: Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. Szociológiai Figyelő 1991/1.sz. 5–31. oldal
- 51 Beran Ferenc id. mű 5–23. oldal
- 52 Jahoda, Marie: Employment and unemployment, a social-psychological analysis. Cambridge University Press, 1982. 39. oldal
- 53 Bánfalvy Csaba: A munkanélküliség szociálpszichológiája. Akadémiai Kiadó. PSZI-könyvek, 2003. 149–163. oldal
- 54 Bánfalvy Csaba id. mű 149–163. oldal
- 55 Muzsly István: Gazdaság és erkölcs. Márton Áron Kiadó, 1993. 134–152. oldal